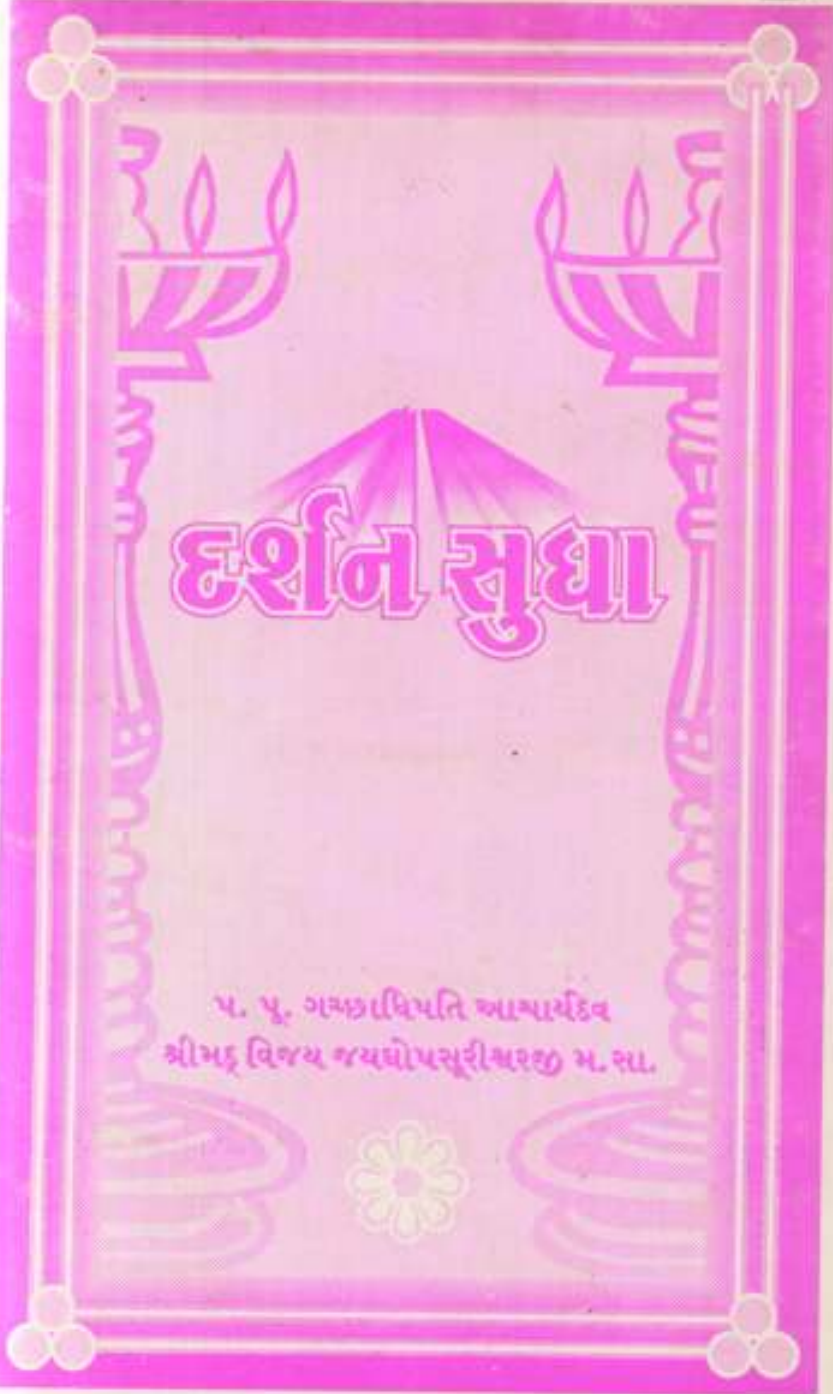

5

दर्शन सुधा

प. पु. गण्डाधिपति आचार्यदेव
श्रीमद् विनय नयघोषसूरीवरुण म. सा.

JITENDRA GATA

श्री सीमंथररवाभिने नमः
श्री त्रेमभुवनभानुसूरीश्वर गुरुभ्यो नमः

दर्शनसुधा

● वाचनादाता ●

सिद्धांतं दिवाकर गच्छाधिपति प. पू. आचार्यदेव
श्रीमद् विजय जयघोषसूरीश्वरज्जु म.सा.

● संकलन-संपादन ●

प. पू. पंन्यास श्री मुक्तिदर्शनविजयज्जु म.सा.

● द्वितीय संपादन ●

प. पू. मुनिराज श्री सत्यदांतविजयज्जु म.सा.

● प्रकाशक ●

दिव्य दर्शन ट्रस्ट

C/o. कुमारपाण वि. शाह

३६, कलिकुंड सोसायटी, मडलीपुर नगर रस्ता,

धोणडा - ३८७८१० जि. अमदावाद

વિ.સં. ૨૦૫૫
ઈ.સ. ૧૯૯૯

દ્વિતીય આવૃત્તિ
૫૦૦ નકલ

મૂલ્ય : રૂ. ૩૦-૦૦

પ્રાપ્તિસ્થાન :

- દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ
૩૬, કલિકુંડ સોસાયટી,
મફલીપુર ચાર રસ્તા,
ઘોળકા - ૩૮૭૮૧૦
- શ્રી લાલભાઈ ત્રિકમલાલ
૪૫૬/અ, શાંતિનાથની પોળ,
હાજાપટેલની પોળમાં,
રિલિફ રોડ, અમદાવાદ-૧.
- અરવિંદભાઈ જે. શાહ
૮૯, શોખમેમલા સ્ટ્રીટ,
૨જે માળે, મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૦૨.
- રસિકલાલ રતિલાલ
એલ.કે.ટ્રસ્ટ બિલ્ડીંગ,
પાંચકૂવા, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૨.

સમર્પણ

હે સિદ્ધાંત મહોદધિ સ્વ. સૂરિપુરંદર પૂજ્યપાદ આચાર્ય દેવ
શ્રીમદ્વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજા ના
અનન્ય કૃપાભાગન અને મહાન પદ્ધતિભૂષક !
આપ પૂજ્યપાદશ્રી.....

સુવિશાલ સંયમસમૃદ્ધ શ્રમણ ગણના પ્રાણપ્રિય નેતા....
સ્વાદ્વાદ શૈલીના અપ્રતિમ સંરક્ષક....

એકાન્તવાદ નિબિડ તિમિરના ભેદક મહાભાનુ....
સ્વપર શાસ્ત્રોના અવિતયજ્ઞાતા....

કૈન શાસન અને સંઘના પારમાર્થિક હિતચિંતક....

હબરો યુવાનોના સદાચારપૂર્ણ સુસંસ્કૃત જીવનના ઘડવૈયા....
પરમાત્મ ભક્તિમાં સ્વયં તરબોળ બની અનેકોને
તરબોળ કરતા અબ્બલ જિનભક્ત....

પજોપણ દોષોથી ડરનારા અત્યંત ભવભીરૂ સૂરિપુંજવ....

વિરાગ નીતરતી વાણી દ્વારા શ્રોતાઓના

મોહવિષ ઉતારનારા પ્રવચન ગાફી....

તપ, ત્યાગ અને અપ્રમત્ત સંયમ સાધના દ્વારા કર્મશત્રુની સામે
ગંગે ચડેલા મહાપરાક્રમી સેનાની....

એવા ગુણગણ સમાદ ગચ્છાધિપતિ સદેવ સ્મરણીય

પરમતારક ગુરૂદેવ પૂજ્યપાદ આચાર્ય ભગવંત

શ્રીમદ્વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજા ની

પરમ પવિત્ર સ્મૃતિમાં

ભક્તિપૂર્ણ સમર્પણ

શ્રી મરીન ડ્રાઇવ જૈન
આરાધક ટ્રસ્ટના જ્ઞાન
ખાતામાંથી પ્રસ્તુત પુસ્તક
પ્રકાશનનો લાભ લેવામાં
આવ્યો છે.

સંપાદકની નજરે.....

માર્ગાનુસારી સુવિશુદ્ધક્ષયોપશમના સ્વામિ, પરમગીતાર્થ પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજયજયઘોષસૂરિજી મહારાજ એ જૈન શાસનનું ગુપ્ત મહારત્ન છે. આજે દુનિયા લગભગ વક્તાઓને ઓળખવા માટે ટેવાયેલી છે. તેથી આવા શ્રુતજ્ઞ મહાપુરૂષને કદાચ ઓછા લોકો ઓળખે તો એમાં કાંઈ નવાઈ ન ગણાય.

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં તેઓશ્રીએ પોતાની શાસ્ત્રપરિકર્મિત બુદ્ધિ વાપરીને શાસ્ત્રના પદાર્થોનું અદ્ભુત શૈલીમાં નિરૂપણ કર્યું છે. જૈને સારી રીતે વાંચતા સ્થાને સ્થાને તેમનામાં રહેલી ગીતાર્થના અને દીર્ઘદ્રષ્ટિતાનું દર્શન થાય છે.

પૂજ્યપાદશ્રી પોતે કોઈપણ વસ્તુનું નિરૂપણ કરતા તેના હાઈમાં-મૂળમાં પહોંચીને તેમનું ઉડાણ ખેડે છે, તેના કારણો શોધે છે અને આખરે કારણોને અનુરૂપ કાર્ય શું હોઈ શકે ? તેનો સુંદર બોધ કરાવે છે જે આપણા પ્રમાદને દૂર કરે છે, આપણી જડતાને ખંખેરે છે. તેઓશ્રીના નિરૂપણમાં દરેક જગ્યાએ કાર્યકારણભાવો, સદ્હેતુઓ, વ્યાપ્તિઓ વિગેરે જેવા મળે છે જે તેઓશ્રીના માર્ગાનુસારી સુવિશુદ્ધક્ષયોપશમનું સૂચન કરે છે.

દા.ત. ૨૪મા સૂત્ર વિકલાવર્જનમાં જીવો દીર્ઘકાલથી ધર્મ કરવા છતાં જલ્દીથી કેમ મોક્ષે જતા નથી ? પૃથ્વીચંદ્ર, ગુણસાગર સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી પણ ૨૧-૨૧ ભવો સુધી સંસારમાં કેમ રહ્યા ? શાલિભદ્રના પૂર્વ ભવ સંગમ ગોવાળના જીવને ખીરનું દાન કરવા છતાં દેવલોક ન મળતાં મનુષ્ય ભવ કેમ મળ્યો ? તેમાં પણ દેવી ભોગો કેમ મળ્યા ? આખરે તેનો ત્યાગ પણ કેમ કરી શકાયો ? મમ્માણે પૂર્વભવમાં દાન કર્યા પછી મમ્માણના ભવમાં લક્ષ્મી મળવા છતાં કેમ ભોગવી શક્યો નહીં ? તેનું દાન કે ત્યાગ પણ કેમ કરી શક્યો નહીં. તેનું ખૂબ જ સુંદર માર્મિક વિવેચન કર્યું છે જે આપણી દષ્ટિને સૂક્ષ્મ બનાવે છે. તેજ રીતે ૬૪મા સૂત્ર ગુણદોષ નિરૂપણમાં શિષ્યની મમતા તોડવા આચાર્યે રત્નકંબલ ફાડી નાખી તે નિમિત્ત પામીને દિગંબર મત નીકળ્યો તેમાં અનેક અપૂર્ણમાર્ગી બન્યા છતાં તેનું પાપ આચાર્યને નહીં કારણ કે અનેક માર્ગસ્થ શિષ્યોને અસંધમથી બચાવ્યા, અન્યથા શિષ્યો પણ અસંધમી બનત વિગેરે વિગેરે સુંદર નિરૂપણ કર્યું છે, તે જ તેમના બોધની સૂક્ષ્મતાનું અને ગંભીરતાનું દર્શન કરાવે છે.

આવા તો કેટલાય પદાર્થો છે જેને અહીં ટાંકવા જઈએ તો બીજે એક

ગ્રંથ બની જાય તેથી આરાધક-વાચકવર્ગ પોતે જ આ પુસ્તકને સારી રીતે વાંચે અને તેનો રસાસ્વાદ માણે એ ઈચ્છનીય છે.

સંયમના ખપી દરેક દરેક સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતોએ આ પુસ્તકને વાંચીને આત્મસાત કરવા જોવું છે અને એના દ્વારા પળે પળે જાગૃત રહેવાની કળા હસ્તગત કરવા જોવી છે. વારંવાર આ પુસ્તકને વાંચવાથી, તેના ઉપર ચિંતન, મનન કરવાથી નવો નવો જ્ઞાનનો આનંદ મળે છે જે વાચકને કોઈ અલૌકિક દિશા તરફ લઈ જાય છે.

સંયમ માર્ગના પાલનમાં આગળ વધવા માટે દિવાદાંડીરૂપ આ પુસ્તકને હૃદયસ્થ કરી અનેક આત્માઓ પોતાના સમ્યક્ત્વને નિર્મળ બનાવે એ જ એક અભ્યર્થના.

વિ.સં. ૨૦૩૯ના નવસારીના ચાતુર્માસમાં પૂજ્યપાદશ્રીએ ધર્મબિન્દુના પાંચમા અધ્યાય ઉપર વાચના આપતા એનું અવતરણ કરવાનો પ્રયત્ન કરેલ છેતાં જ્યારે પુસ્તકરૂપે બહાર પાડવાનો વખત આવ્યો ત્યારે તેમાં શક્ય બીજા પણ સુધારા-વધારા કર્યા છે. પૂજ્યપાદશ્રીએ પણ બીજા ઘણા નવા પદાર્થો ઉમેરીને પુસ્તકને સર્વાંગસુંદર બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકની મેટર સુંદર લખી આપનાર પ્રદીપકુમાર વેણીલાલ સાહે (ભીલંડી-ગોપાલનગર) સુંદર શ્રુતભક્તિ કરી છે. તેમજ ન્યાયનિપુણમતિ વિદ્વદ્વર્થ મુનિરાજ શ્રીજયસુંદરવિજયજી મહારાજ સાહેબે (હાલ પંચાસપ્રવરશ્રી) મેટરને સાઘન્ત તપાસી આપ્યું છે તેથી તેઓશ્રીના અમે ઋણી છીએ.

- મુક્તિદર્શન વિજય

પુરોવચન

સમગ્ર વિશ્વમાં અદ્ભુતમાં અદ્ભુત કોઈ ચીજ હોય તો કઈ ? આ પ્રશ્નનો જવાબ છે - જૈન શાસન. હવે કોઈ એમ પૂછે કે જૈન શાસનમાં અદ્ભુત ચીજ કઈ ? તો એનો શું જવાબ ? જવાબરૂપે જ આ આખું પુસ્તક છે - જે જાણાવે છે કે વિશુદ્ધ યતિધર્મ એ જૈન શાસનનો સાર છે, એ જ અદ્ભુત ચીજ છે.

ભાવથી પાલન કરાતા ઉત્તમ યતિધર્મના એક અંગરૂપે આજે પણ સાધુમહાત્માઓ-સાધ્વીઓ જે હસતા મુખે દઢ મન રાખીને કર્મ નિર્જરાના મુખ્ય ઉદ્દેશથી દાઢી-મુછ અને મસ્તકના કેશનો લોચ કરાવે છે, સર્વ સાવધ-મોહમાયાનો જીવન પર્યન્ત જે ત્યાગ કરે છે એના જેવું બીજું અદ્ભુત આશ્ચર્ય વિશ્વમાં આજે બીજે ક્યાંક જોવા મળે તેમ નથી.

આવા ઉત્તમ, અદ્ભુત, પ્રભાવશાળી, શીઘ્રહિતકારી મુક્તિસમ્પાદક યતિધર્મના જેટલા ગુણ ગવાય એટલા ઓછા છે.

‘યતિધર્મ’ શું છે એ જાણવાની ઈચ્છા ક્યા સજ્જનને ન હોય ? સંક્ષેપમાં કહી શકાય કે પાંચ મહાવ્રતોનું શુદ્ધ પાલન, પણ એટલાથી બધાને સંતોષ ન થાય. મુમુક્ષુ ગૃહસ્થો કદાચ યતિધર્મની સાંગોપાંગ જાણકારી તો જરૂર રાખી શકે. એ માટે શુદ્ધ જિજ્ઞાસા જોઈએ અને એવી જિજ્ઞાસાવાળા ગૃહસ્થો આજે ઓછા પણ છે તો ખરા. એમની સંખ્યામાં વધારો થાય એ અત્યંત ઈચ્છવા યોગ્ય છે. શુદ્ધ ભાવથી તેઓ જે આ પુસ્તકનું મનન કરશે તો તેમની ઘણી ખરી પવિત્ર જિજ્ઞાસા સંતુષ્ટ થયા વિના રહેશે નહીં.

સાધુ-સાધ્વી પુણ્યાત્માઓ તો યતિધર્મના પાલક કહેવાય. ‘પદ્મં નાણં તઓ દયા’ એ શાસ્ત્ર વચનાનુસાર યતિધર્મના શુદ્ધ પાલન માટે તે વિશે સાંગોપાંગ નિર્ભ્રાન્ત જ્ઞાન હોવું આવશ્યક બની જાય છે. ‘ગુરૂ વિના જ્ઞાન ન હોય’ એ ન્યાયે યતિધર્મના શુદ્ધ પાલન માટે સદ્ગુરૂની ચરણસેવા દ્વારા યતિધર્મ વિશે જ્ઞાન સમ્પાદન કરવું જોઈએ. સદ્ગુરૂ પણ જૈન આગમ શાસ્ત્રોના આધારે જ એ જ્ઞાનદાન કરી શકે. એ માટે સદ્ગુરૂએ પણ આગમ શાસ્ત્રોનું અધ્યયન સ્વ-ગુરૂચરણસેવા દ્વારા કરેલું હોવું જોઈએ. શ્રી તીર્થંકર ભગવાન એ પરમગુરૂ છે અને એમની પરમ્પરામાં થયેલા સદ્ગુરૂઓનો એ મહાન ઉપકાર છે કે તેઓએ જ્ઞાનગંગાને વહેતી રાખીને અનેક ભવ્ય જીવોનો ઉદ્ધાર કર્યો. આ સદ્ગુરૂની પરમ્પરામાં **પૂ. શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજ** એટલે જળહળતો દીવો.

૧૪૪૪ ગ્રંથપ્રણેતા પૂ. હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે એક ‘ગાગરમાં સાગર’ જેવા ‘ધર્મબિન્દુ’ ગ્રંથની રચના કરી છે. આ ગ્રંથમાં તેઓત્રીએ વિસ્તારથી સામાન્ય-

વિશેષ બે પ્રકારે ગૃહસ્થ ધર્મનું અને સાપેક્ષ-નિરપેક્ષ બે પ્રકારે યતિધર્મનું સુંદર નિરૂપણ કરેલું છે. આ સંપૂર્ણ ગ્રંથ સાધકો માટે ઉત્તમ માર્ગદર્શન પુરૂ પાડે છે.

સિદ્ધાંત દિવાકર ગીતાધર્મમૂર્ધન્ય પ. પૂ. ગુરૂદેવ આચાર્ય શ્રી વિભવજયધોષસૂરિજી મહારાજ સાહેબે ઘોડા વર્ષ પૂર્વે મુખ્ય પાણે સાધુ-સાધ્વીઓને ઉદ્દેશીને 'ધર્મબિન્દુ' ગ્રંથમાં પાંચમાં અધ્યાયમાં આવતા 'સાપેક્ષ યતિધર્મ' વિષય ઉપર વિસ્તારથી વાચનાઓ પ્રદાન કરેલી. એ વાચનાઓનું ઘણાં પુણ્યાત્માઓએ સુંદર અવતરાણ કરેલું. એમાં સુધારા-વધારા કરાયા બાદ એ વાચનાઓનો સમૂહ આ પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થઈ રહ્યો છે. એમાં મુખ્યરૂપે સાપેક્ષ યતિધર્મનું વિવેચન છે.

૧૪ પૂર્વમાંના નવ નવ પૂર્વ-શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન સમ્પાદન કર્યા બાદ અને આ સાપેક્ષ યતિધર્મનું વિશુદ્ધ પાલન કર્યા પછી જ જિનકલ્પ વગેરેની આરાધના થઈ શકે છે. જિનકલ્પ વગેરેના આચારો એ નિરપેક્ષ યતિધર્મ કહેવાય છે જેમાં અપવાદ સેવનની છૂટ (લગભગ) હોતી નથી. સુવિહિત ગચ્છવાસમાં રહીને જ યતિધર્મની આરાધના યાચ છે તે સાપેક્ષ યતિધર્મ કહેવાય છે. એને સ્થવિરકલ્પ પણ કહેવાય છે. પૂજ્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે ધર્મબિન્દુના છઠ્ઠા અધ્યાયમાં એક અપેક્ષાએ નિરપેક્ષ યતિધર્મ કરતાં પણ સાપેક્ષ યતિધર્મનું મહત્વ સ્થાપિત કર્યું છે એટલે જિનકલ્પાદિની અપેક્ષાએ સ્થવિરકલ્પ કે સાપેક્ષ યતિધર્મ સર્વથા ઉતરતી કક્ષાનો છે એવી ભ્રમણાને કોઈ સ્થાન નથી.

ધર્મબિન્દુના પાંચમાં અધ્યાયમાં બે ધી માંડીને ૮૭ સૂત્રો સુધી, અર્થાત્ ૮૬ સૂત્રોમાં અર્થગંભીર યતિધર્મનું પ્રતિપાદન કરાયેલું છે. એમાં સૌ પ્રથમ ગુરૂકુલવાસ ઉપર ઘણો ભાર મુકાયેલો છે. શ્રી આચારાંગસૂત્રમાં તો એને મૂલગુણતુલ્ય ઓળખાવ્યો છે. પ્રથમ ત્રણ સૂત્રો એ રીતે સદ્ગુરૂને કેન્દ્રમાં રાખે છે. તે પછીના સૂત્રોમાં યતિધર્મના અંગભૂત કેટલાક બાહ્ય અને કેટલાક અભ્યંતર એમ બંને પ્રકારના આચારોનું સુંદર પ્રતિપાદન છે, અને એ બધા જ પોતપોતાના સ્થાનમાં મહત્વ ધરાવનારા છે. એમાંથી એકની પણ ઉપેક્ષા અહિંત કરનારી બની શકે છે. એ બધા જ આચારો ખૂબ મહત્વના હોવાથી આ પુસ્તકનું અધ્યયન-મનન-ચિંતન ખૂબ જ જાગૃતિ સાથે કરવાની જરૂર છે. પૂ. વાચનાચાર્ય ગુરૂદેવશ્રીએ તર્કપૂર્ણ ગંભીરપણે છણાવટ કરેલી છે. સાચા સાધુ બનવાની તમન્ના ધરાવનાર મુમુક્ષુઓને આ પુસ્તક અત્યંત ઉપયોગી બનશે એમાં સંદેહ નથી.

મુમુક્ષુ પુણ્યાત્માઓ આદરપૂર્વક આ ગ્રંથરત્નનું મનન-અધ્યયન કરીને ઉત્તરોત્તર ઉચ્ચ કક્ષાના યતિધર્મના સુંદર આરાધક બને, પરમપદના અધિકારી બને એ મંગલભાવના.

- મુનિ જયસુંદરવિજય.

સૂરિપુરંદર પૂર્વધર આચાર્ય સમાન આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજએ ૧૪૪૪ ગ્રંથોની રચના કરી છે, તેમાંનો એક ગ્રંથ ધર્મબિંદુ નામનો છે. જેમાં આચાર્યધર્મનું ધ્યાન વર્ણન છે. તેના પ્રથમ અધ્યાયમાં સમ્પત્તિની પૂર્વ પાણી જે સામાન્ય ગૃહસ્થધર્મ, માર્ગાનુસારિતા તેનું વર્ણન છે. તેની પ્રાપ્તિના ઉપાયો પણ છે. ત્રીજા અધ્યાયમાં દેશવિરતિ ધર્મનું સ્વરૂપ, તેના અતિચારો વગેરે છે. ચોથા અધ્યાયમાં સાધુપણું લેવાની યોગ્યતા, સાધુપણું આપનાર ગુરુની યોગ્યતા, દીક્ષાવિધિ વગેરેનું વર્ણન છે, તેની ભૂમિકામાં સાધુપણાના પાલનની અતિદુષ્કરતા બતાવે છે, અનેક જલચર મોટા તોફાની જીવોથી યુક્ત સમુદ્રને બે હાથથી તરવો દુષ્કર છે, કારણ કે બાહુબળ કરતા તેનું બળ વધારે છે. ત્યાં કોઈ સહાયક નથી, આવડત, ધૈર્ય અને સંઘચાલ આ ત્રણ હોય તો પાર પમાય. ધૈર્ય અને સંઘચાલ છતાં આવડત ન હોય તો પાણી પાર ન પમાય. તેમ સાધુપણું પાલન કરવા ત્રણ વસ્તુની સતત જરૂર છે.

(૧) આવડત : જ્યાં સુધી તેવા પ્રકારની સૂક્ષ્મ આવડત ન આવે ત્યાં સુધી આવડતવાળા ગીતાર્થ ગુરુની નિશ્ચા અને કલ્યા મુજબ કરવું, એમને પૂછીને કરવું.

(૨) ધૈર્ય : જ્ઞાન અને ક્રિયાથી આવે છે અને સંઘચાલથી પણ આવે છે. તો ધૈર્ય મેળવવા જ્ઞાનની સાથે ભાવનાઓ બતાવી છે. અનિત્યાદિ, મૈત્રી આદિ ભાવનાઓને ભાવવાથી, વારંવાર વિચારવાથી, યાદ કરવાથી, સૂત્રોનો પાઠ અર્થના ઉપયોગપૂર્વક કરવાથી આ ધૈર્ય પ્રગટ થતું આવે છે. સાથે ક્રિયાઓ, મૂલગુણો, ઉત્તરગુણો, વ્રત પરચક્રખાણ અને તે ક્રિયાઓની ભાવનાઓવાળો, આને જાણી અને કાળજીથી પાલન કરવાથી ધૈર્યનો નાશ થતો અટકે છે. અને ધૈર્ય ટકે છે, ક્રમે કરીને વધે છે.

(૩) સંઘચાલ : જે કે સંઘચાલ જીવનમાં બદલાતું નથી, પરંતુ વ્યવસ્થિત રહેવાથી, અપથ્ય ત્યાગથી, પથ્ય આહાર-પાણી અને ઉચિત વ્યવહારથી, દવાથી સંઘચાલ અમુક અંશે મજબૂત બને છે અને વિપરીત પ્રવૃત્તિઓથી શરીર અને મન ઢીલું પડે ત્યારે બિમારીમાં ધૈર્ય મુશ્કેલ છે, ઘટી જાય છે, સાધુપણાની આરાધના માટે સંઘચાલ સાતું જોઈએ છે, તે અમુક અંશે ન હોય તો ન ચાલે. આ ત્રણેના બળથી ગૃહસ્થોને લગભગ આહાર નિયત હોય, વસ્ત્ર નિયત હોય, રહેવાનું નિયત હોય, તેથી તેમને અનિયમિતરૂપે બાહ્ય આપત્તિ નથી, અથવા છે તો પણ વારણના ગમે તે, ગમે ત્યારે, ગમે તેવા ઉપાયો કરવા તે પ્રયત્ન કરે જ્યારે સાધુને ચારે વસ્તુ બાહ્ય અનિયમિત છે, બહુધા પ્રતિકૂળ હોય છે, સ્વજન ધૂનન કરેલ છે તેથી સામેથી લાવવું, આપવું, સેવા કરવી વગેરેથી બંધાયેલ નથી. તેથી બાહ્ય નિરંતર પ્રતિકૂળતાની સંભાવના અને અનુકૂળતાની દુઃશક્યતારૂપી અગાધ સમુદ્રમાં આવડત, ધૈર્ય અને સંઘચાલથી તરવાનું છે, તેથી સાધુપણું આરાધવું દુષ્કર છે.

સમુદ્રમાં જેમ જલચર જીવો જીવલોગ હોય છે, તેમ સાધુપણમાં બાહ્ય પ્રતિકૂળતાઓ આવે અને યોગ્ય ઉપચાર ન મળે તો જીવલોગ બને. બાહ્ય પ્રતિકૂળતાની શક્યતા અથવા નિશ્ચિત અનુકૂળતાનો અભાવ સમુદ્ર છે. અને વારંવાર ડગલે ને પગલે આવી પડતી પ્રતિકૂળતા, ઉપસર્ગ, પરિષદો એ જલચર જીવો છે. આનો સામનો ઉપરોક્ત ત્રણ વડે જ શક્ય છે. જ્યાં સંઘચાગુ ન પડોંચે ત્યાં ધૈર્ય વડે કાર્ય થાય, સમાધિ રાખી પ્રવૃત્તિ થાય. જ્યાં ધૈર્ય તૂટે, ત્યાં આવડતથી કાર્ય કરી ધૈર્ય અખંડ રાખવું.

જેની પ્રતિકૂળતા સહન કરવાની તૈયારી નથી, જેને અનુકૂળતા વારંવાર કે અનેક જગ્યાએ જોઈએ છે તેને માટે સાધુપણું પાળવું અશક્ય છે. આ રીતે પાળેલ સાધુપણાનું ફળ બતાવે છે. સાધુપણાનું ફળ મોક્ષ. મોક્ષ એટલે જેમ સમુદ્રમાંથી બહાર નીકળનારને પાણીના ભયનો અભાવ થાય છે, તેમ પુદ્ગલના સંયોગથી રહિત બનેલાને સર્વપ્રતિકૂળતાની શક્યતાનો અભાવ છે. સમુદ્રમાંથી બહાર નીકળનારને જેમ જલચર જીવોના ઉપદ્રવનો સંપૂર્ણ અને કાયમી અભાવ છે, તેમ સંસાર પાર પામેલ જીવને સ્વ અને પરથી આંતરિક કે બાહ્ય કોઈ આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિનો સર્વાધિ, સર્વકાલ માટે અભાવ થાય છે. જરાય દુઃખ, શોક, ભયનો પડછાયો પાગુ નથી. જે સંસારમાં રહેલ જીવને ક્યારે પાગુ કાયમી નથી. આવા મોક્ષરૂપ ફળ મેળવવા જે સાધુપણું છે, તે દુષ્કર હોય જ. વિશિષ્ટ પ્રભાવશાલી વિદ્યા-મંત્ર-ઓષધિ સામાન્યથી મળવી મુશ્કેલ છે, મળ્યા પછી તેને સિદ્ધ કરવી મુશ્કેલ છે, સિદ્ધ કરી તેને સાચવી રાખી તેનો લાભ મેળવવો મુશ્કેલ છે તેમ સાધુપણું સામાન્યથી મળવું મુશ્કેલ છે, તે મળ્યા પછી આરાધવું મુશ્કેલ છે. સાચવ્યા બાદ, મોક્ષ મળ્યા બાદ કાયમી મહાન અવ્યાબાધ આનંદ સુખ છે.

સાધુપણું મળવામાં નીચેના તત્વો બાધક છે :

(૧) અજ્ઞાન (૨) કૌટુંબિક મોહ (૩) સ્થાન લાલસા (૪) ધન લાલસા (૫) ભોગ લાલસા (૬) ભય (૭) સામાના અંતરાયમાં ખેંચાવું (૮) સામાને ભૌતિક ઉપકાર કરવા, સહાય કરવાની માંગણીનો અસ્વીકાર (૯) સાધુના, ગુરુના અને કુટુંબીના વચન કરતા બીજાના વચનને વધારે ગણવા.

સાધુપણું લીધા પછી આરાધનામાં નીચેના તત્વો બાધક છે :

(૧) ક્રિયાકાંડની અરુચિ (૨) અભ્યાસની અરુચિ (૩) બાહ્ય વાંચન, વાતો, પ્રવૃત્તિઓ (૪) બીજાની પ્રવૃત્તિના આધારે આપણે તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી (૫) સેવાની યોગ્યતા (૬) તપ ત્યાગની ઉપેક્ષા (૭) અપ્રમત્તતાની ઉપેક્ષા (૮) જીવનમાં મૂલ્યગુણ-ઉત્તરગુણો અને કષાય જળની ઉપેક્ષા (૯) વિષય તૃષ્ણા ત્યાગની અને આંતરગુણની જાંચ વગેરેની જાગૃતિ ન હોય (૧૦) શાસ્ત્ર, ગુરુ અને સાધુઓને સમર્થિત ન રહેવું.

આરાધનામાં ઉચત આત્માને સાધુપણમાંથી વિરાધક બનાવનાર :

(૧) ગુરુનું અપમાન, અનાદર, તિરસ્કાર (૨) સાધુઓના અપમાન-અનાદર-તિરસ્કાર (૩) આચારમાં પાછળથી આવતું શૈથિલ્ય (૪) જ્ઞાનાભ્યાસની ગૌણતા-ઉપેક્ષા (૫) પઠન-પાઠન છોડી દેવા (૬) ત્યાગ-તપ શક્તિ અનુસાર ધોડું વેઠીને ય છેલ્લા શ્વાસ સુધી જે રાખવાના છે તે છોડીને બેસવું (૭) રસ-ઋદ્ધિ-શાતા-માન-પાન-ગારવ (૮) કષાય પરવશતા (૯) ઈન્દ્રિયોનું પ્રતિક્ષાગ દમન ન કરે (૧૦) આદરથી જિનાજ્ઞાઓને વારંવાર યાદ કરે તો પાલનનો ક્ષયોપશમ થાય તે માટે શાસ્ત્ર પરાવર્તન-અધ્યયન-અધ્યાપન છે. તે ન કરે તો પાલનનો ક્ષયોપશમ આવરાય અને વિરાધક થાય. જેમ અભિગ્રહ લીધેલા રોગ યાદ કરવાથી નિરતિચાર પળાય તેમ આચારો યાદ કરવાથી પાલવાનો ઉન્નાહ જગે માટે ત્રણે બાધક વસ્તુઓ પ્રવૃત્તિઓ ને વિચારોના નિગ્રહ માટે આચારનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ. ક્રિયાકાંડમાં સદા તત્પર રહેવું, ગુરુને-ગીતાર્થને નજીકમાં રાખવા ભાવથી તેમની રજા લેવી, તેમને પૂછવું, તેમના કલ્યા મુજબ કરવું, સ્વજન ધૂનન કરવું, કામરાગ-સ્નેહરાગ-દ્વિષ્ટિરાગનો ત્યાગ કરવો, નિગ્રહ કરવો, જિનાજ્ઞા-ગુર્વાજ્ઞા અને ક્રિયાકાંડરૂપે આચાર પાલન. આ આવડત-ધૈર્ય-સંઘયણ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયો છે તેથી બાધકો દૂર થાય છે.

મોક્ષ જન્મમરણ રહિત છે, કારણ જન્મ મરણ પુદ્ગલ મિશ્રિત આત્માને છે. પુદ્ગલથી છૂટ્યા પછી તે રહેતા નથી. મોક્ષ પરમાનંદ છે કારણકે સંસારમાં રોગ-શોક-ભય વગેરે પુદ્ગલના લીધે છે, તે પુદ્ગલનો સર્વથા સંપર્ક છૂટ્યાથી આત્માના સ્વભાવરૂપ અને ક્યારે પણ નાશ ન પામે તેવા અભ્યાબાધ આનંદને પામે છે. તેનો અંશ પણ સંસારમાં નથી. આ પરમાનંદ મોક્ષમાં શાશ્વત હોય છે.

દુષ્કર એવું સાધુપણું સાધવા માટેના ત્રણ ઉપાયો છે. (૧) સંસારના સ્વરૂપનું વિજ્ઞાન (૨) તેના ઉપર વૈરાગ્ય અને (૩) મોક્ષનો અનુરાગ. આ ત્રણે મળે તો આત્મબળ આવે અને સાધુપણું ઉલ્લાસથી આરાધી શકાય.

(૧) ભવસ્વરૂપનું વિજ્ઞાન : ભવ એટલે ચારે ગતિમાં ફરતા જીવો, તેના કારણભૂત વિષયો અને તેના કારણે થતા કષાયો આમાં મુખ્ય છે. તેનાથી જીવ કષાયમય બને છે અને કર્મ બાંધીને ચારે ગતિમાં ભમે છે. વિષયો એ અપેક્ષાએ વાસ્તવિક નથી, કારણ કે કાલાન્તરે રૂપાંતર થાય છે, જીવની સાથે પણ કાયમ રહેતા નથી. જીવને પણ સદા તેની રૂચિ રહેતી નથી. ક્યારેક રૂચિ થાય, ક્યારેક અરૂચિ થાય, જીવને ભ્રમણા કરાવે છે, સુંદર યા અસુંદર રૂપે જીવને વ્યામોહિત કરે છે. જીવના સમ્યક્ વિવેકને, જ્ઞાનને દૂષિત કરે છે, આવરે છે. જેમ માયાજાળ, ઈંદ્ર જાળ, નજરબંધી ભ્રમણારૂપ છે, જેમ રેતીમાં પાણીની ભ્રાંતિભ્રમણા છે, જેમ

આકાશમાં ગાંધર્વનગર એ પણ ભ્રમણા છે તેમ વિષયોમાં સારા નરસાની જે જીવની બુદ્ધિ એ પણ ભ્રમણા છે. આમ હોવા સાથે તેનાથી જીવ પાપોમાં પ્રવૃત્ત થઈ ધર્મભ્રષ્ટ થાય છે, કર્મો બાંધે છે, અયોગ્ય પ્રવૃત્તિઓ કરે છે અને દુર્ગતિમાં ભટકે છે. માટે વિષયોની ભયંકરતાને શાસ્ત્ર જ્ઞાનથી, વારંવાર વિચારવાથી ભવસ્વરૂપનું વિજ્ઞાન થાય છે. અહીં આ વિજ્ઞાન માટે પ્રથમ વૈરાગ્ય ઉત્પાદક સર્વજ્ઞ શાસનના શાસ્ત્રો ભાણવા, તેની નોંધ કરી ઉપસ્થિત કરવા, તેને બહુધા દરેક પ્રસંગે સમ્યગ્ રીતે શ્રુતલોચનથી જોવાય છે. પ્રથમ અભ્યાસ તે શ્રુતજ્ઞાનથી થાય છે. પછી વારંવાર વિચારવાથી ચિંતા જ્ઞાન થાય છે. પછી તદ્ રૂપ આત્મા વાસિત બનવાથી ભાવના જ્ઞાન આંશિક આવે છે. આ પ્રથમ વાત થઈ.

(૨) તેના ઉપર વૈરાગ્ય : આ સમ્યક્ શ્રુતલોચન-ચક્ષુથી દેખવાથી જીવ પાપના વિચારોમાં, વચનમાં કે પ્રવૃત્તિમાં ઠરતો નથી, આનંદ પામતો નથી. તેથી તપેલ લોકોના પતરા ઉપર પણ મુક્તી વખતે ત્યાં સ્થિર ન થાય તેમ આત્મા આશ્રવથી સદા ઉદ્વિગ્ન રહે છે, તેથી અનુકૂળતા કે બીજા સંસારના સુખના સાધનોમાં સુખની બુદ્ધિ ન થતાં, મહાદુઃખના કારણની બુદ્ધિ થાય છે. આનું નામ ભવસ્વરૂપના વિજ્ઞાનપૂર્વક ભવસ્વરૂપનો વિરાગ. સંયમમાર્ગ આનંદથી, સ્થિરતાથી, અસ્ખલિત રીતે, ચઢતા પરિણામે આરાધવા માટે સંસારનું આવું જ્ઞાન, તેનો વિરાગ અને તેના ઉપરથી મન પાછું ફરેલું જોઈએ.

(૩) મોક્ષનો અનુરાગ : મોક્ષનો રાગ અને સંસારનો પણ આંશિક રાગ હોય તો અપવર્ગની આરાધનામાં વિક્ષેપ પડે. માટે પરમપદની વાસ્તવિક સ્પૃહાતિરેક જોઈએ. નામની, ઉપર છલ્લી, આંશિક કે દુઃખથી કંટાળીને જે સ્પૃહા થાય તે પણ સંયોગ બદલાતા, કાળ જતાં, દુઃખ જતાં જતી રહે, મોળી પડે. પણ વાસ્તવિક સ્પૃહા વાસ્તવિક પરમપદને સાચા પરમપદને સમજીને તેની સ્પૃહા થવી તે સ્પૃહાતિરેક છે. આ આવે તો મોક્ષના સાધક દરેક યોગોમાં વિવેક અને શક્તિપૂર્વક ઉચિતવેગવાળી પ્રવૃત્તિ આવે, વચ્ચે વિઘ્ન આવે તો અકળાઈને છોડી ન દે, કંટાળે નહીં.

સંયમ સાધના એ જિંદગી સુધીની કાયમી, અનાદિ સંસારથી વિપરીત પ્રવૃત્તિ છે. તેમાં સ્પૃહાતિરેક વગર જરૂર કંટાળો આવે. તે સ્પૃહાતિરેક મોક્ષના અનુરાગથી ઉત્પન્ન થાય છે અથવા મોક્ષના અનુરાગ સ્વરૂપ છે. અનુરાગ ઉપરોક્ત બે વાતથી આવે છે. કોઈપણ ક્ષેત્રમાં, કોઈપણ કાળે, કોઈપણ સિદ્ધિમાં સમ્યક્ કારણોની સમ્યક્ પ્રવૃત્તિ સિવાય વાસ્તવિક સમ્યક્ કાર્યની પ્રાપ્તિ થતી નથી. સંયમના નિરંતર પાલનની પ્રાપ્તિરૂપ કાર્ય ઉપરોક્ત ત્રણ કારણ વિના થતા નથી. આ ત્રણે આવડત અને ધૈર્ય દ્વારા સંયમનું કારણ બને છે. સંયમ પામ્યા બાદ પણ શાસ્ત્ર

અધ્યયન દ્વારા સમ્યક્ શ્રુત લોચનથી કાયમ જોવું, તે ભવસ્વરૂપના-વિજ્ઞાનનું પોષક છે. આશ્રવોની નિવૃત્તિ દ્રવ્ય, ભાવ ઉભયથી છે. તે ભવસ્વરૂપના વિજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થતા વેરાગ્યની પોષક છે અને અનુજ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ દ્વારા પરમપદનો સ્પૃહાતિરેક ઘાય છે, વધે છે, ટકે છે. બીજું સંસાર સમુદ્રમાં ધમને વહાણ-જહાજની ઉપમા અનેક સ્થળે આપી છે અને અત્રે હાથથી તરવાનું લખ્યું, તો સંઘમને વહાણની ઉપમા કેમ ન આપી? આવો પ્રશ્ન ન કરવો કારણકે આંશિક ધર્મ આરાધનારૂપી વહાણ આંતરિક સંસારથી નિર્વિઘ્ને રક્ષણ કરે છે તેથી તે આંતરની અપેક્ષાએ છે. જ્યારે સાધુપણમાં બાહ્ય પ્રતિકૂળતાની સામે ઝડુમવું પડે છે, તે પણ આખી જીંદગી સુધી, તેથી શ્રાવક જીવન કરતાં બાહ્યઆપત્તિમય જીવનમાં સતત ધર્મઆરાધના કરવું અતિ દુષ્કર છે, તે બતાવવા આ ક્ષણ છે, તેથી બંનેના વિષય જુદા છે.

તત્ર સાપેક્ષ યતિધર્મ ઇતિ ॥૨॥

સાધુપણું આરાધવા માટે પ્રથમ ગુરૂ, ગચ્છ, સાધર્મિક, જ્ઞાનાભ્યાસ વગેરેની અનેક અપેક્ષાઓ અસામર્થ્યના કારણે છે. તેથી શરૂઆતના સાધુપણને સાપેક્ષ યતિધર્મ કહેવાય. તે પછી પૂર્વધર થયેલાને, પ્રથમ સંઘવણવાળાને જિનકલ્પ કે સાધુની બાર પ્રતિમાઓ સ્વીકારે તો તેમને નિરપેક્ષ યતિધર્મ આવે અને પૂર્વધર ન થાય અથવા તેવા સંઘવણ આદિ ન હોય તો થાવજીવ સાપેક્ષ યતિધર્મ જ રહે.

સ્થવિરકલ્પ તે સાપેક્ષ યતિધર્મ કહેવાય. આ સાપેક્ષ યતિધર્મના ભેદથી એક વાતનું સૂચન ઘાય છે કે અપુનર્બંધકથી (ધર્મની શરૂઆતની અવસ્થા) માંડી સાપેક્ષ યતિધર્મ સુધી બધે ધર્માત્માઓએ બીજા ધર્માત્માઓ જોડે રહેવું અને પરસ્પર ધર્મના પ્રેરક-રક્ષક બનવું. આજુબાજુ ધર્મો ન હોય, ધર્મના પ્રેરક, સહાયક ન હોય તો ધર્મો આત્મા ઢીલો પડે. સંસારી આત્માઓના વર્તુળથી એ લોકો પાપમાં ખેંચે અને જીવ પાપમાં ખેંચાય, તેનાથી બચવા માટે સ્થવિરકલ્પીઓને ખાસ કરીને ગચ્છમાં રહેવાની મર્યાદા છે.

માર્ગાનુસારિતા, સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિ સુધીના ધર્મના પાલન માટે ગૃહસ્થ કુટુંબમાં ધર્મના વાતાવરણમાં શક્ય પ્રયત્નથી રહે, અને તેવા કૌટુંબિક સંયોગ ન હોય, આત્મબળ ન હોય તો શક્ય કાળજી રાખી બચવાનો પ્રયત્ન કરે.

સાપેક્ષ યતિધર્મમાં શારીરિક પરિસ્થિતિ આદિમાં અનેક રીતે સહાયક અને કષ્ટાંક અપવાદિક આચરણની જરૂર પડે છે. તેથી પણ ધર્મ માટે જો બાહ્ય જરૂરીયાત કે અપવાદિક પરિસ્થિતિ આચરવાની અનિવાર્યતાના કારણે એને સાપેક્ષયતિ કહેવાય છે. તેનો ધર્મ આચારમાર્ગ તે પહેલા બતાવાશે. પછી નિરપેક્ષ યતિધર્મનું વર્ણન પાંચમાં અધ્યયનમાં છેલ્લે કહેશે.

યથા ગુર્વન્નેવાસિતેતિ ॥૩॥

ગુરુ અંતેવાસી : ગુરુની નિકટમાં રહેવું અર્થાત્ ચિત્તથી આપણા હૃદયમાં ગુરુને રાખવા. કાર્યથી ગુરુની દૃષ્ટિમાં રહેવું. સામાન્યથી ગુરુદ્રષ્ટિમાં કાચમ રહેવાતું નથી કારણ કે ગોચરી પાણી માટે જ્યા ત્યારે ગુરુની દૃષ્ટિ નથી. પણ આવ્યા પછી એનું નિવેદન ગુરુ સમક્ષ કરવું એટલે ગુરુ દૃષ્ટિ એમાં પડી કહેવાય.

(શિષ્યભાવ ક્યાં સુધી ? જ્યાં સુધી શાસ્ત્રાર્થ સંપન્નતા આવતી નથી, ગુરુની જમ આપણી દૃષ્ટિ તત્વને માટે પૂર્ણ પરીક્ષક બનતી નથી, ત્યાં સુધી આપણે અજ્ઞાન પરવશ હોવાથી એમની નિશ્ચા વગર છુટકો નથી. ગુરુની કૃપાદૃષ્ટિથી શાસ્ત્રાર્થ સંપન્નતા આવ્યા પછી પણ ગુરુના ઉપકારનો બદલો છુંદગી સુધી સેવા કરે તો પણ વાળી શકાતો નથી. એટલે આજીવન ગુરુનું શરણ સ્વીકારવાનું છે, શિષ્યભાવ આજીવન સ્વીકારવાનો છે. શાસ્ત્રાર્થ સંપન્નતા, વક્તૃત્વાદિ શક્તિ આવ્યા પછી જુદા વિચારવાની ઈચ્છા થાય તે મોહ છે મોટા થયા પછી જે પુત્રો કે શિષ્યો મા-બાપ કે ગુરુની સેવા કરતા નથી, તે પુત્ર કે શિષ્ય નથી. જે ગુરુના શિષ્યભાવની અવગણના કરે, અથવા સમાનભાવની બુદ્ધિ કરે તેને પરમાત્માનું શાસન પછીથી ન મળે. આજ્ઞાથી જુદો વિચરે તો પણ હૃદયમાં ગુરુને રાખે, એની પ્રશંસા અને બહુમાન કરે.

ગુરુ પાસે રહેવાથી શું મળે ? જ્ઞાનનો ભાગી થાય, જ્ઞાનના આચારનો અમલ કરાવે, જ્ઞાનમાં આવતા વિઘ્નો દૂર કરાવે, દર્શન સ્થિર થાય. કઈ રીતે ? જ્ઞાન ભાગવાથી, ગુરુ-સેવા કરવાથી, તદ્વચનનો સહર્ષ સ્વીકાર કરવાથી, ચારિત્રની અંદર ગુરુના આદેશથી જે નિર્મળતા આવે તેથી સમ્યગ્દર્શન નિર્મળ બને. ચારિત્ર પણ તેનું જ નિર્મળ બને, જેના રક્ષક ગુરુ છે.

પોતાની તમામ ઈચ્છાઓને જે ઝીણ બનાવી શકે, તેનામાં જ સમર્પણ ભાવ આવી શકે. આપણી કોઈપણ ઈચ્છાની પ્રધાનતા ન જોઈએ. પોતાની સારી કે ખરાબ ઈચ્છાની તીવ્રતા થાય તો તે મર્યાદાનો ભંગ કરાવે.

જ્યાં સમર્પણભાવનો ભંગ થતો હોય, ત્યાં કોઈપણ અંગની સાધના હોય તો તે જિનશાસનના અંગની સાધના નથી. ગુરુ જે કહે તેનો જીવનમાં અમલ કરવો જોઈએ. ક્યારેક ન થાય તો, તેમની સાથે બેસીને, મસલત કરી સમજવી શકાય, છતાં પણ કહે તો મરણાંતે પણ કરે.

તથા - તદ્ભક્તિબહુમાનાવિતિ ॥૪॥

ગુરુનું અંતેવાસીપણું છે એનું લક્ષણ શું ? (૧) ગુરુની ઈચ્છા અને તેમના કાર્ય ઉપર ભક્તિ બહુમાન છે કે નહિ ? ભક્તિ - ભજે તે ભક્ત. ભજવું એટલે સેવા કરવી. એમના કાર્યનો સંપૂર્ણ લાભ મેળવવાની જેની ઈચ્છા હોય, એને ભક્તિ કહેવાય. બહુમાન - ગુરુના કાર્ય અને એમની ઈચ્છા ઉપર

આપણા વલણ કરતાં વધારે માન હોવું તે બહુમાન. માન=આદર, અપમાન=અનાદર, બહુમાન=વિશેષ આદર. હેયામાં આપણું કાર્ય બગડે તો વાંધો નહીં, ગુરૂનું કાર્ય ન બગડવું જોઈએ તેવો ભાવ ગુરૂના બહુમાનને સૂચવે છે. ભક્તિ બાહ્ય ચિહ્ન છે. અડધું પડધું પતાવીને જતો રહે તો ખબર પડે કે આનામાં ભક્તિ છે કે નહિ. હૃદયમાં જેને બહુમાન નથી, તે વિશેષ આરાધનાને યોગ્ય નથી.

સ્નેહરાગ અને ભાવ પ્રતિબંધમાં શું તફાવત : બંધ=જોડાણ, પ્રતિબંધ=સર્વરીતિએ જોડાણ. ગુરૂ વિષયક જે ભાવ પ્રતિબંધ તે સમર્પણ ભાવના ધરનો, ગુરૂ પારતંત્ર્યના ધરનો અને ગુણાનુરાગના ધરનો છે. માટે ભાવપ્રતિબંધ રૂપ સ્નેહ એ સંયમનું કારણ બને છે. જ્યાં ગુણનો પક્ષપાત ન હોય, મમતા હોય ત્યાં જેના કારણે સ્નેહ મમતા છે એમાં વાંધો પડે તો ભાવપ્રતિબંધ નાશ પામે, સ્નેહ ન રહે.

ગુણાનુરાગના કારણે જે સ્નેહ હોય, એ ક્યારે તૂટે ? ક્યાંક ગુણનો ભાસ દેખાય અથવા ગુણ ઉપર અરુચિ જાગે ત્યારે. જે કાર્ય બધા કરતા હોય, તેથી એ કર્તવ્ય છે એમ સમજી કરવા પ્રેરાય તો તેમાં પોતાનો મોહ, અજ્ઞાન અને વાતાવરણ કારણ છે. ગુરૂએ જે સૂચન અમુક ભૂમિકા માટે કર્યું હોય અથવા કાયમ કર્યું હોય, તેને ફરીથી કહેવું પડે તો તે આજ્ઞા સ્વીકારવામાં ખામી થઈ કહેવાય.

સત્વ એ વાતાવરણને આધીન છે, એનાથી અધિક સત્વ જ્ઞાન અને ભાવનાથી સિદ્ધ થાય છે. વાતાવરણ કરતાં જેના જીવનમાં વિશિષ્ટ સાધનાઓ થાય છે ત્યાં જ્ઞાન અને ભાવના કારણ છે.

તથા - સદાડડ જ્ઞાકરણમિતિ ॥૫॥

આજ્ઞા બાહ્ય-પ્રકાશ સ્થાને છે, આજ્ઞા સ્વીકારવી-આંખ સ્થાને છે. આજ્ઞા આંખરવી ઉપયોગ સ્થાને છે.

પ્રકાશ થયા પછી ક્યારે ન દેખાય ? ઉદ્ધતા હોય તો, તેમ આજ્ઞા જાણ્યા પછી ગુરૂના દરેક કથનને જીવનમાં અપનાવવાની ઈચ્છા એ જોવાતુલ્ય છે અને ગુરૂ દ્વારા મળેલ શાસ્ત્રાર્થનો મન, વચન, કાયાદિ પ્રવૃત્તિમાં ઉપયોગ એ ભાન છે.

તથા - વિધિના પ્રવૃત્તિરિતિ ॥૬॥

આજ્ઞા આવ્યા પછીથી વિધિથી પ્રવૃત્તિ શું કામ ? આજ્ઞા કરણ અનેક પ્રકારનું છે, તે વિશેષરૂપે બતાવવા માટે છે.

તથા - આત્માનુગ્રહ ચિન્તનમ્ ॥૭॥

ક્યા સંયોગોમાં અને ક્યારે પોતાના ઉપર બીજાને ઉપકાર કર્યો છે તે વિચારવું. ગુરૂ સૂચન કરે ત્યારે ઉપકારને વિચારવો. કોઈનું પણ કાર્ય વિશેષતઃ ગુરૂનું કાર્ય

ત્યારે સામેથી સૂચનપૂર્વક કરવાનો અવસર મળે ત્યારે નિર્જરા વધારે કે સામે ચડીને પ્રેરાઈને કરીએ તેમાં ? સૂચનાથી કરીએ તેમાં નિર્જરા વધારે.

વડીલજનોએ બતાવેલા આદેશને ઉપકાર બુદ્ધિથી સ્વીકારવો. ગુરૂવચન ચંદનના સ્પર્શ જેવું છે. એના સ્વીકારથી રાજાદિપીડાની ગરમી ઓછી થઈ શાંતિ અનુભવાય છે.

ગુરૂનું કામ છે, માટે કરી આપવું એમ માની કામ કરનાર અલ્પ નિર્જરાનો ભાગી થાય છે. ગુરૂને હું સહાય કરું છું એમ માનીને કામ કરનાર મોહને પુષ્ટ કરે છે, અલ્પ પુણ્ય બાંધે છે અને ગુરૂ કામ બતાવે છે તે મારા ઉપર ઉપકાર છે, માટે મારે કરવું જોઈએ એમ માની કામ કરે તે મોહનો નાશ કરે છે, વિશેષ નિર્જરાનો ભાગી થાય છે.

ગુરૂનું કે કોઈપણ સાધુનું કામ કરીએ એ વસ્તુતઃ આપણું જ કામ છે. કારણ કે, એનાથી નિર્જરા અને પુણ્યબંધ પોતાને થાય છે, માટે એમાં જોટલો ઉપયોગ થુભ, તેટલા અશુભ કર્મો અને અશુભ સંસ્કારો તૂટે છે. અને જોટલો મોહ, અજ્ઞાન તેટલા અશુભ કર્મો અને અશુભ સંસ્કારો નવા ઉભા થાય છે.

મોહની સામે ઉપશમ, અજ્ઞાનની સામે જ્ઞાન અને અવિવેકની સામે વિવેક હોય તો કર્મ તૂટે છે.

તથા - વ્રતપરિણામરક્ષેતિ ॥૮॥

વ્રત પરિણામની રક્ષા આચાર દ્વારા થાય છે. વ્રત બાહ્ય અને અભ્યંતર એમ બે પ્રકારે છે. બાહ્ય વ્રતોની રક્ષા આચાર દ્વારા થાય છે અને અભ્યંતર વ્રતોની રક્ષા માટે ધૃતિ અને સત્વ જોઈએ. વ્રત - ચારિત્રરૂપ આંતરિક પરિણામ એનો સ્વભાવથી બાધા કરનાર ઉપસર્ગ-પરિષદ્ છે. જેમ પાણીની પાળ તૂટે તો પાણી બહાર ચાલું જાય, અથવા પાળમાં જ વચ્ચે ડાળી-ડાખળાદિ આવે તો પાણી પાણી આગળ ન વધે, બહાર નીકળવા માટે તેમ ચિત્તના પરિણામના નાશક તત્વ કોણ ? આચાર મર્ષદાનો ભંગ એ પાળ તૂટવાના સ્થાને છે, ડાળ ડાખળાના સ્થાને અસહનશીલતા અને અધિર્મ છે. સાંયોગિક પરિસ્થિતિ અને પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિમાં પોતે જ જનૂત રહેવું પડે. જે સાંયોગિક પરિસ્થિતિ કે પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિ આપણને આધીન નથી, તે આવી પડે તેને સહન કરવા સહનશીલતા અને ધિર્મ જોઈએ. ધીરતા એ વસ્તુની ઉત્કંઠાને આધીન છે. સામાન્યથી ધિર્મ મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમથી આવે છે. સહનશીલતા એ ધીરતાપૂર્વકના અભ્યાસથી આવે છે. ધીરતા ન હોય ત્યાં સુધી ગમે તેવી સહનશીલતા હોય તો પાણી જીવ સહન કરવા તૈયાર ન થાય.

મળેલા સંયોગમાં પરિણામની રક્ષા એ જ ધર્મ છે. મરાણાંત કષ્ટ આવે તો પાણી પરિણામ ન બગડવા દે એ ચારિત્રની રક્ષા છે. અધિક પ્રેમ, વાત્સલ્ય જે પૂર્ણ

પાત્ર હોય તેને બતાવવા. દુર્જન કે દુષ્ટ કે જેને કોઈની શરમ કરવી પડે તેમ નથી, કોઈનું તેના ઉપર વર્ચસ્વ નથી એવા જીવના દુષ્ટ કાર્યમાં જિભા ન રહેવું, સંભાષ ન કરવી, પણ તેના ઉપર કાંઈક મંદ વાત્સલ્ય, મીઠી નજર રાખવાથી ક્યારેક આંખની શરમ નડે, જેથી આપણા કાર્યમાં અંતરાય ન કરે. એકલી ઉપેક્ષા ન કરાય નહીં તો આપણા કાર્યમાં વિઘ્ન નાખ્યા વિના ન રહે. આપણા પરિણામની રક્ષા થાય. કોઈપણ આચાર ઉપયોગપૂર્વક પાળવાથી પરિણામની રક્ષા થાય. આહારનો નિગ્રહ કરવો તે દેહના નિગ્રહને કરવા માટે છે. બે ઘડી આહાર ત્યાજની અંદર દેહને દુશ્મન તરીકે જોવાય છે. આત્માની અશરીરી અવસ્થા અંતર્ગત સમાયેલી છે અને એના દ્વારા દેહની મમતાનો નિગ્રહ થાય છે. માટે જ તામલી તાપસના ૬૦ હજાર વર્ષના તપ કરતા પણ, સમગ્ર ઋષિની નવકારશીનો તપ વિશેષ કહ્યો.

જ્યારે જીવને જેની ઈચ્છા પ્રબળ થાય છે, ત્યારે શક્તિ પ્રગટવા પછી તેની અવરોધક મનાતી સાધન સામગ્રીને જીવ તોડી ફોડી નાખવા તેવાર થાય છે. ધર્મ પ્રવૃત્તિમાં અને આજ્ઞાપાલનમાં આદર હોય અને ન કરતો હોય, ત્યારે અકળામણ હોય ત્યાં ઉપાદેય બુદ્ધિ ટકી રહે છે. પ્રતિક્રમણ કરતા વચ્ચે ટાઈમ મળે તો પ્રતિક્રમણ જેનું કરવું છે, તે દોષોની જ વિચારણા થાય, તેવા ટાઈમે ગાથા યાદ કરે તો અન્યમુદ્ દોષ લાગે. ધર્મમાં ધર્મક્રિયાની મહત્તા છે કે ગુણોની મહત્તા છે? દરેક ક્રિયામાં ગુણોને વિચારવા પડે. જ્યારે જીવને ક્રોધાદિ અધિક પ્રમાણમાં થાય ત્યારે તે કાલમાં ગુસ્સાના પ્રમાણ કરતા જેના ઉપર આદરનું પ્રમાણ વધારે હોય તે જ સમજાવી શકે. ધર્મનો ભંગ બીજી વસ્તુની ઉત્કંઠાથી થાય છે, જીવ રાગ-દ્વેષથી વ્યાપ્ત બને છે, માટે થાય છે. રાગ દ્વેષની ઉત્કંઠા એ સમિતિનો દોષ છે. સાધનનો અયોગ્ય રીતે અકાળે વિનાશ કરવો, એ સાધ્યનો જ વિનાશ છે. શરીર એ રત્નત્રયીનું સાધન છે. તેની શક્તિ ગમે તેવી રીતે વેડફી દેવાય નહીં કારણ કે તેનાથી રત્નત્રયીનો જ નાશ છે. અશક્ય પરિહાર જ્યાં છે, તેવા ઉપસર્ગ-પરિષદ કે રોગાદિમાં જીવનનિર્વાહ માટે બાહ્યથી અપવાદનું સેવન કરવા છતાં જીવે ધીર અને સત્વ રાખી એને સહન કરવું જોઈએ તો જ સમાધિમાં રહી શકે. શક્ય પરિહાર જ્યાં છે ત્યાં પણ જો દીર્ઘકાલીન રત્નત્રયીનો નાશ દેખાતો હોય તો જ ત્યાં અપવાદથી ઔષધાદિનું સેવન કરે. પણ જો સ્વ કે પરને કોઈ નુકસાનનું કારણ ન હોય તો ત્યાં શક્ય પરિહાર હોવા છતાં ત્યાં સહન કરવું એ જ માર્ગ છે.

ગોચરીમાં આહારાદિ વધતાં જો વાપરતાં ઉત્તર કાલમાં ટંકાદિ ઘટાડી જ્ઞાનાદિની હાનિ ન થતી હોય તો ત્યાં વાપરવું હિતાવહ છે પણ વાપરવા છતાં ઉત્તર કાલમાં જ્ઞાનાદિની હાનિ જાણાય, ૫-૬ વખત દંડલે (મળશુદ્ધિ) જવું પડે તેનાં પરિસ્થિતિ જિભાં થાય તો ત્યાં તેને પરઠવી દેવું એ માર્ગ છે.

જીવ અનાદિથી સુખશીલ સ્વભાવવાળો છે, તેથી અનુકૂળતાને છોડી પ્રતિકૂળતાને વધાવતા જીવમાં ધીરતા પેદા થાય છે, તેનાથી સત્વ ખીલે છે, તેનાથી વ્રત પરિણામમાં દઢ અને સ્થિર થાય છે. સામાન્ય પરિસ્થિતિમાં પ્રતિકાર ન કરતા તેને સહર્ષ વધાવી લેવામાં ક્યારેક માનભંગ, ઠપકો આદિ મળવા છતાં, તેને જે અપનાવી લઈએ તો સત્વ, ધર્મ ખીલે છે.

તીર્થકરોની ઘોર આશાતના કરનાર જેમ અનંત સંસાર ભટકે છે તેમ ધર્મના ઊંચા સ્થાનોમાં રહી બીજા જીવોના બોધિ (ધર્મભાવના) નાશ પામે તેવી, શિષ્ટજનને ન છાજે એવી પ્રવૃત્તિ કરે તો પણ અનંત સંસાર ભટકે છે.

તથા - આરમ્ભત્યાગ ઈતિ ॥૯॥

યજ્ઞવલ્કિયાના ઉપમર્દનના (હિંસા) ત્યાગ કરવાનો છે. પ્રવૃત્તિથી આરંભ છે, તેમ પ્રવૃત્તિનો સંકલ્પ પણ આરંભનું મૂળ છે. જે કાર્યના વિચારમાં અહિંસાનું પ્રણિધાન ન હોય તો તે પ્રવૃત્તિ આરંભનું મૂળ છે. દરેક પ્રવૃત્તિમાં તેમાં લાગતા દોષના અટકાવની કાળજી ન હોય તો તે હિંસાનું કારણ બને છે. રૂપાદિ વિષયની લગનથી જે પ્રવૃત્તિ થાય તે હિંસાનું કારણ બને છે. ક્યારેક તે ભાવ હિંસાનું કે ક્યારેક દ્રવ્યહિંસાનું કારણ બને છે. બેદરકારીથી વસ્ત્રપાત્ર લેવાય કે જરૂરિયાત વિના જે કાંઈ રખાય તે બધી પ્રવૃત્તિ હિંસાના ઘરની છે માટે જરૂર કરતા વધારે સામગ્રીને ઉપકરણ ન કહેતા અધિકરાણ કહ્યું છે. જરૂરિયાત પુરતી વસ્તુ રાખવામાં ક્યારેક શ્રાવકના ઘરે જવામાં સમયાદિની હાનિ થાય, તેથી જ્ઞાનાદિની હાનિ થાય તેના કરતાં પણ જરૂરિયાત કરતા વધુ રાખવામાં જ્ઞાનાદિની વધુ હાનિ છે. મનનાનિશીઘમાં એક મુહુરતિ પણ વધારે રાખે તેને પાસત્યો (શિથિલાચારી) કહ્યો છે. આ બધું પ્રમાદાચરણ છે. વિષય કષાય અને પ્રમાદાધીન જીવો હિંસા કરે છે તે પ્રમાદ હિંસા છે. જે પ્રવૃત્તિમાં અલ્પકાલીન અનાભોગ (અનુપયોગ) છે, તેમાં અયતના હોવાથી તે સાધન હિંસા છે. અયતના એ પણ હિંસાનું સાધન છે. જ્યારે દીર્ઘકાલીન અનાભોગથી યતી પ્રવૃત્તિ એ પ્રમાદ હિંસા છે. મુનિ જ્યાંજ્યાં પૂર્વક નદી ઉતરે, તે કલ્પ હિંસા છે. અહિંસાના સંકલ્પ વગરની પ્રવૃત્તિ એ સંકલ્પ હિંસા છે.

પૃથિવ્યાઘસંઘટનમિતિ ॥૧૦॥

પહેલા પૃથ્વીકાયાદિને ઓળખવા. સ્વકાય, પરકાય, શસ્ત્ર દ્વારા પીડાથી માંડીને નાશ સુધીની કોઈપણ પ્રવૃત્તિમાં નિમિત્ત ન બને તે રીતે વર્તવું. પૃથ્વીકાયાદિ ચાર અને અનંતકાયમાં વ્યક્ત સંઘટ્ટો (સ્પર્શ) હોય તો તે મોટેભાગે નાશનું કારણ બને છે. પાણી ભરેલી ડોલને બહારથી સામાન્ય સ્પર્શ કરીએ તો પણ તેના જીવોને આછી કંપારી થાય તેમાં ઘાગા જીવોનો નાશ થાય, માટે તેના સંઘટ્ટાનું દૂરથી જ

વર્તન કરવું. બને ત્યાં સુધી ત્રસકાય જીવો જ્યાં હોય તેવા સ્થાનમાં રહેવું નહીં અને પરંપરાએ પણ તેમનો સંઘડો ન થાય તેવી કાળજી રાખવી. ત્રસનો સંઘડો પણ પીડાકારક છે.

તથા - ત્રિધેર્યાશુદ્ધિ: ॥૧૦॥

પ્રવૃત્તિ અને તેની શુદ્ધિ - પ્રવૃત્તિમાં ૫ સમિતિ-શુદ્ધિ ૩ પ્રકારે :

જગતની સઘળી પ્રવૃત્તિ ૫ ભેદમાં સમાઈ જાય છે. કપડા સૂકવવા ફર ફર થાય તેવી જગ્યાએ ન સૂકવાય. તેનાથી ઈર્ષસિમિતિનો (જતા-આવતા જીવોની હિંસા ન થાય તેવી કાળજીપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ) ભંગ થાય. કપડા મેલા ન થાય માટે ક્લીપથી સૂકવે તો અધિકરાણ (પાપનું સાધન) થાય. વાઉકાયની વિરાધનાના ન થાય માટે ક્લીપ નાંખે તો તે ઉપકરાણ (ધર્મનું સાધન) થાય. હલનચલનની સઘળી ક્રિયા ઈર્ષસિમિતિમાં આવે. અજ્ઞાણી જગ્યામાં રાત્રે અંધારામાં ચાલવાનો વખત આવે તો દાંડાથી આગળની જગ્યા માપતાં માપતાં ચાલવું નહિં તો આત્મવિરાધના થવાનો પ્રસંગ આવે. રત્નત્રયીની પ્રવૃત્તિમાં કરાતી ઈર્ષસિમિતિ એ મોક્ષસાધક છે, અન્યથા મોક્ષનું અંગ નથી. અજ્ઞાણ સ્થળમાં જ્યાં કોઈ ન હોય ત્યાં નદી ઉતરતા પણ, આગળ આગળ દાંડાથી પાણી માપવું અને પછી જ પગ ઉપાડવો તો આત્મવિરાધનાથી બચાય. સાક્ષાત્ ઉદ્દેશ જીવરક્ષાનો છે અને પરંપરા ઉદ્દેશ જ્ઞાનાદિ વૃદ્ધિનો નથી તો એવો સાક્ષાત્ જીવરક્ષાનો ઉદ્દેશ જિનાક્ષા નથી. દરેક ક્રિયામાં સ્વ અને પરના પરિણામની રક્ષાનો ખ્યાલ રાખવાનો છે. સ્વ અને પરની બાહ્ય અને અભ્યંતર રક્ષાનો ખ્યાલ રાખવાનો છે. ભાવાસન્ન અર્થાત્ જે પોતે સ્થંડિલ (મજશુદ્ધિ)ની શંકાને કારણે જ્યાં જવાનું છે ત્યાં સુધી રોકી શકે તેમ નથી, તેવાને બહાર સ્થંડિલ જવાનો નિષેધ છે. અંધારામાં કોઈ પણ ક્રિયા કરવાનો વખત આવે તો ધીમે ધીમે પૂંજવા પ્રમાર્જવાપૂર્વક પગ મૂકે, લાઈટમાં સામાન્ય સંયોગોમાં પૂંજાય નહિ, પણ જ્યાં અધિક કીડી આદિથી ભરચક જગ્યા હોય તો ત્યાં પૂંજવું એ વિધિ છે. અધિક શક્તિવાળાની રક્ષા પહેલા, પછી બીજાની.

જીવરક્ષા માટે લોકો જ્યાં ચાલતાં હોય, માર્ગ વટાયેલો હોય ત્યાં જ ચાલવું. વિહારમાં એક કેડી માર્ગ છે, વનસ્પતિ વગરનો છે, ૧ કિ.મિ. ઓછો છે, બીજો સડક માર્ગ છે, ૧ કિ.મિ. વધારે છે તો કયા માર્ગે જવું ? કેડી માર્ગે ન જવાય. કારણ કે, મોટે ભાગે કીડી આદિથી કેડી માર્ગ વ્યાપ્ત હોય, ઉપયોગ રાખવા છતાં પ્રમાદથી સ્ખલના થવાનો સંભવ છે. પ્રવચનરક્ષા, આત્મરક્ષા અને જીવરક્ષા ત્રણેનો ખ્યાલ રાખી પ્રવૃત્તિ કરવાની છે. રેલ્વે ઉપર ગરનાળાદિ ઉપરથી ચાલતા કે પાટાદિ ઉપર ચાલતાં ત્રણેની વિરાધનાનો સંભવ છે. રેલ્વે રસ્તે જતા કાંકરા-કાંટાદિ હોય તો આત્મ વિરાધના તેમ જ સંયમ વિરાધના છે. ઈર્ષસિમિતિપૂર્વક જતા ધૂંસરીપ્રમાણ

જેમ દષ્ટિ રાખવાની છે, તેમ આજળ પાછળ અને બાજુમાં પણ વારંવાર જોઈને ચાલવાનું છે. વિહારમાં સવારે અંધારામાં વહેલા નીકળવું એમાં સંયમ વિરાધના અને આત્મવિરાધના બંને છે. ક્યારેક એક્સીડન્ટ આદિ થાય તો પાછળથી કેટલી પરાધીનતા થાય ? પછી સમાધિનું શું ? માટે સંયમ અને આત્મવિરાધનાની ઉપેક્ષા કરનારા પ્રવચનની પણ ઉપેક્ષા કરનારા છે. જેને પોતાની વિરાધનાનું ભાન નથી, તેને સૂક્ષ્મજીવોની રક્ષાનો ખ્યાલ કેવી રીતે આવે ? પાણી માર્ગે ચાલતા, વચ્ચે પથ્થર હોય તો લોકના ગમનાગમનથી એ પથ્થર સ્થિર છે એમ જાણાય તો જ પથ્થર ઉપર પગ મૂકી જવું, અન્યથા પાણીમાં જ પગ મૂકી જવું. તે જ રીતે નાનો પટ હોય છતાં વટાયેલો ન હોય તો ત્યાં ન જવાય પણ મોટો પટ હોય, વટાયેલો હોય તો ત્યાં થઈને જવાય, અન્યથા આત્મ સંયમાદિ ઉભય વિરાધના થાય. અન્ય ભાવથી નિવૃત્ત થઈ જીવરક્ષા અને આત્મરક્ષાના ખ્યાલપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે તો તે ઉપયુક્ત કહેવાય. કોઈપણ ક્રિયાના પ્રારંભમાં કોને માટે લાવવું છે, કેટલું લાવવું છે, ક્યાંથી લાવવું છે, ક્યાંથી લાવવામાં ગુણ છે, દોષ છે આ બધું પહેલા ખ્યાલ કરી પ્રવૃત્તિ કરે તો તે પ્રણિધાન કહેવાય. જે ક્રિયા કરવી છે તેમાં જેની જેટલી જરૂર, તે બધામાં સાવધ બનવું એ પ્રણિધાન છે. કામળી કાળમાં તેનો ઉપયોગ કર્યા પછી તરત ઘડી કરાય નહિ, તેને સૂકવી દેવી પડે. સામાન્યથી બે ઘડી સુધી.

સમિતિ ન પાળવામાં દોષ : મહાપ્રતના પરિણામનો નાશ, જીવદયાના પરિણામનો નાશ અને પ્રભુ આજ્ઞાના પાલનના પરિણામનો નાશ અને તેથી દુભાગ્ય, અનાદેય અને અંતરાય કર્મનો બંધ થાય છે. ધીમેધીમે સમિતિમાં ઉપાદેયતાના પરિણામનો નાશ (સમ્યક્ત્વના પરિણામનો નાશ) ઉત્કંઠા-રાગ-દ્વેષ આકુલતા-ઉપેક્ષા, અશુભ કર્મનો બંધ, ગાઢકર્મનો બંધ, ઈન્દ્રિયો ન મળે, વિકલ મળે તેવો કર્મબંધ, આત્માદિ વિરાધના, અનવસ્થા, આચારથી અસાધુતા, અસાધુની બીજને બુદ્ધિ, સાધુતા ઉપર અનાદર, તેનાથી સ્વપરને દુર્લભબોધિપણું અને અનંત સંસાર પરિભ્રમણ થાય છે.

પ્રમાદ : સમિતિ આદિ પાળવાની ઈચ્છા છે, તેધારી છે છતાં બીજી વસ્તુના આકર્ષણને કારણે પાળી શકાતી નથી ત્યાં પ્રમાદ છે. પણ બીજી વસ્તુની ઈચ્છા જ પ્રધાન છે અને સમિતિ પાલનની ઈચ્છા જ જ્યાં ગૌણ છે તો ત્યાં અવિરતિ છે, અર્થાત્ વસ્તુને આચરવા માટેની ઉત્કંઠા-ઈચ્છા તીવ્ર હોવા છતાં ચિત્તનું બીજી જગ્યાએ ખેંચાણ થવાથી વચ્ચે વચ્ચે પડતો વિક્ષેપ તે પ્રમાદ છે, અને ત્યાં છઠ્ઠું ગુણસ્થાનક રહી શકે છે. રાગ દ્વેષ છઠ્ઠે ગુણસ્થાનકે અનુભવાતા હોવા છતાં ત્યાં વિરતિવાળા કહ્યા. ૬ઠ્ઠા ગુણસ્થાનકે પ્રમાદ જાણવાર ટકે, પાછો તરત ઉપયોગ આવે, એટલે ત્યાંથી પાછો ફરે જ. પ્રધાન ઈચ્છા આજ્ઞા પાલનની

જ છે પણ બીજા નિમિત્તથી વિશ્લેષ પડે છે, અને તે જાણવાર ટકે છે. ક્યારેક માંદગીમાં, ગાંડપણમાં દીર્ઘકાલ સુધી પણ બીજા નિમિત્તથી વિશ્લેષ પડે તો પણ ત્યાં દુર્લુ ગુણસ્થાનક ટકી શકે છે. એ વિશ્લેષને દુર કરવા આત્માને સમભાવથી વાસિત કરવો, તો જ વિરતિનો પરિણામ ટકી શકે.

અવિરતિ : જ્યારે અવિરતિમાં પાપ પ્રત્યે અરૂચિ હોવા છતાં, પાપની પ્રવૃત્તિ ચાલુ છે, તેને છોડવાની તૈયારી નથી અને પાપનું પાપરૂપે ભાન થવા છતાં પ્રવૃત્તિ ચાલુ છે. ચિત્તનો ઉલ્લાસ જાગે ત્યારે સમિતિ આદિ ધર્મનું પાલન કરે, અન્યથા ન કરે તો તે અવિરતિ છે. અવિરતિમાં તત્કાલ પાપથી છુટવાની ઈચ્છા નથી, જ્યારે વિરતિમાં પ્રમાદથી અન્ય વસ્તુમાં ખેંચાણ થવા છતાં તેનાથી છુટવાની તત્કાલ તૈયારી છે. જે છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકે રાગ દ્વેષ ન જ હોય એમ કહીએ તો રાગ દ્વેષ વગરની અવસ્થા તો વીતરાગને જ હોય, માટે રાગ દ્વેષ હોવા છતાં પ્રમાદથી દુર્લુ ગુણસ્થાનક ટકી શકે છે. તેમાં સાવધ બને એટલે ઊમે જાય અને જે સાવધ ન બને તો પાંચમે, ચોથે એમ નીચે ઉતરતો જાય.

મિથ્યાત્વ : પાપની પ્રવૃત્તિમાં તત્કાલ છુટવાની ચિત્તની તૈયારી ન હોવા છતાં આ પ્રવૃત્તિઓ ક્યારે છૂટે ? આમાંથી છુટવાનો વીર્યોલ્લાસ ક્યારે જાગે ? આપું જેના મનમાં હોય તો સમ્યક્ત્વ રહે, નહિ તો મિથ્યાત્વ આવે. મિથ્યાત્વી એટલે બાહ્ય અભ્યંતર દરેક રીતે ફાવે તેમ માનવું અને વર્તવું. આજ્ઞાનું નિયંત્રણ નહીં. જે પ્રવૃત્તિમાં પ્રભુ-આજ્ઞાકર્તવ્યબુદ્ધિ હોવા છતાં, પ્રવૃત્તિ શક્ય હોય, સાધન સામગ્રી પણ હોય, છતાં ન થાય ત્યારે ઉપાદેય પરિણામનો ધીમેધીમે નાશ થતો આવે. બીજી કોઈપણ વસ્તુની ઉત્કંઠા એ સમિતિમાં બાધક છે. ધર્મરૂચિ વગર, ઉપયોગ વગર કરવાથી ભાવધર્મ ન મળે, આંતરિક વીર્યોલ્લાસની શક્તિ ન મળે, આંતરિક વીર્યોલ્લાસમાં વિદ્વન આવે. રૂચિ, ઉપયોગ ને આદરપૂર્વક આરાધના કરવાથી ધર્મ સાનુબંધ થાય, પ્રતિપક્ષી પાપ સંસ્કારો નિરનુબંધ થાય.

સમિતિના પાલનમાં ગુણ : જેઈને ચાલવામાં જીવ હોય તો રક્ષા થાય. ન હોય તો આજ્ઞાના પાલનની દૃઢતા, જીવદયાના પરિણામની વૃદ્ધિ, શુદ્ધિ, ઉપાદેયતાના પરિણામનો અનુભવ થાય. પ્રવૃત્તિમાં આદરપૂર્વક પ્રવર્તે અને ન થાય તો અકબામણ થાય તો ત્યાં આ જ કરવા યોગ્ય છે એવો પરિણામ ઉપાદેયતાના પરિણામ ટકી રહે અને અનાદિકાલીન જે દેવ, ગુરૂ, ધર્મ ઉપર જીવને આ આંદરવા યોગ્ય નથી એવો પરિણામ તોડી નાંખે છે. સમ્યગ્દર્શનની વિશુદ્ધિ, રાગ દ્વેષ - ઉત્કંઠાનો નાશ, આજ્ઞા સાપેક્ષ રહેવાથી અશુભકર્મનો અને અશુભાનુબંધનો નાશ, શુભકર્મબંધ અને શુભાનુબંધ, ભવાંતરમાં ઉત્તમ સાધનાની સામગ્રી અને પ્રવૃત્તિ માટે બાહ્યાભ્યંતર યોગ્યતાની પ્રાપ્તિ, અનેકને ધર્મમાં આદર, ધર્મબીજનું સ્થાપન.

ધર્મપાણીની બુદ્ધિ, આત્મા, સંયમ, પ્રવચનની રક્ષા, દૃઢધર્મપાણું, મન અને દેહનું નિયંત્રણ, દર્શન અને ચારિત્ર મોહનીયનો જ્ઞયોપશમ આ બધા સમિતિના પાલનના ગુણો છે. જ્યાં સુધી શુભ કે અશુભાનુબંધોનું જોર છે ત્યાં સુધી મતિ એને આધીન છે. હવે અશુભાનુબંધ કાળક્રમે ઘસાઈ ગયા છે અને નવા શુભાનુબંધો નાખ્યા નથી, ત્યારે કલ્યાણમિત્ર, શુભ સંયોગો, શુભ પ્રવૃત્તિ, અકલ્યાણમિત્ર, અશુભસંયોગો, અશુભ પ્રવૃત્તિને આધીન મતિ છે. નિરતિચાર ધર્મને આરાધે તેને શુભાનુબંધ નાખવા એક ભવમાં જ કાળજી રાખવી પડે, પછી શુભાનુબંધ સ્વભાવગત થઈ જાય. આપણે ધર્મમાં ચુસ્ત રહેવાથી, બીજાને ધર્મમાં સહાય કરવાથી, બીજામાં ધર્મ પેદા કરવાથી ભવાંતરમાં ધર્મ સ્વભાવગત થાય, અખંડિત થાય અને ક્યારેક ધર્મ ખંડિત થવાનો અવસર આવે તો તેમાંથી બીજા ઉગારનારા અવસર મળે.

સહાય કોને કરવી અને ક્યારે કરવી ? આપણી સહાયતાથી જેના જ્ઞાનાદિ યોગોની વૃદ્ધિ, સ્થિરતા, ઉત્સાહ વધતા હોય તેને. એક આત્મા સ્વયં અપ્રમત્ત છે. પરિણામ આરાધનાની દૃષ્ટિએ ઉત્તમ છે, છતાં એને લાગે કે મને કોઈ પૂછવું નથી તો મારે કામ બતાવવું હોય તો કોને બતાવું ? તેથી જ્ઞાનાદિ યોગની વૃદ્ધિ હોવા છતાં ઉત્સાહ જાગતો નથી એવા આત્માને જરૂરિયાત નથી છતાં સહાય કરીએ તો તેનો ઉત્સાહ વધે. સામાના ચિત્તમાં સ્થિરતા, પરિણામની વૃદ્ધિ, ઉત્સાહ જે રીતે થઈ શકે તેમ હોય તે રીતે કરવી. બુદ્ધિમાં બળ અને ઉત્સાહ આપનારની સહાય જગતમાં મોટામાં મોટી છે. ધન કે વહેપાર આપનારની સહાય જઘન્ય અને મધ્યમ કોટિની છે. સાધુએ પોતાના કાર્ય માટે વિશિષ્ટ કારણ સિવાય પ્રાર્થના કરવી નહીં, પણ સાથે બીજા કોઈ પ્રાર્થના કરે તો તેને ઇન્કાર પણ કરે નહીં, અને તો જ દર્શન મોહનીય અને ચારિત્ર મોહનીય કર્મ તૂટે. સમ્યક્ત્વાદિ સાનુબંધ થાય છે. બીજાની પ્રાર્થનાને તમે નકારો તો તમારી આરાધના સાનુબંધવાળી નથી પણ અંતરાયવાળી થાય છે, અન્યની ઉચિત માંગણીને શક્તિ હોવા છતાં નકારે તો જ્ઞાન ભણવા છતાં જ્ઞાનાવરણીય બાંધે. સામાનું કાર્ય સમ્યક્ દર્શનના ધરનું છે, તેને નકારો તો મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મ બંધાય અને મિથ્યાત્વ મોહનીય બંધાય તેનાથી ચારિત્ર મોહનીયનો જ્ઞયોપશમ થાય નહિ, પણ ભેગું બંધાય. જ્યાં જ્યાં ઔચિત્ય ચુકાતું હોય ત્યાં ત્યાં જ્ઞાનાવરણીય સાનુબંધ જ બંધાય તેને કારણે જ્ઞાન વિપરીત મળે, ઊંધા જ વિકલ્પોમાં આપણને રમાડે.

રાગ દ્વેષની મંદતા અને મધ્યસ્થતાથી જે વિચારણા-પ્રવૃત્તિ થાય તે ઔચિત્ય છે. પકડથી કે રાગ દ્વેષથી જે વિચારણા કે પ્રવૃત્તિ નક્કી થાય તે અનોચિત્ય છે. ઉપયોગ અને આદરપૂર્વક ધર્મ કરતાં તેમાં દૃઢતા આવે છે. દૃઢતાનું કાર્ય એ છે

કે ગમે તેવી આપત્તિમાં ધર્મ ઉપર ક્યારે પણ અણગમો થાય નહિ. આપત્તિની સામે પ્રતિકાર કરવાનું બળ મળે. બીજાં ગુનેગાર હોય છતાં કોઈ હળહળતું અપમાન કરે તો પણ તેને તેના ઉપર કે ધર્મ ઉપર અણગમો થાય નહિ. હળહળતું અપમાન કરે ત્યારે ભૂલ હોય તો સુધારવા પ્રયત્ન કરવો. ન હોય તો એને જરાપણ ધ્યાનમાં લેવું નહિ. સંયોગો એ આપણને આધીન નથી. ગમે ત્યારે વિષમ પરિસ્થિતિ આવે ત્યારે ધર્મ ઉપર આદર અને ઉપયોગથી દૃઢ ધર્મી બનેલો જીવ જ તેમાં પાસ થઈ શકે.

અસંયતના દેહ અને મન મમતાવાળી જગ્યાએ રહે. સંયતના દેહ અને મન ધર્મથી વિરુદ્ધમાં ન રહે. જેમાં આદર અને ઉપયોગ હોય તે ધર્મ મોટો, ભલે પછી તે આણુવ્રત હોય. ઈર્ષ્યાસિમિતિમાં જોટલો ઉપયોગ અને આદર વધે, તેટલો દર્શન અને ચારિત્ર મોહનીયનો ક્ષયોપશમ થાય અન્યથા તે ગાઢ બને.

(યતના એટલે વિપરીત આચરવાના સમયે રખાતી કાળજી. જેમ નદી ઉતરવી તે વિપરીત આચાર છે, તો ત્યાં ઉતરતા પગ પુંજીને જવું. પાણી ડહોળ્યા વગર એક પગ ઉચે અને બીજા પગ નીચે રાખી જવું. પહોંચ્યા પછી પગ નીતારવો, ઈરિયાવહિ કરવી એ કાળજી છે. સ્થવિર કલ્પ છે માટે ઉત્સર્ગપિવાદ બંને પાયા ઉપર જ ગાડી ચાલે. મહાવિદેહમાં પણ સ્થવિરકલ્પી માટે ઉત્સર્ગપિવાદ બંને હોય જ. માર્ગમાં સામેથી બીજા કોઈ આવતા હોય અને નાની જ કેડી હોય, એક જ જાણ જઈ શકે તેમ હોય તો પોતે વનસ્પતિ પર જીભો રહી સામાવાળાને કેડી માર્ગ આપે તેમાં વિરાધના ઓછી છે. આપણે અડધી મિનિટ અડધા પગે જીભા રહીએ, ત્યારે સામો તો પાંચ પચીસ ડગલા આપણા નિમિત્તે વનસ્પતિ ઉપર ચાલે તેનો દોષ આપણને લાગે માટે આ યતના છે. પ્રતિક્રમણ બેઠા બેઠા કરવું છે પણ માથું જમીનને અડાવવું નથી, આવર્ત સરળા દેવા નથી તો ત્યાં યતના ન રહી. આપણા નિમિત્તે બીજા અસમિતિ ન કરે તે આપણે જોવાનું. પિડેપાણુ-અધ્યયન ભણ્યા વિનાનાની તેમ જ નિર્દોષના લક્ષ્ય વિનાનાની, બેદરકારીવાળાની શુદ્ધ ગોચરી પણ અકલ્પ્ય છે. સમિતિના લક્ષ્ય વગરના સાધુને કોઈપણ પારિષ્ટાપનિકાદિનું કામ સોંપાય નહી. પગલુંછણિયા, કારપેટ, ચઢાઈ ઉપર પગ મુકાય નહી. દહેરાસરમાં રજવાલા પગે ન જવાય, માટે આસન સાથે રાખે, તેનાથી પગ લૂછી પછી જાય. દહેરાસરમાં કે ઉપાશ્રયમાં પેસના ફરજીયાત પગ પૂંજવા જ પડે, ઉતાવળા જવું, રસ્તામાં સ્વાધ્યાય કરતા જવું, વાતો કરતા કરતા જવું એ ઈર્ષ્યાસિમિતિનો અતિચાર છે. વાતો કરતાં કરતાં ચાલે તો તેમાં ઈર્ષ્યાસિમિતિનો ભંગ તો છે જ, પણ સાથે બીજાની નિંદાદિ પ્રવૃત્તિરૂપ અધિક દોષ હોવાથી વિહારમાં અપવાદ માર્ગે એ દોષથી બચાવવા સ્વાધ્યાયની મહાપુરૂષોએ છૂટ આપી છે. વિહારમાં બીજાની વાત ઉપર લક્ષ્ય આપતાં ચાલવું, વ્યાકુળતાપૂર્વક ચાલવું, રાતના જેમતેમ ચાલવું, રાત્રે બરાબર ન પુંજે, બરાબર ન જુએ તે બધા અતિચાર છે.

ઉક્ત અતિચાર જાણવા છતાં, તેને સાચવવાને બદલે બધા કરે છે માટે હું પણ કહું છું, એમાં શું દોષ છે? ઈત્યાદિ માન્યતા ભંગ રૂપ છે.

કોઈપણ ધર્મ, આત્મામાં મજબૂતરૂપે વિચારણા કરે તો જ સિદ્ધ થાય. જેનાથી સમિતિ, અહિંસા, જીવદયાના પરિણામ સ્થિર થાય, વૃદ્ધિ થાય અને સ્વપ્નમાં પણ એનાથી વિપરીત પ્રવૃત્તિ ન થાય તે ભાવના છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, ઉપયોગ એ પાંચે સમિતિમાં અંતર્ગત થાય છે. સમિતિના પાલનમાં આયુષ્ય અંધાય તો ઉત્તરોત્તર કેવલજ્ઞાન સુધી પહોંચાડે તેવા કલ્યાણમિત્રનો યોગ સાધી આપે તેવા દેવનું આયુષ્ય અંધાય, કોઈપણ કાર્ય વિશિષ્ટકોટિની ધર્મબુદ્ધિથી કરાય તો તેનાથી ઉત્તમ પુણ્ય જ અંધાય. સમિતિ જેવી લાભદાયી પ્રવૃત્તિ આ જગતમાં બીજી કોઈ નથી. સ્વાધ્યાયાદિની મહત્તાથી એને કદી પણ ગોણ કરાય નહીં. સમિતિની બેદરકારીથી કરાતી જ્ઞાનાદિની પ્રવૃત્તિ એ મૂઢતા છે, અજ્ઞાન રૂપ છે. જે કાલે જે કરવા યોગ્ય, તે કાલે તેની ગોણતા ને અન્યની મહત્તાએ મહત્તા પણ મૂઢતાનું જ સૂચક છે. લોકમાં મા-બાપને ગાળ દે અને ભાઈ-બંધને સારી રીતે વર્તે તે સજ્જન કહેવાતો નથી. જ્ઞાનનું કાર્ય પરિણતિ છે તેમ સંયમનું કાર્ય પણ પરિણતિ છે. અહિંયાથી મરીને દેવલોકમાં ગયા પછી, અહિંયાથી કેળવેલી પરિણતિ હશે તો જ, ત્યાં ઉદાસીનતા રહેશે, જીવહિંસા કરતા અરેરાટી થાય, ભવિષ્યમાં તે ન થાય તેવા સંયોગો જિભા થાય તો જ પરિણતિ છે એમ કહેવાય. ભૂતકાળના પાપને જે નિદે નહિ તે વર્તમાનમાં પાપ ન કરે અને ભવિષ્યમાં પણ થોડા કાલ માટે ન કરે તો પણ, તેની પરિણતિ યથાર્થ નથી. સમિતિ પોતે જ વિવેક, આજ્ઞાપાલન, અંકુશ દ્વારા મોક્ષને આપે છે. સમિતિ દ્વારા મનને વિવેકી અને અંકુશમય બનાવવાનું છે. આની ઉપેક્ષા, બેદરકારી, પ્રાપ્ત થયેલા બધા ગુણોનો નાશ કરવા દ્વારા જીવનું ભવભ્રમણ વધારે છે. દોષ હોવા છતાં બળતરા, પશ્ચાત્તાપ, તેનાથી છુટવાની ભાવના હોય તો દોષ ગુણાનુબંધી થવાથી તે દોષનો નાશ કરવા દ્વારા ગુણને ખેંચી લાવે છે. પોતે સજ્જન છે, દોષોમાં ફસાયેલો છે પણ મિત્રતા સજ્જનની છે, એવો જીવ ધીમે ધીમે સજ્જન બને છે. સમિતિના આદરથી બીજા ગુણો ન હોય તો પણ પ્રાપ્ત કરવાની બુદ્ધિ થાય છે. ભાવના ગુણ મેળવવા, ટકાવવા, વધારવા તેમ જ સાથે સાથે અતિચારો આવે નહિ, હોય તો નાશ પામે તે માટે છે.

તથા - ભિક્ષાભોજનમિતિ ॥૧૨॥

સૂત્રપોરિસી જ્ઞાન છે, અર્થ પોરિસી એ ધ્યાન છે અને ભિક્ષાદિમાં યતનાપૂર્વકની કાળજી એ સંયમ છે. વિના સંકોચે, ઉન્સાહપૂર્વક ગુરૂ પોતાનું કામ આપણને ભજાવી શકે એ રીતે આપણે પૂછેલા પ્રશ્નનો જવાબ આપી શકે, તે જીવ ગુણજ્ઞામાં ભાવથી વ્યવસ્થિત કહેવાય. આપણે જે પુછવા ગયા છીએ તેના

કરતાં ગુરૂની મહત્તા વધારે હોય તે ગુર્વાજ્ઞામાં રહી શકે, જે ગુર્વાજ્ઞામાં સ્થિત છે તે જ શાસ્ત્રાજ્ઞામાં રહી શકે, શાસ્ત્ર ગુરૂને આધીન છે, માટે ગુર્વાજ્ઞા સ્થિત તે શાસ્ત્રાજ્ઞા સ્થિત છે. આપણને વાંધો પડે ત્યારે શાસ્ત્રપાઠ ન બતાવાય, તે વખતે ગુરૂવચન તહત્તિ જ કરાય, ગુરૂ ભૂલતા હોય તે વખતે પોતે યથાર્થ સમજી કરે તે આરાધના છે. સદા અનારંભી - ષટ્કાષની હિંસાના કારણભૂત પ્રવૃત્તિ તે આરંભ છે. સદા અનારંભ દ્વારા જે ભિક્ષા મળે તે સર્વ સંપત્કરી ભિક્ષા છે.

જે દોષ જ્યારથી લાગે, ત્યારથી માંડીને દોષની નિંદા, ગદ્દા, આલોચન, પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરે ત્યાં સુધી તે દોષ જીવમાં વર્તે છે એમ કહેવાય. ત્યાર પછીથી દોષ ન કરતો હોવા છતાં પ્રાયશ્ચિત્તાદિથી શુદ્ધિ નથી, તેથી કરીને દોષનો પક્ષપાત વધતો જ જાય છે. પશ્ચાત્તાપ આવવો એ જીવવીર્યને આધીન છે. દોષનું આલોચન કરવાથી પ્રવૃત્તિમાં તે દોષ આગળ વધતો અટકે છે. પશ્ચાત્તાપ મોળો છે અને આલોચના કરવા જાય છે, તેનાથી લાભ શું ? વ્યવહારથી પાપના પક્ષપાતને તોડે તોડ્યો અને તેથી વ્યવહારમાં તે ભૂલ બીજી વખતે કરતા અટકે. પાપની પ્રવૃત્તિ ભવિષ્યમાં ન થાય તેવી યોગ્યતા પેદા થઈ. ક્યારેક જગૃતિ આવે તો પશ્ચાત્તાપ પણ જગે તેવી ભૂમિકા સર્જાય છે. પશ્ચાત્તાપપૂર્વકની આલોચના જીવને કેવલજ્ઞાન સુધી પહોંચાડે છે. દા.ત., મૃગાવતીજી. પશ્ચાત્તાપ હોવા છતાં આલોચના ન હોવાથી જીવની પાપ પ્રવૃત્તિ અટકતી નથી. પશ્ચાત્તાપ એ પાપને અટકાવે, તો તે ગુણકારી છે. પાપનો પશ્ચાત્તાપ રહ્યો છતાં, આલોચન ન હોવાથી અભિમાનનો પક્ષપાત રહ્યો. મારાથી કેમ કહેવાય ? અને આ અભિમાનનો પક્ષપાત જીવને પાપના માર્ગે ખેંચી જાય છે. ગુર્વાદિનો યોગ હોવા છતાં જીવ માત્ર પશ્ચાત્તાપ કરે અને માનને આધીન થઈને પાપને કહે નહીં તો ક્યારે પણ કેવલજ્ઞાન પામે નહિ. પશ્ચાત્તાપ એ કષાયની હાનિ કરનારો હોય તો જ કેવલજ્ઞાન થાય. પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારીને તેના આચારથી જે વિરૂદ્ધ વર્તે છે, તે અસદારંભી છે. પરિણામની દૃષ્ટિથી જે હિતાવહ હોય તે સદ્ આરંભ છે, અન્યથા અસદ્ આરંભ છે.

તથા - આઘાતાદૃષ્ટિરિતિ ॥૧૩॥

કોઈપણ ગુણ કે પરિણામ તેના નાશક જે કાર્ય, ત્યાં આપણે જિભા રહીએ તો આત્માનું સમભાવરૂપ છે તેનો આઘાત - નાશ થાય છે. તેવા સ્થાનોમાં અરૂચિથી પણ દૃષ્ટિ મુકવી નહિ, કારણ કે અરૂચિથી મૂકેલી દૃષ્ટિ પણ રૂચિરૂપમાં પરિણમે છે. હિંસાદિ પરિણામોને જગાડે તેવી કથાઓનું શ્રવણ કરવું નહિ. શ્રવાણથી તેની રૂચિ ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રમાદ દોષથી સાહજિક પ્રવૃત્તિ થાય છે. જ્યાં સુધી અપુર્નબંધક અવસ્થા નથી ત્યાં સુધી ૧૮ પાપ સ્થાનકવાળી જીવની અવસ્થા છે. વ્યવહારથી ધર્મમાં આવ્યા છે પણ ભાવથી અપુર્નબંધક અવસ્થાને પામ્યા નથી તેવા આત્માઓ

ત્યાં સુધી આગસમજી છે, અપરિપકવ છે ત્યાં સુધી જેવું જુવે, તેવું આચરે. સમજી ઘણા પછી પોતાની સમાન સ્વભાવવાળી વ્યક્તિ ન મળે ત્યાં સુધી અહિંસાદિને બાલ્યથી પાળે, ચાર આંખો જોતી હોય ત્યાં સુધી પાળે. ખરાબ નિમિત્ત મળવા છતાં તેમાં ન ભળે તો પણ વ્યવહારથી ધર્મી બચી શકે. જે આત્માઓ ભાવ ધર્મ દઢ પામ્યા છે, તેઓ ગમે તેવા સંજોગોમાં પણ ધર્મને ટકાવે છે. જે આત્માઓ ભાવ ધર્મ દઢ પામ્યા છે, પરંતુ અસ્થિમજ્જા થયો નથી, ત્યાં વાડો દ્વારા તેનું રક્ષણ કરે છે. ધર્મ પામ્યા નથી, તેવા આત્માઓમાં પ્રલોભન હોય તો શુદ્ધ વ્યવહાર પાળે. ધર્મ પામ્યા નથી અને પ્રલોભન નથી અને તેની શ્રદ્ધા નથી, તેવા આત્માઓ કાં તો આંખ સામે કે ગેરહાજરીમાં અનુચિત આચરે તેવા આત્માઓ ઉચ્છૃંખલ છે. ભૌતિક કાર્યની સિદ્ધિ માટે વ્યવહાર ધર્મમાર્ગમાં પ્રવર્તતા પ્રવર્તતા અનંત આત્માઓ ભાવધર્મને પામ્યા છે અને પામશે, માટે એમનું રોકાણ નહિ કરવું. પરંતુ એની પ્રધાનતા ન કરાય કારણકે પ્રલોભન ગ્રીણ અને તો જ ભાવધર્મ આવે. મોટાભાગના જીવો પ્રલોભનથી ભાવધર્મને પામે છે, માટે તેને અટકાવવો નહિ. પ્રલોભનથી વ્યવહાર ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય.

મુધાજીવી : તમારા ધનના, લોકના, માન પાનના વ્યવહારના અમે કોઈ રીતે સહાયક થવા માંગતા નથી, અડચણ કરવા પણ માંગતા નથી આ રીતે તમે આપવા તેચાર હોય તો અને તે પણ અમારે કલ્પ્ય હોય, અમારે જોઈતું હોય તો લઈએ, આપો તો હરખ નથી, ના આપો તો ખેદ નથી, તે મુધાજીવી.

મુધાકાઈ : વ્યવહાર દૃષ્ટિથી કોઈપણ ઋણનો બદલો મેળવવાની અપેક્ષા વગર આપે છે. બાળજીવો પ્રલોભનથી ધર્મને આચરતા આચરતા, ભાવધર્મને શોધ અને છે.

તથા - તત્કથાશ્રવણમિતિ ॥૪॥

આઘાતપદિક કથા : ડાકૂઓની, ચોરીની, ખૂનીની, તત્સમાન બીજી જે કોઈ નોવેલો, ડીટેક્ટીવ કથાઓ આત્માના ગુણોનો નાશ કરે, તેથી તેનું વાંચન, શ્રવણ ન કરે.

તથા - અરક્તદ્રિષ્ટતેતિ ॥૧૫॥

જે વસ્તુના સંયોગોમાં, પૂર્વકાલમાં કે ઉત્તરકાલમાં કે વિકલ્પમાં આપણા કે બીજા માટે એના દ્વારા સુખની અનુભૂતિ, શ્રદ્ધા, તેનાથી થતો આનંદ એ રક્તતા છે. વસ્તુના સંયોગમાં સુખની શ્રદ્ધા અને તેના કારણે સંકલ્પમાં કે સંયોગમાં, સ્વમાં કે પરમાં, તેને જોઈને આનંદ થાય તે રક્તતા છે. આપણા સંયોગો કે સંકલ્પમાંથી પૌદ્ગલિકતા નીકળી જાય એ અને તેમ નથી, તો અરક્તતા લાવવા શું કરવું ? શક્યનો ત્યાગ અને શત્રુપાશક્રમ બંનેમાં સુખ આપવાની શક્તિ છે તેવી

બુદ્ધિના ત્યાગથી અરક્તતા આવે. વિષયોમાં સુખ આપવાની શ્રદ્ધા છે માટે તેના સંકલ્પમાં પણ આનંદ આવે છે. જે વિષય સારામાં સારો હોવા છતાં ઈષલ્લોહિક મરણાંત નુકશાન-અપાય દેખાય, તો ત્યાં સુખની બુદ્ધિ થતી નથી કારણ કે, મરણાંત કષ્ટની શ્રદ્ધા છે, વિષયોના દરેક વિચારે વિચારે અપાયની વિચારણા, અનિત્યાદિની વિચારણા ભળે તો વિષયોમાં જે અનાદિકાલીન સુખની દૃઢ શ્રદ્ધા વિચારે વિચારે ભળેલી છે, તે નાબુદ થાય. જુની શ્રદ્ધાને તોડવી તેનું નામ ભાવના છે. દ્વેષ એટલે બીજી વસ્તુના વિચાર, સંયોગ કે સંકલ્પથી દુઃખ ઉત્પન્ન થવાની શ્રદ્ધા અને એના કારણે થતી અપ્રીતિ. વિષયોમાં, પ્રતિકુલપણાની શ્રદ્ધા એ દ્વિષ્ટતા છે. આપણું જીવન ચોવીસે કલાક પાંચે ઈન્દ્રિયોના વિષય સાથે સંકળાયેલું છે. પછી તે ક્યારેક જરૂરી હોય, મોહથી હોય તે વાત જુદી.

અંતે એક જ વાત છે કે શક્ય ત્યાગ જરૂર કરો, પણ જે સંયોગ ધર્મની વૃદ્ધિ કરનારા હોય તે સંયોગોમાં ધર્મની વૃદ્ધિ સિવાય અપ્રશસ્ત રાગ દેષને છોડો. અશક્ય ત્યાગમાં અરક્તદ્વિષ્ટતા હોય તો જ બચાય. સંયમની સાધનામાં વાંધો પડે તેવી વસ્તુ રાખવાનો નિષેધ છે. તે જ રીતે સંયમની સાધનામાં સહાયક એવી પણ વિશિષ્ટ વર્ણાદિયુક્ત વસ્તુ રાખવાનો પણ નિષેધ છે. રાગ દેષ જે દૃદ્યમાં છે, તો તપનું શું કામ છે ? અને રાગાદિ નથી, તો પણ તપનું શું કામ છે ? સૌથી પહેલા શક્યનો ત્યાગ કરો, જેની જરૂર છે, તેમાં રાગવર્ધક ઊંચી ક્વોલિટીનો ત્યાગ કરો, જે વપરાય છે તેમાં ભાવનાદિ દ્વારા રાગ-દેષનો નિગ્રહ કરવો, એ અરક્તદ્વિષ્ટતાનો ઉપાય છે, આરાધનામાં યોગો અખંડિત બને અને ભવાંતરમાં ખંડિત ન થાય તેને માટે આગળ ઉપાય બતાવે છે.

તથા ગ્લાનાદિપ્રતિપત્તિરિતિ ॥૧૬॥

શારીરિકતાના કારણે પોતાના કાર્યકરણ માટે અસમર્થ તે ગ્લાન. આદિથી બાલ, વૃદ્ધ, બહુશ્રુત, પ્રાધુર્લુકિ વિગેરે જે જે કાર્ય માટે જે જે અસમર્થ હોય તે લેવા અથવા તો જ્યાં જ્યાં તે તે સ્થાનને અવલંબીને વ્યવહારિક, લૌકિક ઔચિત્ય જાળવવાની ફરજ પડે તો તે આદિથી ગ્રહણ કરવું. તેમની પ્રતિપત્તિ કરવી અર્થાત્ વિવેકપૂર્વકની સર્વરીતની આદર સાથેની સેવા કરવી. ઉચિત અન્નપાનાદિ સંપાદન કરવારૂપ વૈશાવચ્ચ કરવી, અન્નાપાનાદિમાં આદિથી વસ્ત્રપાત્રાદિ બધું ગ્રહણ કરવું. પ્રાધુર્લુકિ (વિહાર કરીને બહારથી નવા સાધુ આવે તે) આવ્યા તેમને એક ઓરડીમાં ઉતાર્યા. અન્ય સમુદાયના હતા. ઉચિત સ્થાનમાં ન બેસાડ્યા તો તે પ્રતિપત્તિ ન થઈ. ક્યાંક દર્દીના મનને અનુકૂળ થઈને વર્તવું પડે- ક્યાંક માત્ર તેના મનને અનુકૂલ જવાબ આપે તે જ પ્રતિપત્તિ કરી શકે. મધુર અને શાંત સ્વભાવી હોય, અવસરોચિતતાનું જ્ઞાન હોય તો તે સેવાને યોગ્ય બને. આચાર્યાદિની સેવા

કોણ કરી શકે ? જેને ઉત્સર્ગપિવાદનું જ્ઞાન હોય તે કરી શકે. જે પરિગત નથી, શાસ્ત્રજ્ઞાનવાળા નથી, તેને સામાન્યથી વૈયાવચ્ચનો અધિકાર નથી કારણ કે એવા આત્માઓ સેવા કરે તો અપવાદ માર્ગની અપવાદતા નષ્ટ થઈ જાય, ભય ન રહે, ક્યારેક ઉચ્છ્રંખલ બને.

જેવી રીતિએ પુષ્પિત વનખંડમાં ભમરાઓ વગર બોલાવ્યા આવે તેવી રીતે જ્ઞાનાદિની ખબર પડે તો આજુબાજુના સાધુએ ત્યાં તપાસ કરવા જવું યાવત એકલવિહારાદિ હોય તો પણ જ્ઞાનથી વિશિષ્ટ જ્ઞાન સમજવા. ત્યાં ગયા પછી જ્ઞાનની વિશિષ્ટ સેવા કરતો હોય તેને લાભ આપવાની માંગણી કરે અને એ લાભ આપે તો લે. જ્ઞાનની સેવા કરનારનું જોટલું મહત્વ છે, તેટલું જ જ્ઞાનની સેવા કરનારની સેવાનું મહત્વ છે. કારણ કે તેની ઉપેક્ષા એ વસ્તુતઃ જ્ઞાનની જ ઉપેક્ષા છે. આગાહ જ્ઞાન એટલે તરત જ ઉપચાર કરાવવો પડે તે, તીવ્રવેદનાવાળા હોય, અથવા તો જેનાથી જીવન તરત પુરૂં થઈ જાય તેમ હોય, તેના ઉપચારને માટે, જેને અવારનવાર થતું હોય તેને, ઔષધ સાથે રાખવું જોઈએ.

લોકમાં કે શાસ્ત્રમાં જે વ્યવહાર બતાવવામાં આવ્યા છે તે, અનાગાહ જ્ઞાનને આશ્રયીને છે. આગાહ જ્ઞાન પ્રસંગમાં કોઈ કાયદા કાનૂન લાગે નહિ, રાત્રે બાર વાગે પણ, કોઈ ના હોય તો સાધુ જાતે ડોક્ટરને બોલાવવા જાય. સમાધિ આપનાર પણ એની સમાધિ ક્યાં બગડે છે, કેવી રીતે બગડે છે, તે કેવી રીતે સુધરી શકે તેમ છે તેનો જાગ્રકાર જોઈએ. વળી જ્ઞાનની સેવામાં જ્ઞાનને જેની ઉપર આદર હોય, જેનું વચન માન્ય કરે તેવાને રાખવા જોઈએ. વૈયાવચ્ચ એ મહાકલવાળી છે. પરિણામ પતિત થઈ જાય અથવા મરી જઈએ તો ચારિત્ર નાશ પામી જાય છે. ચારિત્રથી ઉપાર્જિત પુણ્ય દેવલોકમાં સુખ ભોગવવામાં પૂરૂં થઈ જાય છે. જ્ઞાનને પરાવર્તન ન કરી તેથી જતું રહે છે, જ્યારે વૈયાવચ્ચથી ઉત્પન્ન થયેલ ગુણ, શુભ સંસ્કાર, શુભકર્મ, દર્શન મોહનીય અને ચારિત્ર મોહનીયનો તીવ્ર (સાનુબંધ) ક્ષયોપશમ એ મોક્ષે પહોંચે ત્યાં સુધી નાશ પામતા નથી. પુણ્યકર્મ ભોગવવા છતાં નાશ પામતું નથી કારણ કે, વૈયાવચ્ચથી ઉત્પન્ન થયેલ પુણ્ય સાનુબંધ હોય છે. જેમ પુણ્ય ભોગવાતું જાય, તેમ નવું નવું બંધાતું જાય છે. દેવલોકમાં ગયા પછીથી પણ નવું નવું પુણ્ય આ જ સંસ્કારના બળે તીર્થંકર, આચાર્યાદિની ભક્તિ કરવા દ્વારા ઊભું થાય છે. ચારિત્રના સંસ્કારો દેવલોકમાં ધસાવાનો અવસર છે. જ્યારે વૈયાવચ્ચના સંસ્કારો, તેનાથી ઊભા થયેલ શુભ કર્મો, શુભાનુબંધો દેવલોકમાં ધસાવાનો અવસર નથી. વૈયાવચ્ચના અવસરે સ્વાધ્યાયને મહત્વ આપે તે જ્ઞાન નથી, પણ મોહ છે.

વૈયાવચ્ચનો અવસર હોય અને આખી જિંદગી વૈયાવચ્ચ કરે, સ્વાધ્યાયાદિ ન પણ કડાચ થાય તો પણ તે ત્રીજા જ ભવે મોક્ષે જાય.

જ્ઞાનયોગની સાધનામાં ભયસ્થાન ધારણ છે, વૈશાવર્યની સાધનામાં નિર્ભક્તિ છે. વૈશાવર્યનો વ્યવહાર, વિવેક અને આદર વગરનો બને તો તે જોખમી છે. વ્યવહારથી જ્ઞાન સાધનાનું મહત્વ ધારણું છે પણ તેમાં જોખમ પણ તેટલું જ છે. આદર, બહુમાન, વિવેક વિનાની વૈશાવર્ય એ દર્શન મોહનીય, ચારિત્ર મોહનીયની ઉપાર્જના કરાવે છે. સામાને આપણી સેવાથી અનુકૂળતા પડે પણ ખરી અને ન પણ પડે, તો તો નિરનુબંધ અથવા તો અશુભાનુબંધવાળી વૈશાવર્ય થઈ અને વૈશાવર્ય ન કરે તો આપણા સંયમના યોગો પ્રાણ વિનાના થાય. આપણા સંયમના યોગ ન સેવીએ તો અસંયમી કહેવાઈએ. તે જ રીતે આપણા સંયમના યોગ સાચવીને, શક્તિ હોવા છતાં બીજાના સંયમાદિ સીદ્ધામણમાં તેને જરૂર હોવા છતાં, આપણે તેમને સહાયક ન બનીએ તો આપણા સંયમના યોગો પ્રાણ વિનાના બને છે. પછીથી વ્યવહારથી સંયમ ઊભું રહે છે, ભાવથી નાશ પામે છે. આપણા યોગો ઉપર પ્રીતિ છે, પણ સાધુ ઉપર પ્રીતિ નથી, તો સાધન ઉપર પ્રીતિ છે, સાધના ઉપર પ્રીતિ નથી એમ નક્કી કહેવાય. અનુચ્છાન બધા સાધન છે. તે જ જો સાધના રૂપે થઈ જતા હોય તો અભવ્યો, દુર્ભવ્યો પણ મોસે જતા રહેત. સાધન એ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્યના આચારના બહુમાનમાં પરિણમે ત્યારે એ સાધના બને છે.

આવેલ ભિક્ષા વાપરતા પહેલા જ્ઞાન, બાલ, વૃદ્ધને નિમંત્રણ કર્યા વિના વાપરે તો સાધર્મિક ઘાટ ન કરવા રૂપ દોષથી તે ભિક્ષા દોષિત છે. જેમ જર દોષથી રહિત લાવવાની, પ દોષથી રહિત વાપરવાની તેમ ઉક્ત દોષ ન લાગે તેની કાળજી રાખવી જોઈએ. ગૃહસ્થ માટે ફરજ ખરી કે તમારે ઘરે જે જે વસ્તુ હોય તે બધાની વિનંતિ કરવી, વૈશાવર્યીને માટે ફરજ ખરી કે તમારે ઉચિત રીતે જ્ઞાનની વૈશાવર્ય કરવી, તેમ આ ફરજ નથી કે જ્ઞાનાદિને નિમંત્રણ કરી વાપરવું ? ન કરે તો સન્નતા ધવાય છે, સાધના વગરનું માત્ર સાધન ઊભું રહે છે, મશીન જેમાં નથી એવી મોટર ઊભી રહે, માટે જ સમ્પત્તિની ત્રણ પ્રકારની શ્રદ્ધામાં ભક્તિ-વૈશાવર્ય પણ એક શ્રદ્ધા કહી, અને પાંચ ભૂષણમાં એક ભૂષણ ગુર્વાદિભક્તિ કહું, ચારિત્રસંપન્ન જ્ઞાનાદિની સેવા એ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યક્ચારિત્ર ઉભય સંપન્નતારૂપ છે. દીક્ષાના બધા યોગો સાધન છે. તે સાધના રૂપે ક્યારે બને ? જિનાશ્વ સમર્પિતતા, ગુર્વાશ્વ પરતંત્રતા, વિવેક, બહુમાન યુક્તતા આવે તો તે યોગો સાધના રૂપ બને, પ્રાણરૂપ બને. ચારમાંથી એકપણ ખૂટે તો પાટનો એક પણ પાપો તુટે અને જે હાલત થાય તેવું અહિંયા થાય.

તથા - પરોક્ષે ગાહેતુતેતિ ॥૧૭॥

ઉદ્દેગ એટલે શું ? દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ કે ભાવથી કોઈપણ રીતે એ આન્મા

પ્રતિબદ્ધ બને (રાજવાળો બને) ત્યારે, એનાથી વિપરીત સર્જતી અવસ્થામાં ચિત્તની અનુચિ, ખેદાત્મક પરિણતિ તે ઉદ્દેગ છે. બીજાના ઉદ્દેગમાં કારણ ન બનાય તે રીતે વર્તવું. સર્વ સામાન્ય નિયમ જે બધામાં વ્યાપ્ત હોય તે ધર્મ ફરજિયાત પળાવો તો તેમાં વાંધો નથી, જેમ કે રાત્રે પાણી ન પીવું. સર્વસામાન્ય વ્યાપ્ત નિયમ કોઈ ન પાળે તેમાં સારણાદિ કરો અને દુધ્યાન ધાય તેમાં દોષ નથી. પરંતુ જે દોષ બધામાં વ્યાપ્ત હોય, જેમ કે મુહપતિના ઉપયોગ વિના બોલવું, ચા, દુધાદિ વિગઈ વાપરવી. તેમાં તમે કોઈ એકને સારણાદિ કરો તો પ્રાયઃ તેને ઉદ્દેગ ધાય. અતિ લઘુકર્મો સાંભળીને સુધરે, માટે તેમાં વીરોલ્લાસ વધે તેવી પ્રેરણાદિ આપે.

ચિત્તની મમતા, પ્રતિબદ્ધતા ત્યાં વધે, ત્યાં વ્યવહાર માર્ગનો પણ હોય ધાય. પ્રતિબદ્ધતા જેમ ઘટે તેમ ઉદાસીનતા, પ્રસન્નતા, માધ્યસ્થતા સ્વાભાવિક આવે. પ્રતિબદ્ધતાને તોડવા શું કરવાનું ? તેના પ્રતિપક્ષી સાધન જોઈએ. સાધુઓ પ્રત્યે, ગુરૂઓ પ્રત્યે, જ્ઞાન ભાગનાર પ્રત્યે, ક્રિયાઓ પ્રત્યે, મમતા આવે તો વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન ધાય અને મમતા છુટે. કોની મમતા પહેલા કામ લાગે ? સાધુ કે ગુરૂની ? આપણી મમતા સાધુની સાથે આવે એટલે આપણા કાર્ય જોણ ઘઈને સાધુના કાર્ય મુખ્ય ધાય. સાધુના કાર્યની મમતા મિત્ર સ્થાને રહેલી છે. સાધુની મમતા-મિત્રતા ક્યાં સુધી ટકે ? પોતાના સ્વભાવથી પ્રતિકૂળ ન વર્તે ત્યાં સુધી, સમાન વિચાર ધારા ચાલે ત્યાં સુધી. વૈરાગ્ય, શ્રદ્ધા, પ્રેમની પ્રતિબદ્ધતા હોય તો તેને કારણે ધર્મ કાર્યો સુંદર ધાય. જઘન્ય કોટિની આરાધના પ્રતિબદ્ધતાને કારણે ધાય છે.

સ્વપક્ષથી સાધુ-સાધ્વી અને પરપક્ષથી શ્રાવક-શ્રાવિકા આ બધાને અપ્રીતિમાં કારણભૂત ન થવું. બીજાને અપ્રીતિ કરવી એ પરમ અબોધિનું બીજ છે. માટે ધર્મમાં ઉદ્યત ઘણેલાઓએ સર્વને અપ્રીતિ ક્યારે પણ ન કરવી. આવા પ્રકારનું સંયમ જ કલ્યાણકારી છે. તપ ન કરીએ તો શું ધાય ? ચિત્તની શિથિલતા ઉભી ધાય, એ જ પ્રમાણે અપ્રીતિ ધાય તેવું બોલીએ તો પોતાનું સમ્યક્ત્વ ઘવાય અને તેથી આત્માને ઉદ્દેગ ધાય. જે પ્રતિબદ્ધતા જે રીતે તૂટતી હોય તે રીતનો પ્રયત્ન કરે તો તૂટે. જેની મમતા - પ્રતિબદ્ધતા તોડવી હોય તેને અંજે પહેલા અરૂચિ જન્માવવી પડે. ઐચ્છિક આરાધના તેવા પ્રકારના શુભ નિમિત્તોથી વધે. મજકમાં પણ કોઈને અપ્રીતિ ધાય તેવું ન બોલવું. રાજમાર્ગથી કોઈને પણ અપ્રીતિ ન ધાય તે રીતે વર્તવું પરંતુ ત્યાં અશક્ય પરિહાર હોય, અર્થાત્ કાર્ય કરતાં સામાને અપ્રીતિ ધાય તેમ હોય તો ત્યાં સામાને ગુનેગાર તરીકે ન જોતા પોતાનો દોષ જોવો. માફ આદેય નામ કર્મ નથી, માટે માફ કામ આને અપ્રીતિ કરે છે. આમ સ્વતત્વની ચિંતા કરે. આજ મારો દોષ કે, જે પરભવમાં શુભકર્મ ઉપાભવું નથી જેથી કરીને સાફ કામ કરવા છતાં સામાની અપ્રીતિમાં નિમિત્ત બનું છું. સામાને અપ્રીતિ ધાય છે,

એ નિમિત્તને પામીને તમારા હૃદયમાં સામા પ્રત્યે અપ્રીતિ ન ઉત્પન્ન થાય, તે માટે ઉક્ત તત્ત્વચિંતા કરવી.

ભાવતઃ પ્રયત્ન ઈતિ ॥૧૮॥

પરના ઉદ્દેગને દૂર કરી શકાય એવા જ આપણા અધ્યવસાય જોઈએ. તે તે કાર્ય પતી જાય પછી, બીજી કોઈપણ રીતે સામાના ચિત્તને પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય તેવો યત્ન કરવો જોઈએ. અશક્ય પરિહારમાં વચન અને કાયાથી જ પરના ઉદ્દેગમાં નિમિત્ત બનવાનું છે, મનમાં જે આપણને ઉદ્દેગ આવે તો આપણામાં ધર્મ ન રહે. પરને ઉદ્દેગ પેદા થાય તે રીતે કાર્ય કરાયા પછીથી આનંદ ન થતાં, ચિત્તમાં ખેદ થવો જોઈએ કે આ ઉદ્દેગ ન થયો હોત અને કાર્ય થયું હોત તો સાફ થાત.

પોતાને જે કોઈ અનુકૂળતા ગમે છે, તેને તોડવા માટે અને પ્રતિકૂળતા જે નથી ગમતી તેને તોડવા માટે કરાતા ઉપાયો ઉદ્વિગ્નતાનો નાશ કરે. એ આ પ્રમાણે- અનુકૂળતા, પ્રતિકૂળતાનો ભેદ બહારથી પારખવા નહિ દેવો. બંનેમાં બાહ્યથી સમાન વ્યવહાર રાખવો, જે આરોગ્યનાશક ન હોય તો, પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ ન હોય તો, વિરુદ્ધ દ્રવ્યનો સંયોગ ન હોય તો. આ રીતે પ્રયત્ન કરતાં ઉદ્વિગ્નતાનું કારણ ધીમે ધીમે તૂટે. આ સ્વ ઉદ્દેગ ટાળવાનો એક માર્ગ છે.

ફલમાં કારણ ભાવ છે, ભાવમાં કારણ દ્રવ્ય છે. દ્રવ્ય એ જીવમાં યોગ્યતા હોય તો ભાવને ખેંચી લાવે અને ભાવ એ શક્યતા હોય તો દ્રવ્યને લાવ્યા વિના રહે નહિ. ભાવમાં શક્યતાને કારણે દ્રવ્યની વિકલ્પ ભજના છે, દ્રવ્યમાં યોગ્યતાને કારણે ભાવની ભજના છે. ઉપવાસ કરવાની તીવ્ર ભાવનાવાળો શક્તિ આદિની અલ્પતાથી એકાસણું કરે તો વ્યવહારથી એકાસણાનો લાભ મળે, છતાં નિશ્ચયથી તો ઉપવાસની પરિણતિમાં રમતો હોવાથી ઉપવાસનું જ ફલ મળે, તે રીતે સર્વ જગ્યાએ સમજવું. જે કાર્ય અશક્ય હોય, તેમાં ભાવ રાખવો જોઈ શક્યતા હોય તો કાર્ય થાય, ન થાય તો પણ ભાવને કારણે ફલનો લાભ મળે.

તથા - અશક્યે બહિશ્ચાર ઈતિ ॥૧૯॥

અશક્યમાં બહાર ફરવું, અર્થાત્ તેમાં પ્રવર્તવું નહિ. કોઈપણ ખામીના કારણે જે કરવાની શક્યતા નથી, ત્યાં આચારથી બહિર્ભાવ રાખવો, અર્થાત્ અશક્યનો આરંભ ન કરવો, માત્ર ઈચ્છા રાખવી, ભાવના ભાવવી. શારીરિક શક્તિ અને માનસિક ધૃતિથી કાર્ય કરવું. કેટલાક કાર્યમાં બુદ્ધિની પણ જરૂર પડે. અશક્યના આરંભમાં ક્લેશ જ ફળ રૂપે મળે. મરણ સમય વખતે જોટલું ધૈર્ય હોય, તેટલી સમતા રહે. ગુરૂ અનુજ્ઞા એ કોઈપણ કાર્યમાં કારણ કહ્યું. કારણ કે, પ્રમાદથી ન પ્રવર્તતાં હોય તેને પ્રવર્તવવા અને ખોટા ઉત્સાહથી અશક્યનો આરંભ કરતા

હોય તો તેને અટકાવી શકાય. પ્રવૃત્તક હોય તે પ્રવનવિ, સ્થવિર હોય તે સ્થિર કરે, અટકાવે. જીવો બે પ્રકારના (૧) આજસુ (૨) ઉત્કંઠાવાળા. (૧) ને પ્રવર્તાવવા પડે (૨) ને અટકાવવા પડે. સારી પ્રવૃત્તિમાં ચોકસાઈપૂર્વકની ઉતાવળ લાભ કરે. જોઈને ચાલવાનું કહ્યું, દોડવાનું કહ્યું. જીવદયાની રક્ષક પરિણતિ કરતાં પણ કોઈની સમાધિનો, જીવન મરણનો પ્રસંગ હોય તો ત્યાં દોડીને પણ જવાય.

તથા - અસ્થાનાભાષણમિતિ ॥૨૦॥

શબ્દ દ્વારા બીજને હેથોપાદેયનું ભાન કરાવવું તે સ્થાન. સામી વ્યક્તિ આપણી ઉપર અરુચિ ધરાવતી હોય ત્યારે બોલવું એ અસ્થાન છે. પોતાની ભૂલ જોને સમજાઈ ગઈ છે, તેને કારણે ખેદવાળી છે, તે વખતે તેને ભૂલ બતાવવી એ પણ અસ્થાન છે. જેને જે કાર્યમાં આવડત ન હોય, શક્તિ ન હોય, રૂચિ ન હોય તેની પાસે તમે તે કામ કરાવો તો તેની બીજા કાર્ય કરવાની આવડત-શક્તિ-રૂચિ નાશ પામે. જે જીવની પાત્રતા વિકસિત નથી, તે યોગ્યાયોગ્ય બે પ્રકારે છે. યોગ્યને અયોગ્ય ગણીને ચાલો તો તે ક્યારેય યોગ્ય બને નહિ અને અયોગ્ય તો યોગ્ય બનવાનો જ નથી, માટે યોગ્ય જીવોને યોગ્ય બનાવવાના જે માર્ગ હોય તે અપનાવો તો ધીમે ધીમે યોગ્ય બને. જે આત્માઓ ગુણદોષ પારખવા શક્તિમાન નથી તેવા આત્માઓને ગુરૂના વચન ઉપર વિશ્વાસ હોય તો જ યોગ્ય બનાવી શકાય. યોગ્યને સુધારી શકાય, અયોગ્યને નિષંત્રિત કરી શકાય. સામાની યોગ્યતાને માપીને જે રીતે લાભ ઘાય તે રીતે કહેવાય. સમજાણથી માને તેમ હોય તેને નિષંત્રાણ જ મૂકવું તે અસ્થાન છે. જે સમજને યોગ્ય નથી એને નિષંત્રાણ જ મૂકવું ઉચિત છે. આપણે જે બોલીએ તેનાથી સામા ઉપર જે અસર ઊભી કરવી છે તે અસર ઊભી થશે કે નહિ તે વિચારીને બોલીએ તો સ્થાન કહેવાય. એકની એક વાત વારંવાર કહેવી હોય તો વાત્સલ્ય ને રૂચિ વધારતા જવું જોઈએ, નહિ તો તમારી વાત ઉપર કંટાળો જ પેદા થાય. વાત્સલ્ય એટલે સામી વ્યક્તિને દ્રવ્યભાવ ઉભયથી રક્ષાની બુદ્ધિ. ભાવથી યોગ્યતા જેટલી વિકસિત થાય તેવો માર્ગ અપનાવવો અને દ્રવ્યથી રક્ષણ કરવું. વત્સનો ભાવ તે વાત્સલ્ય. પુત્રપાણની જે બુદ્ધિ તત્સમાન બુદ્ધિ તે વાત્સલ્ય. અપ્રસ્તાવે નહિ બોલવું. આ રીતે વર્તે તો ભાષા સમિતિની શુદ્ધિ થાય. મુહપત્તિનો ઉપયોગ, દ્રવ્યક્ષેત્રાદિ જોઈને જેમ બોલવું તેમ સામાને શું અસર થશે તે જોઈને બોલવું તે પણ ભાષાસમિતિ છે.

તથા - સ્ખલિતપ્રતિપત્તિરિતિ ॥૨૧॥

પ્રતિપત્તિ એટલે સ્વીકાર, સ્ખલના એટલે ભૂલ. પ્રમાદ, બેદરકારી કે જાણીને જે રીતે કરવાનું હોય તેનાથી વિપરીત વર્તે તે સ્ખલના છે ને તે દોષરૂપ છે.

સમજીબુઝીને, વિચારીને લાભ માટે જે કરાય તેને સ્ખલના ના કહેવાય. તેને કલ્પ અર્થાત્ આચાર કહેવાય. ઉક્ત સ્ખલનાનો સ્વીકાર કરવો તે માર્ગ છે. બીજાના કહેવાથી સ્વીકાર કરવા ન મંદવિશુદ્ધિ છે. અન્ય દ્વારા બતાવવા છતાં ન સ્વીકારવું તે સંકલેશ છે. હૃદયની નિશ્ચુરતાને કારણે ભયના, નુકસાનના કારણે પ્રતિપત્તિ કરે તે યથાર્થ નથી. બીજાના કહેવાથી શરમને કારણે પ્રતિપત્તિ કરે તે વ્યવહાર ધર્મ છે, કલ્યાણમિત્રની પ્રેરણાથી ભાવોલ્લાસપૂર્વક પ્રતિપત્તિ કરે તે ભાવધર્મ છે.

જે જે ભૂમિકામાં જે જે આચારો કેવલ પોતા માટે છે અને જે બીજાની સાથેના છે, તેમાં જે રીતે પ્રવર્તવું જોઈએ તે રીતે ન પ્રવર્તે તો તે ભૂમિકા ભેદ સ્ખલનારૂપ છે. ઉત્તરગુણો દરેક વ્યક્તિ માટે સામાન્ય છે માટે એમાં સ્ખલના લાગે તો શુદ્ધિ થવી જોઈએ. આચાર્ય સાધુની સેવા વૈયાવચ્ચ કરે તે ગુનો છે, જોનારને એમ થાય કે અહિંયા કાંઈ આમન્યા જેવું નથી. ત્યાં સુધી સામામાં પાત્રતા હોય અને વિવેક શીખવાડી શકાતો હોય તો આવું કામ જાતે કરવું નહિ. મહાવ્રતના પાલનમાં સ્ખલના જેમ ભંગ છે, ઉત્તરગુણના પાલનમાં સ્ખલના એ જેમ બરાબર નથી, તે જ રીતે પોતાનાથી નીચેના સ્થાને રહેલાના કામ કોઈપણ જાતના કારણ વિના જાતે કરે તો તે સ્ખલના છે. તીર્થ એટલે વ્યવહારધર્મની સ્થાપના. ભાવધર્મ પારખવા માટે ક્યાંક તો સર્વજ્ઞ પરમાત્મા જાણી શકે, કાં તો પોતે સ્વયં જાણી શકે. અહિંયા સ્ખલના એ વ્યવહારના આચાર સંબંધી છે. (૧) તે વ્યક્તિજાત આચાર સંબંધી અને (૨) ભૂમિકાભેદ સંબંધી આચારની સ્ખલના એમ બે પ્રકારે છે.

ત્યાં સુધી જિનકલ્પી નથી, ત્યાં સુધી આપણે અનેકની વચ્ચે રહેલા છીએ, ગચ્છમાં છીએ ત્યાં સુધી પુદ્ગલને પણ ઉચિત સ્થાને ન પહોંચાડીએ તો તે પુદ્ગલ સંબંધી આચારની સ્ખલના છે અને નવો ધર્મ ન પામવાની યોગ્યતા છે.

ક્ષયોપશમ, ગાજધરોને ત્રિપટ્ટીથી અંતમુદૂર્તમાં આવી શકે છે તેમ સમર્પણભાવ આદિથી તે તે કાલે અન્ય જીવોમાં થઈ શકે છે. વ્યવહારધર્મમાં જે વ્યવસ્થિત છે, તેનો જ ધર્મ સુંદર થઈ શકે છે. વિજયપ્રભસૂરિને આચાર્યપદવી આપી, કારણકે વાસક્ષેપનું પડીકું રસ્તામાં પડેલું, બીજા બધાએ ઠેજે ચડાવ્યું, ઉપેક્ષા કરી, જ્યારે એમણે ગુરૂને આપ્યું. પુદ્ગલ સંબંધી આચાર યથાર્થ જાળવ્યો. ગુરૂએ યોગ્ય જાણી આચાર્ય પદવી આપી. ક્ષયોપશમ વધી ગયો, ત્રણ કલાક સુધી દેશના આપી, લોકો આશ્ચર્ય પામ્યા. ગુરૂએ યોગ્ય કર્યું. રસ્તામાં રખડતી વસ્તુ જે મહાત્માની હોય, તેને સ્થાને પહોંચાડીએ તો પુદ્ગલ સંબંધી સ્ખલના ન થઈ કહેવાય. બીજી વ્યક્તિ કોઈપણ કામમાં શિથિલ છે, તો બાજુવાળાની ફરજ શું ? એને સ્થિર કરવો જોઈએ. શાસ્ત્રમાં વિધિ મૂકી કે સામાન્ય પ્રેરણાથી એના આત્મામાં વીર્યોલ્લાસ જાગે એ માટે આચાર્ય મહારાજ પાસેથી એને રજા મેળવી આપે, બહુ

ટકટક કરીયે તો કંસારનું કબુતર થાય, તે જ રીતે ઉપેક્ષા કરવાથી પણ સુધરે નહિ ત્યારે, સામાને સુધારવાનો રસ્તો શું ? એની નાનામાં નાની પ્રવૃત્તિ પણ વડીલને પહોંચાડવી અને કલ્યાણમિત્ર બની અવસરે તે વાત સમજાવવી. જૂઠો માણસ અવસરે એકાદવાર સાચુ બોલે તેની કિંમત શું છે ? ઉપબૃંહણાદિ અને સ્થિરીકરણ એ દર્શનાચાર છે.

પ્રશંસા તેની જ ઘાય કે જે સ્થાયી હોય અથવા તો સ્થાયી થવાની જેનામાં યોગ્યતા હોય. અસ્થાયી જીવના એકાદ ગુણની પ્રશંસા કરવામાં આવે તો તે ઉલ્લંઘ બને. જેનામાં મુખ્ય ગુણોની ખામી છે, સમ્બક્ત્વ ગુણની ખામી છે, સમ્બક્ત્વને લાવી આપનાર દેવગુરૂ ધર્મના વિષયમાં ખામી છે તેના કોઈ ગુણની જાહેરમાં પ્રશંસા થઈ શકે નહીં. આપણા જીવનના દરેક પાસાઓ, કર્તવ્યો, આચારો, પધ્ધતિઓ નિત્ય અને નૈમિત્તિક ભેદથી બે પ્રકારો છે. જોઈને ચાલવું તે નિત્ય અને ક્યારેક ઉતાવળથી ચાલવું પડે તે નૈમિત્તિક છે. નિત્ય આચારોનું શાસ્ત્રમાં વિધાન આવે. નૈમિત્તિક આચારોનું માર્ગદર્શન આવે. ઉક્ત આચારાદિમાં પ્રમાદ, બેદરકારી કે જાગીને ઉપેક્ષાપૂર્વક ભૂલ ઘાય તે સ્ખલના છે. વંદનાદિ કરવા સાધુ કે ગૃહસ્થ આવે તે વખતે આપણો ઉપયોગ જાય, છતાં તેના તરફ આદરથી ન જોવું, ધર્મલાભાદિ ન કહેવા એ આચારની સ્ખલના છે.

આષાઢાભૂતિ એ રૂપપરાવર્તન કરી લાડવા મેળવ્યા, તેનું નિવેદન ગુરૂ આજળ કર્યું હોત તો પતન ન ઘાત, પણ ખાવાના રાગે યથાર્થ નિવેદન ન થવા દીધું, માટે સ્ખલિતની પ્રતિપત્તિ ન થઈ. આત્મા જ્યારે ભાવથી ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે ત્યારે તેનામાં કોઈ ધર્મની પકડ રહેતી નથી. જ્યાં જ્યાં સ્ખલિતની પ્રતિપત્તિ નથી ત્યાં ત્યાં સ્ખલિતનો પક્ષપાત આવે, એને કારણે સ્ખલિતની પ્રતિપત્તિ ધીમેધીમે ઘસાતા ઘસાતા જીવનનું પતન કરી નાખે - સ્ખલના થાય પછી જ્યાં સુધી નિંદા, ગર્હા, પશ્ચાત્તાપ, આલોચના, પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વારા શુદ્ધિ ન થાય ત્યાં સુધી ધર્મી આત્મા તેને પાપ તરીકે જ માને. ભલે સ્ખલના એક જ વખત થઈ હોય તો પણ આ પ્રથા જ્યાં સુધી ચાલુ હતી, ત્યાં સુધી સ્ખલનાને રહેવાનો અવકાશ ન હતો. પાપનો પાપ રૂપે સ્વીકાર, તેનાથી અટકાયત, તેની નિંદા-ગર્હા, આલોચના ને પ્રાયશ્ચિત્ત એ પાપની પ્રતિપત્તિ છે. પાપનો પશ્ચાત્તાપ હોય પણ પાપ જેનાથી થાય છે, તેનો પશ્ચાત્તાપ ન થાય તો પાપ અટકે ખરા ? વસ્તુના પ્રલોભનથી, જેમ તેમ બોલવાથી, અનેક પ્રકારની ચપરાશી કરવાથી, વિચાર્યા વિના બોલવાથી જૂઠું બોલાય છે. તેના આ મૂળને ન ઓળખાય તો પાપ બંધ થાય જ નહિ, માટે પહેલા પાપના કારણોને ઓળખવા પડે, પછી વર્જવા પડે તો પાપ જાય. તે જ રીતે ગુણના કારણોને ઓળખીને તેને સ્વીકારો તો ગુણ આવે.

લોકિક દષ્ટિથી પાપને પાપ કહેવાય છે. લોકોત્તર દષ્ટિથી પાપના કારણોને પાપ કહેવાય છે. પશ્ચાત્તાપ - પ્રાયશ્ચિત્ત - આલોચના એનું નામ પ્રતિપત્તિ છે. શક્ય એટલા પાપના કારણમાંથી બચવાનો પ્રયત્ન કરે તો પશ્ચાત્તાપ બળવાન બને. સ્ખલિતની પ્રતિપત્તિમાં માયા એ પ્રધાન વિદ્ન છે. માયા કેમ આવે છે? અવજ્ઞા, નાના નાના દોષોને શું વારંવાર લખવા? આમાં શું કાળજી રાખવી, આ દોષોની અવજ્ઞા જીવને માયા કરાવે છે. તે જ રીતે એકની એક નાનામાં નાની ભૂલ વારંવાર કરીએ છીએ, ભૂલ છતાં આલોચના કરતા નથી એમાં આશય શું છે? એજ કે આપણે બેદરકાર છીએ, ભૂલ સુધારવા તેવાર નથી એવી સામાના મનમાં છાપ પડે તેથી સામાના મનમાં કેવો ભાવ આવે કે આ નાની કે મોટી વાતમાં કાળજી રાખતો નથી.

હંમેશા પવિત્ર આશયથી આલોચના કરવી જોઈએ, અસંસક્રતપણું અને જીતેન્દ્રિયપણું આ બે આવે તે પ્રતિપત્તિ કરી શકે. દોષના પરિણામો, તેની રૂચિથી સહિત છે, તે સંસક્રત છે. આરાધક આત્મા (૧) દોષિત સંયોગોમાં ન રહે (૨) કદાચ રહેવું પડે તો પાણ દોષ ન કરે (૩) કોઈક સંયોગોમાં આચરવા પડે તો તેમાં બનતી કાળજી રાખે, જ્યારે સંસક્રતને તો આમાંનું કાંઈ નથી, ગુણની મહત્તા જ નથી. જ્યાં જ્યાં રહ્યા ત્યાં જોવા હોય તેવા થવું આવું તેનું જીવન હોય. સારામાં રહે તો મારો રહે અન્યથા ખરાબ બને. દોષની બુદ્ધિ છોડવી પડે. તે કોને થાય? જિતેન્દ્રિય હોય તેને, જ્યાં જ્યાં જિતેન્દ્રિયતા જાય, ત્યાં ત્યાં સંસક્રતતા આવે. જ્યાં જ્યાં સંસક્રતતા આવે ત્યાં ત્યાં દોષ આવે અને જ્યાં જ્યાં દોષ આવે ત્યાં ત્યાં માયા આવે.

તથા - પાદ્મપરિત્યાગ ઇતિ ॥૨૨॥

પદ્મ એટલે જોનાથી હૃદયની કઠોરતા જાગ્યાય તે. કઠોરતાનો ત્યાગ કરવાનો? કોના પ્રત્યે? આત્માના અશુભ પરિણામ ઉપર કઠોરતા એ મોહનીયના ક્ષયોપશમથી થાય છે. અવિવેકી આત્મા હંમેશા જાત પ્રત્યે મૂઢુ, બીજા પ્રત્યે કઠોર હોય છે. વિવેકી આત્મા હંમેશા જાત પ્રત્યે કઠોર, બીજા પ્રત્યે મૂઢુ હોય. સંસારી જીવો અનુકૂળતામાં આનંદિત અને પ્રતિકૂળતામાં ઉદ્વિગ્ન બનવાના, ખસી જવાના સ્વભાવવાળા છે. વિવેક આવે એટલે જીવ અનુકૂળતાથી દૂર રહે અને પ્રતિકૂળતાને સામે પગલે ચાલીને વધાવે. વિવેકી આત્મા પ્રતિકૂળતા કેટલી સ્વીકારે? આત્માના સત્વની હાનિ ન થાય એટલી સ્વીકારે. સંસારી આત્માને કઠોરતા ક્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? વાસ્તવિક પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં અને કાલ્પનિક પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં.

બીજાની પ્રવૃત્તિ પોતાને નુકશાન કરનારી લાગતી હોય તો કઠોર થાય,

પોતાના કરતા બીજાનો સ્વભાવ વિપરીત હોય તો પણ કઠોરતા આવે. વ્યક્તિ પરની અરૂચિ હોય તો પણ કઠોરતા આવે. વ્યક્તિ ઉચ્છ્રંખલ હોય, આગુ આવડતવાળી હોય, આબરૂ વિગેરેમાં હાનિકારક હોય તો કઠોરતા આવે. સામી વ્યક્તિ પ્રત્યે માનસિક દોષવૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય તો પણ કઠોરતા આવે. અંદરમાં રહેલી કઠોરતા એ અરૂચિની તીવ્રતાથી માપી શકાય છે. અંદર કઠોરતા આવે એટલે વાચિક તિરસ્કાર, કાષિક તિરસ્કાર, ગુસ્સો, મોં ચડાવવું, આંખ લાલ થવી એ બાહ્ય કઠોરતા આવે છે, જેના કૃણરૂપે સંબંધ તૂટે, વિરોધ ઉભો થાય. આપાઝામાં માયા ન-હોય, કઠોરતા ન હોય, તો જ સામી વ્યક્તિમાં આપાઝા માટે વિશ્વાસપાત્રતા આવે. માયાવીપાઝામાં ચિત્તમાં ભય રહે છે કે રખેને નુકસાન ન થઈ જાય. કઠોર માણસ ઉપર વિશ્વાસ કેમ નથી થતો કે, વિશ્વાસ ગુણકારક વસ્તુ લાગે તો ઉત્પન્ન થાય છે, વિશ્વાસ લાભકારક વસ્તુ લાગે તો ઉત્પન્ન થાય છે. સર્વ લૌકિક સિદ્ધિનું આધ્યાત્મિક મૂળ પુણ્ય છે. વ્યવહારિક મૂળ વિશ્વાસ, સૌમ્ય અને મુદુપ્રકૃતિ છે. પારૂખ એ શાંતજીવન, સ્નેહાળજીવન અને વિશ્વાસુ જીવનમાં ભંજ પાડે છે.

સ્વાભાવિક ભાવ એ સ્વભાવ છે. આગંતુક નિમિત્તને પામીને જે ભાવ જીભો કરીએ તો વિભાવ છે. ધર્મી આત્માનો સ્વાભાવિક ભાવ શાંત, પ્રશાંત અને ઉપશાંત હોય. બાહ્યદ્રષ્ટિથી શાંત હોય, આંતરિક દ્રષ્ટિથી વિષયકષાયથી રહિત હોવાથી પ્રશાંત હોય અને બાહ્યાભ્યંતર દ્રષ્ટિથી એના કારણોમાં અનુપયોગથી પણ પ્રવર્તતો નહિ હોવાથી ઉપશાંત હોય. શાંત માણસ થાકમાં કે થાક પછી એક સરખી અવસ્થાવાળો હોય તે બાહ્ય શાંત, જેના ચિત્તમાં વિષયકષાયો સૂક્ષ્મ રીતે પ્રવર્તતા હોવા છતાં વેગથી, આવેશથી પ્રવર્તતા નથી તે અભ્યંતર શાંત છે. અંદરથી કોઈપણ અનુકૂળતાના આનંદનો, પ્રતિકૂળતામાં દીનતાનો વેગ ન હોય. પ્રતિકૂળતા આવવાની જાણી ભયનો વેગ ન હોય, જ્યારે આનંદાદિનો વેગ આવે ત્યારે ચિત્ત વિવેકહીન બને.

આંતરિક વેગરહિત ચિત્તની અવસ્થા તે પ્રશાંત છે. બાહ્યનિમિત્તો અને સત્વની હાનિ આંતરિક વેગને ઉત્પન્ન કરે છે. રસગારવ, રિદ્ધિગારવ, સાતાગારવની અનુકૂળતામાં પ્રતિબદ્ધતા આવે ત્યારે વિપરીત સંયોજોમાં ચિત્તની અસ્વસ્થતા જીભી થાય છે. સત્વ હોય તો જ વિપરિત સંયોજોમાં ચિત્તની સ્વસ્થતા ટકી રહે છે. શાંતતામાં અલ્પ સત્વની જરૂર છે, પ્રશાંતતામાં તેનાથી સત્વ વધારે જોઈએ છે અને ઉપશાંતતામાં અધિક અધિક સત્વની જરૂર પડે છે. અજાણ્યો માણસ, જાણીતો માણસ અને નિકટનો ગાળ દે ત્યારે આપણી સ્થિતિ કેવી ? ક્રમસર અધિકાધિક ગુસ્સો હોય. ભીમ એ કારણે ઉત્પન્ન કરેલો કાંતગુણ છે. પરૂપતા એટલે સ્વભાવમાં કઠોરતા જેનામાં હોય તેનામાં શાંતતાદિ અનુભવવા ન મળે. પરૂપતા સાધુ જીવનમાં

આવવી જોઈએ નહિ. સારણાદિ કોઈ કરે તો પણ અંદર શાંત જ હોય. ચેતન પ્રત્યેનો પડખભાવ, ચેતનના વ્યવહારમાં ભેદ ઉત્પન્ન કરે છે. પુદ્ગલ પ્રત્યેનો પડખભાવ મોહના ઘરનો છે. તેનો ત્યાગ કરવા માટે તે વિપરિત સંયોગોમાં ભાવનાથી ભાવિત બને. નહિ ફાવતી, નહિ ગમતી પરિસ્થિતિમાં આત્મા સમભાવને ક્યારે પામી શકે ? સહન કરવાનો અભ્યાસ કરે તો, જ્યાં આગળ ચિત્તમાં કઠોરભાવ બેઠો છે. 'મારે પ્રતિકૂળતા જોઈએ નહિ' આ દોષની પ્રણિધાનશક્તિ ગુણને આવવા દે નહિ ને ગુણની પ્રણિધાન શક્તિ દોષને આવવા દે નહિ.

કઠોરતા બે પ્રકારે (૧) અનુભવાતી અને (૨) પ્રણિધાન રૂપે. જે વસ્તુઓ જે જે કાળે અરૂચિ રૂપ બને તે અનુભવાતી કઠોરતા છે અને એ વસ્તુઓ ન હોવા છતાં જે જે કાર્ય પ્રત્યે, જે જે વસ્તુ, સંયોગ, વર્તાવ પ્રત્યે આપણા ચિત્તમાં અરૂચિ બેઠી છે તે પ્રણિધાનરૂપ કઠોરતા છે.

આ બંને પ્રકારના પાડખનો ત્યાગ કરવો છે ? તે કેવી રીતે થાય ? કઠોરતા એ ચિત્તની અંદર વિચારકપાણાનો નાશ કરે છે. એને કારણે કર્તવ્યાકર્તવ્ય બુદ્ધિનો નાશ થાય છે. એને કારણે કર્તવ્ય આચરતો હોવા છતાં, અકર્તવ્ય આચરતો હોય તેવા દોષનો જ ભાગી બને છે. મોટેભાગે પાડખ આવ્યા પછી કાર્ય અકર્તવ્યનું જ થાય. કઠોરતાના કારણે સામાને ઠપકો આપ્યા પછી એને દુઃખ થાય ત્યારે આપણને આનંદ થાય, બરાબર ચૂપ કરી દીધો. સામાના દુઃખમાં આનંદ પામવાથી સમ્યગ્દર્શન મલિન થતું યાવતું નાસ પામે. અશુભપ્રણિધાન અને આવેશ ટળે તો જ પડખતા ટળે.

ભયથી, સ્નેહથી, આમન્યાથી અને સ્વભાવથી પાડખનો ત્યાગ થાય છે. અકાર્યો ભયથી થતા નથી, પણ ક્યાં સુધી ? બુદ્ધિ ઉચ્છ્રંખલ ન બને, અથવા તો જ્યાં સુધી શક્તિ વિકસિત નથી થઈ ત્યાં સુધી. ભયથી પળાતો સદાચાર, અનાચાર પ્રત્યેની કાંઈક જુગુપ્સા ઉભી રાખે છે. સ્નેહથી પણ અકાર્યોનું વર્જન થાય છે. ભયથી થતું અકાર્યનું વર્જન મોતનું અપ્રધાન કારણ છે.

આમન્યા હોય તો ગુરૂનું વચન ન ગમતું હોય તો પણ આંખમાં આંસુ લાવીને કામ કરે. જે આપણી સાથે શિષ્ટતાથી વર્તતા હોય તેવા નાના કે મોટા બધાની આમન્યા ફરજિયાત રાખવી જોઈએ. ઉપકારી હોય તો પચાસ માણસની વચ્ચે ગાળ દઈને બોલાવે તો પણ આમન્યા ન મૂકે.

જ્યાં પરસ્પરની ભૂલોમાં અત્યંત ઉપકારીપાણાનો સંબંધ નથી અને સામામાં વિનય નથી, સમર્પણભાવ નથી ત્યાં જ પાડખ પેદા થાય છે. પોતાની ભૂલ ન હોવા છતાં માફી માંગે તો સામાની કઠોરતાનો ત્યાગ થાય છે માટે કઠોરતાનું વર્જન કરવું હોય તો સર્વત્ર ઉચિત મર્ષાદા જાળવવી જોઈએ. મૂઠું સ્વભાવ લાવવા માટે

કઠોરતાનું વર્જન કરે. આત્માનો સ્વભાવ ઉદાસીન છે, મૃદુ કે કઠોર નથી. ઉદાસીનતા લાવવા માટે ધર્મી આત્મા દોષના પ્રતિપક્ષી ગુણોને આચરે. કોપની સામે ક્ષમા, માનની સામે નમ્રતા રાખે, અનુકૂળતામાં કઠોર અને પ્રતિકુળતામાં મૃદુ બને. અનુકૂળતા આપનાર ઉપર મૃદુ દષ્ટિ રાખે તો પ્રધાન ધર્મ છે તેનો લોપ થતો આવે. માર્ગવિહીન ભક્તિ એ કદર્થના છે. ધર્મી આત્મા જ્યાં અનુકૂળતા આવતી હોય ત્યાં કઠોર જ બને, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની વૃદ્ધિ થાય ત્યાં સુધીની જ મૃદુતા ચલાવાય, અન્યથા કઠોર બનવું જ પડે, નહીં તો માર્ગનો લોપ થાય. અનુકૂળતામાં સહનશીલ બનવું એ ઉદાસીનતાનો અને કઠોરતા ત્યાગનો ઉપાય છે. જ્યાં સુધી ધર્મ સ્વભાવગત ન થાય ત્યાં સુધી આ જ ઉપાય છે.

ભયથી, સ્નેહથી, આમન્યાથી કઠોરતાનું વર્જન એ લૌકિક ધર્મ છે, જ્યારે સ્વભાવથી કે સ્વભાવ લાવવા માટે કઠોરતાનું વર્જન લોકોત્તર માર્ગ છે.

તથા - સર્વત્રાપિશુનતેતિ ॥૨૩॥

સ્વપક્ષ કે પરપક્ષના પરીક્ષામાં દોષને કહેવા તે પિશુનતા છે, સાક્ષાત્ હાજરીમાં કહેવા તે કઠોરતા છે. પરના દોષને જોવા કે જાણવા ખરા કે નહીં ? પરના દોષ બે રીતે જોવાય છે. અરૂચિથી કે રક્ષણ અને દયાની દષ્ટિએ. પોતાના ગુણોની વડાઈ અને ગુણોમાં સત્યતા તરીકે જોવાય છે. પોતાના દોષો જેમ ઘટાડવા જોવાય છે તે જ રીતે બીજાના દોષ જોવાય તો જરૂર લાભ થાય. સમ્યગ્દષ્ટિપાણું કેળવવા માટે બીજાના દોષ છે કે દોષાભાસ છે, ગુણ છે કે ગુણાભાસ છે તે વિચારવું જોઈએ, પણ તેમાં મધ્યસ્થદષ્ટિ કેળવવી પડે. દષ્ટિમાં દોષ છે, ઈર્ષ્યા છે, તિરસ્કાર છે માટે દોષ જોતાં નુકસાન થાય છે. દષ્ટિ સમ્યક્ હોય તો એ ન બને. પિશુનતાનો ત્યાગ કરવાનો, સમભાવ, દયા, માધ્યસ્થતાદિ કેળવવાના અને એ દ્વારા ગુણદોષનો વિવેક કરી આગળ વધવાનું. બધા જ એ એકબીજાથી હૃદયથી અને વ્યવહારથી ઠૂટા જ રહીએ તો જગતનો કોઈ વ્યવહાર ચાલે નહિ. માટે સાથે રહેલાનું રક્ષણ કરવું, એના દોષ દેખાતા એને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવો એ માર્ગ છે. બીજાના દોષને ઈર્ષ્યાથી એના કલ્યાણના સ્થાન સિવાય જમે ત્યાં જમે તે રીતિએ કહેવા તે પિશુનતા છે. જેનામાં વિશિષ્ટ બુદ્ધિ નથી અથવા તો જેને સુધારી શકાય તેમ નથી, એવા સ્થાનમાં સારાપણાની બુદ્ધિથી પણ દોષને કહીએ તો ત્યાં પિશુનતા લાગે. યોગ્ય વ્યક્તિને સુધારવાના આશયથી, કડ્ડલા ભાવથી, આપણી પર સદ્ભાવ હોય તો તેને સ્વયં અથવા તો તેને જેના ઉપર સદ્ભાવ છે, તેવા યોગ્ય સ્થાને એના દોષને કહેવા એ પિશુનતા નથી.

સામાનેનીચે ઉતારવાનો ભાવ, હલકો પાડવાની વૃત્તિ હોય તો તે પિશુનતાથી, તિરસ્કાર બુદ્ધિથી પર દોષને ગ્રહણ કરવામાં આત્મા પોતે જ દોષવાળો થાય છે, પણ કલ્યાણ મિત્રના આશયથી પરદોષને ગ્રહણ કરવામાં સ્વ અને પર ઉભયનું કલ્યાણ થાય છે. આપણે જેના દોષો જોઈએ છીએ તે વ્યક્તિ માધ્યસ્થ અને કરૂણાનો વિષય હોવા છતાં આત્માને દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે એટલે જે વ્યક્તિના દોષ ગાઈએ છીએ તે વ્યક્તિ ઉપર અરૂચિ છે એમ નક્કી થાય છે. વ્યક્તિ ઉપર તિરસ્કાર આવે તો સમજવું કે દોષ ગ્રહણમાં રૂચિ છે. બીજાના ગુણને ગ્રહણ કરીને આત્મા પોતાને ગુણી બનાવે છે, બીજાના દોષને ગ્રહણ કરીને આત્મા પોતાને દોષિત બનાવે છે. બીજાના ગુણને ગ્રહણ કરવાથી ગુણ કેવી રીતે આવે ? ગુણ પ્રત્યે અને ગુણી વ્યક્તિ પ્રત્યે અહોભાવ છે, પણ દોષને નિંદવા માટે તિરસ્કારભાવ નથી, એ જ રીતે દોષ જોનારને દોષ પ્રત્યે રૂચિ છે અને વ્યક્તિ પ્રત્યે અરૂચિ છે. કારણકે, અનાદિકાલથી આત્મા દોષની રૂચિવાળો છે માટે બીજાના દોષો ગાવાથી દોષો આવે. સ્વ અને પરના કલ્યાણ માટે, રક્ષણ માટે દોષ જોવા એ ગુણ છે. ત્યાં દોષ જોવાની દૃષ્ટિ નથી, પણ સમભાવથી વસ્તુ સ્થિતિને માપવાની દૃષ્ટિ છે. ઈર્ષ્યાપૂર્વક બીજાની હલકાઈ ગાવી તે પિશુનતા છે, તેનાથી આત્મા દોષવાળો બને છે. બીજાના ગુણનું અનુમોદન કરવાથી ગુણની રૂચિ પ્રગટે છે અને તેથી યોગ્ય કાર્યોનો સ્વયંપ્રથમ થાય છે. પરના દોષનું કથન બે પ્રકારે (૧) સાચા દોષનું કથન (૨) કલ્પિત દોષોનું કથન. તે બંને પિશુનતા છે. તેનાથી આત્મામાં ઈર્ષ્યા, અરૂચિ, વિષમભાવ પેદા થાય છે, તેને કારણે સમતા સામાયિકનો નાશ થાય છે.

તથા - વિકથાવર્જનમિતિ ॥૨૪॥

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર પોષક કથા કર્તવ્ય છે. બીજાની સાથેના વ્યવહારથી કથા ઉત્પન્ન થાય છે. બીજાની સાથેનો વ્યવહાર નિર્ગ્રંથ થયા પછી પણ રહે છે. આપણી સાથે રહેલી વ્યક્તિઓની સાથે કથા બંધ થાય નહિ. જે બોલવું છે તે સ્વપરના આત્મહિતને વધારનાર જોઈએ, નિખાલસ ભાવે જ્યાં વાત થાય ત્યાં પરસ્પર સ્નેહ વધે, કોઈના ગુણાનુવાદ, ઉપગૂંહણા, પ્રશંસાદિનું વિધાન જે છે તે જો વાત કરવાની જ ના હોય તો શક્ય ન બને. કથાનું વર્જન ધર્મમાર્ગના દરવાજા બંધ કરે છે. બોલવાના અધિકારી બે છે. (૧) ચાલુ વ્યવહારમાં વાણીશુદ્ધિઅધ્યયન અર્થથી જે ભાગેલો છે, તે બોલે અથવા તેની સાથે બોલી શકે. જેથી પોતે ન ભણ્યો હોવા છતાં સામી વ્યક્તિ ભૂલ હોય તો બતાવી શકે. આની સાથે સામાન્ય વાત થઈ શકે. (૨) વિશેષ વાત, હૃદય ખોલીને અનેક પ્રકારની ગૂંચોની જ્યાં ઉકેલ આવે, ત્યાં થાય કે જે ઉત્સર્ગપિવાદથી જ્ઞાનાદિ માર્ગને અને વિરાધનાના પ્રકારોને જાણે છે. એવા આત્માઓની સાથે જે વાતચીત થાય તે વાતચીત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની

પોષક બને. મનમાં જે સંકલ્પ વિકલ્પો જાગે છે, હર્ષ, શોકના ઉછાળા આવે છે, તે વચનમાં આવ્યા વિના રહેતા નથી. આ ભાવો વચનમાં જ્યાં હેવાનો મેળ હોય ત્યાં આવે. દશવૈકાલિક સાતમું અધ્યયન જે ભણ્યો નથી તેવાની સાથે હૃદયનો મેળ થાય તો શું થાય ? અને જે ઉત્સર્ગાદિના જાણ છે, સાચી સલાહના જાણકાર અને આપનાર હોય તેવાની સાથે હૃદયનો મેળ રખાય તો જ લાભ થાય. સમાનરૂચિ, સમાનવય, સમાનબુદ્ધિ, સમાન ગતિ હોય ત્યાં જ પરસ્પરનો હૃદયનો મેળ જામે છે. સાનુબંધકર્મના કારણે બંધી રૂચિઓ ચાલે છે. જ્ઞાન સાથેના પુરૂષાર્થના ભળથી સાનુબંધતા તોડી, રૂચિનો નાશ કરી શકાય છે.

જોણે ધર્મનો પાયો નાંખ્યો નથી, તેની રૂચિ અઢાર પ્રકારના પાપસ્થાનકમાં હોય. જોણે ધર્મનો પાયો નાંખ્યો છે છતાં વિરાધક છે, તો તેની રૂચિ દુધમાં વધાર કરવા જેવી છે. ધર્મ કરતો હોય પણ, એક ધર્મની શિથિલતાથી, પૂર્વની વિરાધનાથી આ ભવમાં એની રૂચિ ન હોય, અને જે ધર્મની આરાધના કરીને આવ્યો હોય તેની આરાધનામાં રૂચિ રહે, આનું કળ શું ? અમુક ધર્મમાં રૂચિ અને અમુક ધર્મમાં અરૂચિ મળે. એકજુણની કરેલી વિરાધના ક્યારેક અનેક જુણોની આરાધનાનો પણ મેળ તોડે. એક ભવમાંથી બીજાભવમાં જતા થોડી રૂચિ ઓછી કરે, એમ કરતાં ૨-૩-૪ ભવમાં એ જુણો પર અરૂચિ ઊભી થાય અને આરાધના નાશ પામે.

આજે આપણને સર્વજ્ઞે કહેલો શુદ્ધ ધર્મ મળ્યો હોવા છતાં પણ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ ભાવની વિકલતાના કારણે અધુરો મળ્યો છે અને તે અધુરાશ પૂર્વભવની વિરાધનાના કારણે છે અને એ વિરાધનાના પ્રભાવે આજે ઉચ્ચ કોટિનો વીર્યોલ્લાસ કે આનંદ આવતો નથી. પૂર્વભવમાં શુદ્ધધર્મને પણ અશુદ્ધ રીતે આચરવાથી આ ભવમાં પણ એ જ શુદ્ધ ધર્મ મેળવવા છતાં, અધુરાશ અને છઠ્ઠા જુણ સ્થાનકને ન છાજે તેવા કાર્યો કરી રહ્યા છીએ. આજે શિથિલતા છે તેને કારણે અંતરમાં અને આંખમાં દર્દ ભરેલા આંસુ આવતા નથી, હૈયું ગદ્ ગદ્ થતું નથી.

ધર્મની આરાધના કરવા છતાં, આત્માઓ જલ્દી મોકે કેમ જતા નથી ? કારણ કે વિરાધનાના સંસ્કારો એકભવમાં નાંખેલા જન્માંતરોમાં આવીને એની રૂચિ દૃઢ કરતા કરતા આત્માને ભ્રષ્ટ કરે છે. જે અણિશુદ્ધ ધર્મ આરાધે તેને ભવાંતરમાં સ્વાભાવિક ઉચ્ચકોટિનો ધર્મ મળે. કર્મની અશુભાનુબંધતા તોડ્યા વિના ઉચ્ચ કોટિની આરાધના ન થઈ શકે. મિત્રતા લોકમાં સ્વાભાવિક ક્યાં હોય ? સરખી ગતિમાંથી આવેલા અને સરખી ગતિમાં જવાના હોય તેની મિત્રતા થાય. કોને પ્રમાણિકતા આપીને મિત્રતા કરવી ? વય-બુદ્ધિ-રૂચિ કે ગતિને ?

પુરુષાર્થજન્ય મિત્રતા કલ્યાણમિત્ર સાથે કરાય. કલ્યાણમિત્ર એટલે કોણ ? સાનુબંધ શુદ્ધગતિવાળો. કલ્યાણમિત્ર છે કે નહિ તે કેવી રીતે જાણાય ? ખોટી સલાહ ન આપે, ખોટી સલાહ આપવાથી કોઈ કામ ન કરે, ખરાબ કામમાં પ્રવર્તે નહિ. વસ્તુની ગરજ જાણે તો વસ્તુની જાણકારી માટે વસ્તુના જાણકારને પૂછે. પાપ મિત્રના લક્ષણ શું ? એના હૃદયમાં રહેલી મલિન વાતોથી આપણને વાસિત કરવા માટે પાપિષ્ઠ વાતો કરે, એ માટે આપણી મૈત્રી કરે, પાપ સ્થાનોમાં જોડે. પાપમિત્ર ધર્મમાં ક્યારે જોડાય ? જે ધર્મમિત્ર બળવાન હોય અને એની એને ગરજ હોય તો જોડાય. કલ્યાણમિત્રના લક્ષણ શું ? પોતાના હૃદયમાં જે છે તે સમજાવવા પ્રયત્ન કરે, ધર્મસ્થાનોમાં અનિચ્છાએ પણ જોડે, કલ્યાણમિત્ર બીજાના આગ્રહને વશ થઈ ક્યારે પણ પાપમાં ન જોડાય. કલ્યાણમિત્રનું કામ શું ? પાપમાં પ્રવર્તતો અટકાવે, પાપની બુદ્ધિને અટકાવે, ધર્મની સમજ આપે, ધર્મના સંયોગો ઊભા કરે, ધર્મમાં સ્વયં પ્રવર્તે - પ્રવતવિ, પ્રમાદમાંથી અટકે - અટકાવે, દરેક જગ્યાએ આપણા આત્માની ચિંતા કરી આપણી બાહ્યાભ્યંતર રક્ષા કરે.

શાસ્ત્રમાં ધર્મ કરતાં પણ કલ્યાણમિત્ર ઉપર વધારે ભાર આપ્યો છે. કલ્યાણ મિત્ર ન હોય તો ધર્મ સાનુબંધ ન થાય અને કલ્યાણમિત્ર ન હોય તો ધર્મનો ક્યુઝ ક્યારે ઉડી જાય તે કહેવાય નહીં.

વર્તમાન કાળની વિષમ પરિસ્થિતિમાં પણ આપણને કોઈ બાહ્ય આર્થિક મુશ્કેલી નથી, કોઈ ચિંતા નથી, વિષમ સંયોગો નથી, આરાધનાની સામગ્રીમાં પૂર્ણતા છે, તો પણ આરાધનામાં કાંઈક અંશે બેદરકારી - ઉપેક્ષા જેવા મળે છે, તે શાના કારણે ? સાનુબંધતાના કારણે, સાનુબંધ અશુભતાના કારણે. સાનુબંધતા જે અંશથી જે રીતે તોડાય, તેવો આત્માનો વીર્ષોલ્લાસ જાણે તો સાનુબંધતા તૂટે, માટે અનુબંધને ઓળખવાનું અને એને તોડવાનું આપણું મુખ્ય કાર્ય હોવું જોઈએ. અશુભાનુબંધતા તોડવાનું અને શુભાનુબંધતા ઊભી કરવાનું કામ કલ્યાણમિત્ર કરે છે.

સાનુબંધ પાપબુદ્ધિ અનુસાર કે કેવળ બુદ્ધિ, વય, પાપરૂચિ કે પાપ મિશ્રિતરૂચિ અનુસાર જે કોઈ વાત થાય, તે પછી ધર્મ વાતો હોય કે પાપ વાતો હોય તો તે બધી વિકથા છે.

જે ખરેખર કલ્યાણ મિત્ર હોય, તેને બાજે કે આની સારી વાતો પણ સાંભળવા જેવી નથી અથવા આની સાથે મિત્રતા રાખવા જેવી નથી તો અકલ્યાણમિત્રની મિત્રતાને તોડી નાખે. પરિણામે જે નુકસાનકર્તા હોય તે પણ વિકથા કહેવાય. આત્માની પ્રવૃત્તિઓ ત્રણ વિભાગમાં વહેંચાયેલી છે. (૧) નિરનુબંધ (૨) વિપરીત અનુબંધ (૩) સાનુકૂળ અનુબંધ. કોઈપણ પ્રવૃત્તિમાં આ

ત્રણ ભેદ પડે. નિરનુબંધ એટલે પાપ કાર્ય કરે છે, છતાં તેમાં વિશિષ્ટ હર્ષ, આદર નથી, સ્વાભાવિક, ગતાનુગતિક કરે. અત્યંત આદરપૂર્વક, હર્ષપૂર્વક, પુનઃપુનઃ અનુમોદનપૂર્વક જે કાર્ય કરે છે, તે શુભ હોય તો સાનુકૂળ અનુબંધવાળું, અન્યથા વિપરીત અનુબંધવાળું હોય.

જે પાપ કરતી વખતે પશ્ચાત્તાપ છે, ખેદ છે, વારંવાર નિંદા-ગહાં છે તો તે પાપ પ્રવૃત્તિ અનુબંધ પુણ્યનો નાંખે.

કોઈપણ કાર્ય સાવધાની, ચોકસાઈ, ફળના પરિણામની દીર્ઘદૃષ્ટિથી કરવામાં આવે તો તે સાનુબંધ થાય. સામાન્ય કોટિની લાગણીમાં પાપ નિરનુબંધ બંધાય. જેમ ગુહસ્થ ભોજન વખતે વિશિષ્ટ રસથી નથી વાપરતો, ત્યારે ખાવાની પ્રવૃત્તિ પાપરૂપ હોવા છતાં નિરનુબંધ બંધાય. ગોચરી જનાર આત્મા અનેક માટે લાભ છે, નિર્દોષ મળે તેમ નથી, ત્યાં પશ્ચાત્કર્માદિ દોષો લાગે છે. સમુદાયમાં રહેવાથી અનેકના જ્ઞાનાદિ ગુણોની વૃદ્ધિ થાય છે. ત્યાં રહેતા સર્વથા વિશુદ્ધ ગોચરી શક્ય ન હોય તો ત્યાં પશ્ચાત્કર્માદિ દોષ લાગે તો ત્યાં દેખીતી રીતે પાપની પ્રવૃત્તિ હોવા છતાં તત્ત્વથી તે ધર્મની પ્રવૃત્તિ છે.

ધર્મ બુદ્ધિથી ઉત્સર્ગ - અપવાદને પકડે તો સમતોલ રહી શકે. આપવાદિક કાર્યો યતનાપૂર્વક કરે તો તેમાં હિંસા થાય છે, છતાં તજજન્ય પાપકર્મ બંધાય નહિ. જે પાપસ્થાન ધર્મરૂપ ન હોય, ધર્મના અંશરૂપ હોવા છતાં યતનારૂપ ન હોય તો ત્યાં પાપ બંધાય. યતના હોય તો પુણ્ય જ બંધાય. હવે એ પાપની પ્રવૃત્તિ કેટલીક ઔપચારિક રૂપે, કેટલીક નિર્વાહરૂપે, કેટલીક સ્નેહ આદરપૂર્વક અને કેટલીક પ્રવૃત્તિ અત્યંત તન્મયતા અને આદરપૂર્વકની હોય છે. દીકરાને પરણાવે છે. પ્રધાનતથા સંસાર પોષણનો ભાવ નથી. ઘરમાં સ્ત્રી આવે તો ઘર સાચવે, આપણને સાચવે તો ત્યાં નિર્વાહરૂપ કાર્ય થયું. અત્યંત આનંદરૂચિથી પરણાવે તો ત્યાં તે કાર્ય મોહરૂપ થયું છે. છોકરો ઉન્માર્ગે ન જાય માટે પરણાવે તો વિવેકરૂપ થયું, ઔચિત્યરૂપ થયું. જ્યાં ઔચિત્ય છે એવી પાપની પ્રવૃત્તિમાં અશુભ અનુબંધ પડે નહિ, પણ જો એ પાપની પ્રવૃત્તિમાં તીવ્ર પશ્ચાત્તાપ હોય અથવા તો વિવેકદૃષ્ટિપૂર્વકનો શુભ ઉદ્દેશ હોય તો શુભાનુબંધ પડે. આનંદપૂર્વક તન્મય થઈને પાપ કરે, પુનઃપુનઃ એ આનંદને અનુભવે તો તે પાપ અશુભાનુબંધવાળું બંધાય.

પાપ જે દૃષ્ટિકોણથી થાય તે દૃષ્ટિકોણના નાશક અનુબંધ પડે છે. મરિચી એ કુળનો મદકર્થો. માંત કમ્યકુલનાશક અનુબંધ પડ્યા, પણ જ્ઞેશ્વર્ય બળ, રિદ્ધિ એ કુલની સાથે સંકળાયેલા હોવા છતાં તેના નાશક અનુબંધ ન પડ્યા. જે અંશનો આનંદ, અનુમોદના, હર્ષ, પુનઃપુનઃ સ્મરણ, આદર થાય તે અંશનો અનુબંધ પડે. જેમ દહપ્રહારી ઘોર હિંસા કરવા છતાં એ હિંસા કરવાની

પાછળનો દૃષ્ટિકોણ હું પદલીપતિ છું, ચોરોનો માલિક છું, આ બધાનું અને માફ રક્ષણ કરવું હોય તો લોકોને લૂંટવા જ પડે, એ વિના પદલીપતિ તરીકે રહી શકું નહિં આમ હિંસા, લૂંટકાટ, ચોરી આદિ પાપો કરવા છતાં દૃષ્ટિકોણ સ્વપરના રક્ષણનો હતો, માટે હિંસાના અનુબંધ ન પડ્યા, પણ સંરક્ષણના વિરોધી અસંરક્ષણના અનુબંધ પડ્યા, જેથી દીક્ષા લીધા પછી જામની વચ્ચે અભિગ્રહ કરીને છ મહિના સુધી ઊભા રહ્યા, લોકોએ પથરા માર્યા, ગાળો દીધી, લાઠી મારી તો ત્યાં તે અનુબંધને કારણે એમનું સંરક્ષણ કોઈએ પણ ન કર્યું પણ તેને સમભાવે વેઠતાં બધા અનુબંધો તોડી નાખ્યા અને કેવલજ્ઞાન પામ્યા.

ગૃહિ એ ચિત્તની આસક્તિનો પ્રકાર છે અને ચિત્તની આસક્તિ ભેને ભે અંશમાં ગૃહિ હોય, તેને તે વસ્તુ મળ્યા પછી અથવા ન મળે ત્યારે પણ એનામાં જ ચિત્ત રમતું હોય છે એટલે અનુબંધ સતત પડ્યા જ કરે છે. પછી તે પાપકર્મ હોય તો પાપના અને પુણ્યકર્મ હોય તો પુણ્યના અનુબંધ પડે છે. કર્મમાં ભે અનુબંધ પડે છે, તે ગૃહિ (આસક્તિ)ને કારણે પડે છે. અનુબંધ એટલે ભે બંધાય તે કર્મ ઉદયમાં આવે ત્યારે એ કર્મ કર્યું એના કરતાં વધારે દુર્બુદ્ધિપૂર્વક કાર્ય કરાવે. અનુબંધવાળા કર્મ ઉદયમાં આવે ત્યારે ધર્મ પાળવાની યોગ્યતા, બુદ્ધિ નષ્ટ થાય છે.

જેમ આદર, બહુમાન, હર્ષ, અનુમોદન, પુનઃપુનઃસ્મરણથી પાપના અનુબંધો દદ થાય છે, તે રીતે પાપ કર્યા પછી તીવ્ર પશ્ચાન્તાપ કરવા છતાં પાપના શુદ્ધિકરણમાં અટકાયત કરનાર માનાદિ કષાયોને કારણે એ પાપના અનુબંધો વૃદ્ધિ પામે છે, દદ થાય છે, સ્થિર થાય છે. માન કે માયાના કારણે જે પાપની આલોચના થતી નથી, તે પાપ પક્ષપાતરૂપે પરિણમે છે. તેથી માન, માયાનો અનુબંધ પડે, ને ભવાંતરમાં માનમાયાના અનુબંધથી પાપમાં હર્ષ, ઉત્સાહપૂર્વક પ્રવર્તે તેવા પાપના અનુબંધની પણ તૈયારી થઈ ચૂકે.

એક ભવમાં અસાવધ થઈ ભે વિરાધના ઊભી કરી તે વિરાધનાને તોડવા માટે સામાન્યથી તે જ ભવ સમર્થ છે. કોઈપણ પાપકર્મનો અનુબંધ વધારેમાં વધારે આવલિકાના અસંખ્યાત ભાગ ભેટવા પુદ્ગલ પરાવર્ત સુધી જ રહે છે. પાડેલા અનુબંધ ક્યાં તો ભોગવતાં ભોગવતાં, ઘસાઈ, ઘસાઈને આરે આવીને નાશ પામે, કાં તો ભવિતવ્યતાનો પરિપાક થઈ ગયો હોય તો તૂટે.

જે અનુબંધ મધ્યમકોટિનો હોય છે, તે પ્રબળ નિમિત્ત મળતાં, પ્રબળ આત્મવીર્ય ઉલ્લાસિત થતાં, આ ભવમાં કે ભવાંતરમાં તૂટી જાય. પ્રબળ અનુબંધ બંધાયા હોય તો પ્રાયઃ તૂટે નહિ. પણ ભવિતવ્યતાનો પરિપાક થઈ ગયો હોય તો તૂટે અર્થાત્ તથાભવ્યત્વના પરિપાકમાં ભવ્યત્વની સાથે સહકારી કારણભૂત કર્મ અને પુરુષાર્થને સાનુકૂળ બનાવવા માટે તથા આત્મવીર્યોલ્લાસ વધારવામાં પ્રતિબંધક

કર્મો અને એના અનુબંધને તોડવામાં ચઉશરણ વિગેરે કારણ બને છે.

મનુષ્ય, દેવમાં સમજબુદ્ધિ વિશેષ છે તેથી અનુબંધ વધુ પડે, તિર્થચને સમજ અલ્પ છે માટે અનુબંધ અલ્પ પડે. નિર્બળ પાપ કર્મના અનુબંધને તોડવા માટે આ ભવમાં નિંદાગહ્વા, પમ્ચાતાપાદિ આલોચનાથી છુટકારો થાય, પણ ભવાંતરમાં તોડવાના માર્ગ ક્યા ? પ્રબળ અનુબંધ જો પડ્યા હોય તો ધર્મ મળે જ નહિ. ધર્મ મલ્યો છે, માટે નિશ્ચિત થાય છે કે ભવાંતરમાં પાડેલા અનુબંધો તૂટી શકે એવા છે. પૂર્વભવમાં પાડેલા અનુબંધો એક, બે, ત્રણ ભવમાં તોડવાનો પ્રયત્ન ન કરવામાં આવે તો ક્રમસર તેની રૂચિ, ઉપાદેય બુદ્ધિ વધતા તે અનુબંધ વધતા આવે. બધા પૂર્વના અનુબંધને તોડવા માટે ભાવપૂર્વક ચઉશરણગમનાદિ ત્રણે પ્રક્રિયા કામ લાગે. શરણ એટલે જોનું શરણું લેવું છે તે રક્ષક છે અને હું રક્ષાગરહિત છું આ બે ભાવ ભેગા થાય તો શરણ સાચુ આવે. કોઈ સાધુને જોઈને આ ભાવ આવે ખરો ? જો ન આવે તો પછી સાધુનું શરણ રહું ખરું ? પ્રવૃત્તિ અને પરિણતિ ઊભી કરવા માટે સૂત્ર અને અર્થનું આલંબન લેવાનું છે. દુષ્કૃતનું દુષ્કૃત તરીકે સંવેદન થાય તો દુષ્કૃત ગહ્વા ઘાય અને પરના દુષ્કૃતનું દુષ્કૃત તરીકે સંવેદન આપણને ઘાય તો તેની ભાવદયા આવે. અઠાર પાપસ્થાનકના ખાડામાં રહેલા ગૃહસ્થ ઉપર આપણા હૃદયમાં આનંદ ઘાય છે કે દુઃખ ઘાય છે ? જો આનંદ ઘાય છે તો તેના પાપ સ્થાનક કે જે દુષ્કૃત છે તે દુષ્કૃતરૂપે આપણને અનુભવમાં આવ્યું નથી, અનુભવવામાં આવે તો આનંદ ન થતાં દયા આવે.

આપણા બધા ગુણો ક્ષાયોપશમિક ભાવના છે. જ્યાં સુધી ગુણો ક્ષાયિક ભાવના ન થાય ત્યાં સુધી આ ગુણોના ક્યુઝ ક્યારે ઊડી જાય તે કહેવાય તેમ નથી, માટે આપણે આપણી જાતને 'સ્વીચ' ના સ્થાને જોડવાની જરૂર છે. બીજાના ગુણો ક્ષાયોપશમિક ભાવના હોવા છતાં જો પાવર હાઉંસના સ્થાને છે. એનું જો હું સતત આલંબન, અનુમોદન, પ્રશંસા, બહુમાન, રૂચિ, હર્ષ વધાર્યા કરું તો તે મને સતત પાવર પૂર્યા કરે તેમ છે અને જો પાવર દ્વારા તે ગુણો ક્ષાયિકભાવમાં પરિણમે તેમ છે.

અનુબંધ કોઈપણ આત્માના મંદ છે કે નહિ તે પારખવા શી રીતે ? આત્માની રૂચિ સ્વાભાવિક રીતે આજુબાજુના સંયોગોના અનુસારે જાણાય છે. આજુબાજુના જીવોની બોલવા ચાલવાની રીતિને અનુસારે તેની રૂચિ અરૂચિ જાણાય છે. આ ઓધ સંજ્ઞા છે. આ કરણીય છે, તેનો એને ઊંડો બોધ હોતો નથી, તેમાં કોઈક આત્માને કોઈકમાં વિશિષ્ટરૂચિ હોય છે, તે પૂર્વના સંસ્કારને આધીન છે, તે જ રીતે વિશેષ અરૂચિ પણ પૂર્વના સંસ્કારને આધીન છે. વિશિષ્ટ રૂચિ કે અરૂચિ પૂર્વે કરેલા વિશેષ પ્રયત્નના કારણે છે.

પૃથ્વીચંદ્ર ગુણસાગર અઢાર અઢાર ભવ સુધી સાથે રહ્યા, તેમાં ધર્મ ઊંચી કોટિનો કરવા છતાં, ધર્મની સાધના બધી સાંગોપાંગ હોવા છતાં પરસ્પર સ્નેહરાગ હતો માટે મોક્ષે ન ગયા. ઓગાળીસમા ભવમાં ગુરૂએ જ્યેષ્ઠ કે આ સ્નેહરાગ તોડવો જોઈએ, તેથી બંનેને છુટા કર્યા, જુદા વિચરતા કર્યા, પરિણામે ૨૧મા ભવમાં ભિન્ન ભિન્ન દેશમાં જન્મ્યા, કેવલજ્ઞાન પામ્યા, જ્યાં ધર્મ છે અને સાથે સ્નેહ પણ છે, તો ધર્મ તે વસ્તુ મેળવી આપે, ધર્મના બદલામાં નહિ પણ ધર્મની એ સ્વાભાવિક જ મહત્તા છે, ગુણ છે કે જીવ ન માંગે તો પણ તેને ઈચ્છિત વસ્તુ આપે છે. ધર્મથી ઈચ્છિત મળે પણ, ઈચ્છિતને છોડવા વિશિષ્ટ કોટિનો ધર્મ કરવો પડે. પુણ્યાનુબંધી પુણ્યવાળા જીવો ઈચ્છાને તોડે. ઈચ્છાથી જે ધર્મ કરે તેનો ધર્મ મોળો થાય.

ઉદ્દેશ અને ક્રિયા, ધર્મમાં આ બે વસ્તુ આવે, સંસારમાં પણ આ બે જ આવે. વચન-કાયાથી ધર્મ શુદ્ધ કરે છે, ઉપયોગથી શુદ્ધ ધર્મ ટકે છે. છતાં ઉદ્દેશ જે શુભ હોય તો પૂર્ણ શુદ્ધ સામગ્રી મળે. પરિચ્છેદ છોડવાનો, ભોગની લાલસા તોડવાનો ઉદ્દેશ ન હોય તો દાન કરવાથી શું મળે ? એ દાન માત્ર લક્ષ્મી આપે, પણ એ દાન કરતાં આપેલ દાનમાં જે આસક્તિ છે તે ભોગમાં અંતરાય નાંખે, એટલે ભોગવવા ન દે. મમ્માણે પૂર્વભવમાં જ્યારે સાધુને સિંહકેશરિયા મોઢક વહોરાવ્યો, ત્યારે ભાવથી સુપાત્ર દાન કરવાની બુદ્ધિથી વહોરાવ્યાં તેથી ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય બાંધ્યું, પણ પાછળથી તેને પશ્ચાત્તાપ થયો એટલે શુભભાવને બાળી નાંખ્યો, ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય બંધાયું હતું, માટે લક્ષ્મી અઢળક મળ્યાં, પણ કરેલા પશ્ચાત્તાપને કારણે લક્ષ્મી મળવા છતાં, તેનું દાન કે ત્યાગ કરી શક્યો નહિ, સાથે સાથે જે લાડવો વહોરાવ્યો હતો, તેમાં અત્યંત આસક્તિ હતી, તેથી લક્ષ્મી મળવા છતાં ન ભોગવી શકે તેનું ધોર અંતરાય કર્મ બાંધ્યું. જે આ પશ્ચાત્તાપને બદલે સુપાત્રમાં કરેલ દાનની અનુમોદના પ્રશંસા ચાલુ રહી હોત તો મમ્માણે પણ શાલિભદ્રની સમાન થાત, ભોગને ભોગવી શકત અને ભોગ છોડીને સંયમ સ્વીકારી સારી રીતે પાળી મોક્ષે પણ જાત. સુપાત્રમાં ઉત્તમ ભાવથી કરેલ દાન અને તેની ઉત્કૃષ્ટ અનુમોદનાના પ્રભાવે જીવ ઉત્તમકોટિના ભોગોને ભોગવી શકે અને અવસર આવે છોડી શકે, એવું વિપુલ પુણ્ય બંધાય છે. દાન કરતાં પરિચ્છેદને છોડવાનો આશય ન હોય તો ધન મળવા છતાં તેમાં મૂર્છા જ રહે. ધર્મની સાથે જે આસક્તિ ઊભી થાય છે, ઉદ્દેશની અશુદ્ધિ ઊભી થાય છે, તે પ્રધાનપણે પુણ્ય જ બંધાવે છે, આત્માને દેવ મનુષ્યની ઉંચી ઉંચી સામગ્રીમાં મૂકે છે, પણ તે પછીનું કાર્ય કોનું ? ઉદ્દેશનું.

ધર્મ કરતાં ઉદ્દેશ, આંતરિક શુદ્ધિ વધારે છે તો પુણ્યના કાળમાં આંતરિક શુદ્ધિ રહે. શાલિભદ્રને દાન કરતાં આંતરિક વિશુદ્ધિ હતી. પૂજ્ય ગુર્વાદિને કરેલા

દાનમાં પૂજ્યત્વની અનુમોદના પ્રધાન હતી, માટે વિપુલ પુણ્યથી ભોગ સામ્રાજી મળવા છતાં અનાસક્તિ ઊભી રહી. એ અનાસક્તિના પ્રભાવે 'માથે સ્વામી છે?' એ નિમિત્ત માત્ર મળતા વેરાગ્ય પ્રગટ્યો, ચારિત્ર લીધું, પૂર્વે કરેલા દાનથી દેવભવ ન મળતાં શાલિભદ્ર તરીકે કેમ થયા ? તો તેમાં સાધુને દાન કરતા સાધુ પ્રત્યે પૂજ્યત્વની જે બુદ્ધિ છે, તે માત્ર ઓઘથી જ છે પણ વિશિષ્ટ રીતે સાધુપણાની ઓળખ નથી, અર્થાત્ સાધુપણાના નિર્દોષ આચારો, સમિતિ ગુપ્તિ સંયમની ઓળખ ન હોવાના કારણે વિશેષરૂપે દેવભવનું પુણ્ય ન બંધાતા, મનુષ્યનું આયુ બંધાયું. દાન કર્યા પછી જે અનુમોદના ન હોત અને માત્ર દાનકાલીન જ સુપાત્રની ઓઘથી અનુમોદના હોત તો મધ્યમ-પુણ્ય, મધ્યમ ભોગ અને મધ્યમ સંયમ મળત, જેથી કાલાંતરે એક એ ભવ પછી મોક્ષે જાત.

જ્યારે બલભદ્ર મુનિ, કઠિયારો અને હરણિયાના પ્રસંગમાં હરણિયાને બલભદ્ર મુનિની વિશેષ ઓળખ છે, એના ઉત્તમ આચારોની ખબર છે. જંગલમાં રહેતા, એમનું ઉત્તમ જીવન તેણે જોયું છે. મુનિની સાધનાથી જંગલના વાઘ, સિંહ પણ શાંત થઈ ગયા હતા. તેથી મુનિને જ્યારે પારાણું આવે વિગેરેની ચિંતા હરણિયું કરતું હતું. મુનિને નિર્દોષ ભિક્ષા મળે માટે તપાસ કરતા કઠિયારાને જોયો, તેથી મુનિને વહોરવા માટે લઈ આવ્યું. અને જ્યારે કઠિયારો મુનિને વહોરાવે છે, ત્યારે હરણિયું કઠિયારાના દાનની, મુનિની સાધનાની અનુમોદના અને પોતાના તિર્થંચ ભવની નિંદાએ ચઢે છે, અને એ જ ભાવમાં મરે છે, માટે પાંચમાં દેવલોકમાં જાય છે. માર્ગાનુસારીના બધા ધર્મો દ્રવ્ય ધર્મ છે. દ્રવ્ય ધર્મ કરતાં કરતાં ભાવ ધર્મ આવે માટે જીવની યોગ્યતાને અનુસરીને ઉપદેશક દ્રવ્ય ભાવ ધર્મ બતાવે.

આશયમાં, ઉદ્દેશમાં જેટલા અંશે આસક્તિ, અશુદ્ધિ ભળે તેટલા અંશે પુણ્ય સામગ્રીના કાલમાં ચિત્તની સંકલેશતા રહે. સામો આત્મા જે વસ્તુને વહન કરી શકે તેમ નથી, જે વસ્તુ સમજી શકે તેમ નથી, જેના મોહનીયના પડદા ચિરાયા નથી તેની આગળ તમે ઉંચી કોટિનો શુદ્ધ ધર્મ બતાવો તો શું લઈને જાય ? માટે આદ્યકક્ષામાં આપણે જે દ્રવ્ય ધર્મ બતાવીએ છીએ છે તે ધર્મ બતાવતા નથી, પુણ્યનો જ માર્ગ બતાવીએ છીએ, એ પુણ્યના બળે સારા સ્થાનમાં જન્મશે, ત્યાં ધર્મ ક્રિયા કરશે, એમ કરતા કરતા જીવ આગળ વધે, ધર્મ કરતા ફળની ઈચ્છા હોવા છતાં એના હેયામાં પ્રધાનતા કોની છે ? ફળની કે ધર્મની ? ફળની ઈચ્છા હોવા છતાં, એના હેયામાં જે પ્રધાનતા ધર્મની છે, તો જરૂર લાભ જ થાય. મોટા ભાગના આત્માઓ જ્યાં સુધી સમજ નથી, ત્યાં સુધી વ્યવહાર ધર્મ કરે છે, ગતાનુગતિક ધર્મ કરે છે. વર્તમાનમાં આપણો સાધુપણાનો ધર્મ જ છે છતાં આપણને શ્રદ્ધા કોના ઉપર છે ? પુણ્ય ઉપર કે લોકાચાર ઉપર ?

(પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયાઓ યથાર્થ નથી કરતા, જેમ તેમ પતાવીએ છીએ, પ્રમાદથી કરીએ છીએ, તો તે આત્મશુદ્ધિનું કાર્ય થયું કે પુણ્ય ઉપાર્જનનું કાર્ય થયું ? જે કાર્યોમાં આપણી શિથિલતા નભી રહી છે, તે કોના કારણે ? જે આત્મગુણની શ્રદ્ધા તીવ્ર હોય અથવા પુણ્યની શ્રદ્ધા પણ તીવ્ર હોય તો આ રીતની ક્રિયાઓ ચાલે ખરી ? જવેરીની દુકાનમાં ખુલ્લા જવેરાતના પડીકા પડ્યા હોય અને આરામથી સૂઈ જાય તો એને જવેરાતની કિંમત છે એમ કહેવાય ખરું ? આત્મગુણની કે પુણ્યની તીવ્ર શ્રદ્ધા હોય તો પ્રમાદ ભાગ્યા વિના રહે જ નહિ. શાસ્ત્રકારોએ પ્રમત્ત સંયમનો કાળ જ અંતર્મુહુર્ત કહેલો છે એનાથી વધારે કાળ પ્રમાદ રહે તો ગુણસ્થાનક નીચું જ આવે.)

પહેલા ગુણ સ્થાનકે રહેલા સાધુ વ્યવહારથી નિર્મળ સંયમી હોય, ચોથા ગુણસ્થાનકે રહેલો સાધુ વ્યવહારથી નિર્મળ સંયમી હોય જ નહિ. કારણકે, જે નિર્મળ સંયમ વ્યવહારથી આવે તે ચોથું રહે જ નહિ, છૂટું જ આવે. અવિરતિ તરફ દષ્ટિ એટલે પાપ કરવા છતાં પાપ કર્યા પછી ક્કળનારો, પાપનો પક્ષપાત, અનુમોદન ઉપબુંદણા નહીં કરનારો. આપણે જે અવિધિથી ક્રિયા કરીએ છીએ તેની પાછળ ક્કળાટ છે કે ઉપબુંદણાદિ છે ? કોઈ પૂછે કે અવિધિથી કેમ કરો છો, તો ભૂલ કબુલ કરીએ કે બચાવ કરીએ ? આ બધું ખતાવે છે કે જગતમાં મોટા ભાગનો ધર્મ લોકાચારથી જ થાય છે. જતાનુજતિક ધર્મનું ફળ તીવ્ર પાપોથી અટકવું અને મામુલી પુણ્ય ઉપાર્જન કરવું. મામુલી પુણ્ય ભોગની સામ્રાજી આપે અને થોડી ઘણી અધુરી ધર્મની સામ્રાજી પણ આપે. લોકાચારથી કરાતા ધર્મમાં જેનો આત્મા ધર્મમાં કાંઈક આદર અને પાપમાં કાંઈક પશ્ચાત્તાપને પામે છે, એવા આત્માઓ ધર્મની સામ્રાજી મળતા, ધર્મ તરફ વળે છે. જ્યારે આદર-પશ્ચાત્તાપાદિ નથી તો ભોગ તરફ જ વળે. ધર્મ ઉપરની શ્રદ્ધા, રૂચિ તીવ્ર નથી માટે ધર્મ જેમ તેમ થાય છે, ધર્મકાલમાં જે કાંઈ સાડું કે ખરાબ વિશેષરૂપે નથી ગમતું, તે અનુબંધ વગરનું છે.

જ્ઞાનની વિરાધના મંદ હોય તો જ્ઞાન ન મળવા છતાં, જ્ઞાનીનો યોગ ન મળે એવું નહિ. જ્ઞાનીનો યોગ, વિરાધનાને તોડી શકે એવા સંયોગો પણ મળે, જેમ વરદત્ત-ગુણમંજરી.

જે યોગમાં આપણને રૂચિ છે, તે યોગ લોકાચારથી ઉપરની ભૂમિકાનો છે પણ તે પુણ્યની ભૂમિકામાં છે કે ધર્મની ભૂમિકામાં તે વિચારવું પડે. પુણ્યની ભૂમિકાનો હોય તો જતે દહાડે ધર્મની ભૂમિકામાં પરિણમે. ભાવધર્મ જેણે અંશે પણ સ્પર્શ્યો છે, તેવા જીવને કેવલ પુણ્યની ઈચ્છા ન હોય. જે યોગમાં વિશેષ અરૂચિ છે, તે આપણે ધોતે જ પકડવી પડે. ચિત્તમાં અશુભવાસનાઓ, માયાના વિકલ્પો ઉઠે છે, એ બધું આપણે જ જાણીએ, બીજા ન જાણે. કેટલાક યોગી એવા

હોય છે કે જે કાર્ય રૂપે બહાર દેખાય, પૂર્વની વિરાધના વિના આ બધુ હોય જ નહિ. પણ એને ઓળખીને એના નાશના ઉપાયો અભાવવા પડે. (૧) ઉપાય : ક્યા અંશમાં અરૂચિ છે, એને ઓળખીને દુર કરવામાં ન આવે તો બીજા અંશની રૂચિ ક્રમશઃ અરૂચિમાં પરિણામે. બધા યોગ બધા આરાધી શકે તે શક્ય નથી. પણ કોઈપણ એક યોગમાં અરૂચિ અનાદર હોય તો તે ચાલે જ નહિ, આરાધક ભાવ રહે જ નહિ. (૨) એ અરૂચિના કારણે જે ગુણ સાધી શકાતો નથી, તે ગુણની અંદર તે ગુણસંપન્ન આત્માની પ્રશંસા-ભક્તિ-બહુમાન ઊભા કરવા. (૩) અરૂચિ અને એનાથી ઉત્પન્ન થતા દોષોથી થતા નુકસાનને નિત્ય વિચારવા. (૪) અરૂચિના ત્યાગથી ઉત્પન્ન થતા ગુણો, લાભ, મહત્તા તેને નિત્ય વિચારવા. (૫) દોષના પોષક કારણો વિચારવા અને છોડવા. (૬) ગુણના પ્રાપ્તકારણો આદરવા.

ઉક્તરીતિએ કરવાથી અરૂચિ ઘટતી આવે, આપણું કોઈપણ પ્રણિધાન અને કોઈપણ પ્રવૃત્તિ ગુરૂ અને સાધુ (કલ્યાણમિત્ર)ની સાક્ષીએ કરવાનું છે, નહિ તો તમારું પ્રણિધાન - પ્રવૃત્તિ વ્યવહારમાર્ગને અનુકૂળ ન થાય. તેમની સાક્ષીએ કરવાથી આપણે શિથિલ બનીએ તો તે આપણને પડવા ન દે, પણ પ્રેરણા આપી આગળ વધારે, અન્યથા આપણે નીચે પડીએ. બીજાને કહેવાનું તે અવસરે સાવધાની આપવા માટે કહીએ છીએ, એનાથી આપણું પ્રણિધાન દઢ થાય છે, જેથી બીજાને સાવધાની આપવાની જરૂર જ ઊભી થતી નથી.

તીર્થંકર દેવની ભક્તિ અને સાધુની સેવા (પર્યુપાસના) આ બે ઉપાય ન હોય તો અનુબંધને તોડવાના ઉક્ત ઉપાયો સફળ થાય નહિ. તીર્થંકર દેવની ભક્તિ એટલે શાસનના એક એક અંગ ઉપર અહોભાવ અને શક્તિ અનુસાર તે અંગોની સેવા. માત્ર સ્તવનાદિ બોલીએ એ ભક્તિ નથી. ઉપરનું તત્વ હોય તો જ સ્તવનાદિ ભક્તિરૂપ બને. શાસનના એક એક અંગો આપણા જ છે અને ઉપાસ્ય છે એવી બુદ્ધિ થવી જોઈએ.

સાધુની પર્યુપાસના એટલે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રસાધક પરમાત્માના માર્ગમાં રહેલા સાધુઓ પ્રત્યે આદર, અહોભાવપૂર્વક સર્વરીતિએ તેમને સહાયક થવા માટેની આપણી તૈયારી. આ બે ગુણો બધા અનુબંધોને તોડવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. વિક્રયામાં વિ નો અર્થ વિશિષ્ટ અને વિરૂદ્ધ બંને થાય છે. જે જે જીવદળ જે જે વાતને યોગ્ય ન હોય તે તે જીવદળ આગળ તે કથા વિશિષ્ટ હોય તો પણ વિક્રયા છે. કથાનું ફળ વ્યવહારનો બોધ, વ્યવહારની શુદ્ધિ, ધર્મનું જ્ઞાન, ધર્મની પ્રાપ્તિ છે. સંયમ જીવનમાં જે વસ્તુની જરૂર છે તે વસ્તુ જેવી જોઈએ છે, તેવી ઉચી કોટિની નિર્દોષ મળવા છતાં, તેના રૂપાદિની પ્રશંસા એ વિક્રયા છે. લૌકિક ભાષામાં સી આદિની કથા જેમ વિક્રયા કહેવાય છે તેમ સંયમ, સ્વાધ્યાય, જ્ઞાન, ધ્યાનાદિમાં

જેને કરવાનું નથી હોતું તેને માટેની બહારની સઘળી પ્રવૃત્તિ વિક્ષારૂપ થાય છે. સંયમ જીવનની સાથે જેનો કોઈ સંબંધ નથી, એવી સઘળી વાતો વિક્ષારૂપ છે. સંયમરક્તક, પોષક, વર્ધક જે કથા તે વિશિષ્ટકથા છે. ઉદ્યમાં સારું કે ખરાબ બોલે તે પાણ વિક્ષારૂ છે. જેની દરેક પ્રવૃત્તિ શાંત અને સ્વસ્થ ચિત્તે થતી હોય, જેના ઉપર કોઈ ચિંતાનો બોજો ન હોય તે માણસ રાત્રે ઉદ્યમાં બોલે નહીં. જાગૃતાવસ્થામાં બીજાની સાથેના જે વ્યવહારો છે તે બે પ્રકારે છે : (૧) સાક્ષાત રત્નત્રયીના કારણભૂત (૨) પરંપરાએ રત્નત્રયીના કારણભૂત. આ બંને વ્યવહારો ધર્મના પોષક હોવાથી એ ધર્મકથા છે. મન, વચન, કાયાની સઘળી પ્રવૃત્તિ, મર્યાદા, વ્યવહાર જે સાક્ષાત કે પરંપરાએ ધર્મના કારણ બનતા હોય તે સઘળી કથા ધર્મકથા છે.

જીવનમાં જે કોઈ દોષ પ્રવર્તે છે, તે દોષના કારણો શોધ્યા વિના, એને દૂર કરવાના ઉપાયો અપનાવ્યા વિના એ દોષો નિર્મૂળ થાય નહીં.

જે અતિનમ્ર નથી, સરળ નથી, તેમજ જે અતિ ઉલ્લંઘન નથી તેવા આત્માને માર્ગે લાવવા ભય બતાવો તો અસર કરે, પ્રેમ બતાવો તો અસર કરે, અતિઉલ્લંઘન ભય કે પ્રેમ કાંઈ અસર ન કરે. અતિ નમ્ર અને અતિ સરળને ભય બતાવો તો લાભને બદલે નુકસાન જ થાય. ત્યાં પ્રેમ, વાત્સલ્ય અને વિશ્વાસ હોય છે, ત્યાં જ વ્યવહાર સારો હોય, દૃઢ્યના મેળથી યાચ, પરસ્પરના સહાયક બનાય. ત્યાં આ ત્રણ નથી ત્યાં વ્યવહાર માત્ર કામચલાઉ જ ચાલે, જે ઘર કુટુંબાદિમાં પરસ્પર પ્રેમ, વાત્સલ્ય, વિશ્વાસ હોય ત્યાં જ સઘળા વ્યવહારો પરસ્પરના ધર્મના બને.

અત્યંત ધર્મથી વિમુખ આત્માનો ધર્મમાં અવતાર કરવા, શાસ્ત્રના જ્ઞાતા, ગીતાર્થ ગુરૂ ક્યારેક અર્થ કામાદિ કથા કરે તો પાણ તે વિક્ષારૂ નથી એટલે કે આ રીતે અર્થ કામાદિકથાથી જ્યારે આકર્ષણ થાય ત્યારે એને ઈહલૌકિક, પરલૌકિક દોષો, ઉપાયો બતાવે અને એ સઘળાનું મૂળ ધર્મ જ છે, એમ સમજાવી ધર્મ પમાડે તો તે વિક્ષારૂ ન થતા ધર્મકથા જ છે, તાત્પર્ય એટલું જ છે કે જે ભાણવાથી, બોલવાથી, વર્તવાથી પોતાના કે પરના પરિણામો પાપના પોષક બને તે સઘળી કથા વિક્ષારૂ છે. આપણા વ્યવહારમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રને ઘટાડે, મોહ અજ્ઞાનને વધારે તેવી પ્રવૃત્તિ ન હોય.

સ્ફટિક જેવા નિર્મૂળ આત્માને નિંદા, ઈર્ષ્યા, પ્રશંસાદિ વિક્ષારૂ લાભ, પીળો, કાળો બનાવે છે. તે આત્મ સ્વરૂપને અનુભવવા દે નહીં. જેટલો પરભાવ ઓછો થતો આવે તેટલો આત્મ સ્વરૂપ અનુભવાય. મુનિ જ્યાં સુધી છદ્મસ્થ છે ત્યાં સુધી બાહ્યપ્રવૃત્તિમાં મન, વચન, કાયાનો ઉપયોગ રાખવો જ પડે છતાં બાહ્યભાવ નથી, કોઈ સીજમાં આકર્ષણ નથી, માટે મુનિભાવ ટકી રહે છે. દ્રવ્યથી એ પ્રવૃત્તિ બાહ્ય જાગૃતાતી હોવા છતાં ભાવથી એ પ્રવૃત્તિ અભ્યંતર છે. બાહ્ય સંયોજોની પ્રતિદૂળતામાં

એના વારણ માટેના ઉપાયોનું ચિંતન કરવું એ વિવેક છે પણ પ્રતિકૂળતામાં ચિંતાથી વિહ્વળ થવું એ અવિવેક છે. સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા એ પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં સ્વપરની કર્મપીડિત અવસ્થા સમજે છે, માટે વિહ્વળતાથી રહિત હોય છે.

તથા - ઉપયોગપ્રધાનતેતિ ॥૨૫॥

જે કાર્ય કરી રહ્યા છીએ તેમાં દત્ત ચિત્ત થવું, એ કાર્ય જે માટે છે તેના ઉદ્દેશને પણ ખ્યાલમાં રાખવો. આ બંને અંશ જેમાં ભજે તે જ ભાવ અનુક્રાન છે. ઉદ્દેશ શુભ હોવા છતાં એક ક્રિયા કરતા અન્ય ક્રિયામાં ઉપયોગ જાય તો ત્યાં અન્યમુદ્દેશ દોષ લાગતા દ્રવ્યાનુક્રાન થાય. જિનાજ્ઞાની પ્રધાનતા, સંયમની પ્રધાનતાથી દત્તચિત્ત અને શુભ ઉદ્દેશથી કરાવેલ સંઘળા યોગ મોક્ષ આપવા સમર્થ છે. ઉદ્દેશ બે પ્રકારે (૧) સામાન્ય અને (૨) વિશેષ, (૧) સાધુના સંઘળા યોગમાં નિર્જરા અને મોક્ષ પ્રાપ્તિ આ સામાન્ય ઉદ્દેશ છે. (૨) વિશેષ ઉદ્દેશ : જે વાંચીએ છીએ તે બરાબર વાંચીએ છીએ કે નહીં, તેનો અર્થ બરાબર બેસે છે કે નહિ તે વિચારવું. હેય જ્ઞેય અને ઉપાદેય જે જે રૂપે છે, તેને તે રૂપે સમજવું. હેયોપાદેયને જાણીને આત્મા એના ત્યાગ અને ગ્રહણમાં સમર્થ છે કે નહિ એની વિચારણા પોતે કરે.

નિર્જરા અને મોક્ષનો બાધક એવો જે ઉદ્દેશ તે અશુભ ઉદ્દેશ છે અને સાધક એવો ઉદ્દેશ તે શુભ ઉદ્દેશ છે.

ધર્મને પામેલા, સમજેલા, ધર્મને અનુભવનારા, ધર્મ પાસે સંકટાદિ યોગ્ય કારણો સિવાય અનુચિત રીતે ધર્મના બદલામાં જે કાર્ય માંગે છે તે નિંદ્ય છે. જ્યારે ધર્મને નહિ પામેલા, નહિ સમજેલા, આત્મિક સુખને નહિ અનુભવનારા જીવો ધર્મની પાસે જે કાર્ય માંગે છે તે નિંદ્ય નથી. જે સંજ્ઞન છે, બળવાન છે તેની પાસે જે કોઈ દુર્જન જવા માંગે તો સારા માણસો તેને અટકાવતા નથી. કારણકે સંજ્ઞન પાસે જવાથી ધીમધીમે સુધરવાની સંભાવના છે. ધર્મ એ મહાસંજ્ઞન છે. તેની પાસે દુઃખ, દાનિત્રાદિથી પીડાતા, ધર્મને નહિ સમજેલા દુઃખાદિનો નાશ માંગે તો તે નિંદ્ય નથી. જેની ભવિત્યતા પાકી નથી, એવા જીવો પછી સંસારમાં રખે. છતાં નિકટમાં જેની ભવિત્યતાદિનો પરિપાક થઈ જવાનો છે, એવા જીવો ધર્મની પાસે જાય, ભલે ગમે તે માંગ, પણ તેમાં લાભ જ છે. જે નિત્ય પાપમાં જ બેઠો છે તેને દુર્જનનો જ સંજ છે, જે ધર્મના સંજમાં બેઠો છે તેને સંજ્ઞનનો સંજ છે, તેથી જ ભવિત્યતાદિનો પરિપાક ન થયો હોય તો તે એક ભવ પુણ્યનો કરી, પછી દુર્ગતિમાં જાય. જ્યારે જે પાપમાં બેઠો છે, તે તો સીધો જ દુર્ગતિમાં જવાનો છે. પણ ધર્મના સંસર્ગમાં રહેવાની ભવિત્યતાનો પરિપાક થઈ ગયો હશે તો એના ભવોભવ સુધરી જશે, એટલે સંજ્ઞનના સંસર્ગમાં રહેવામાં

લાભ છે. મોક્ષ, નિર્ભરાનો ઉદ્દેશ, તેના કારણોનો ઉદ્દેશ અને જે અક્ષ જીવો નિર્ભરા, મોક્ષને સમજી શકે તેમ નથી, તેને તેઓ ભવિષ્યમાં સમજી શકે તેવી પ્રવૃત્તિનો ઉદ્દેશ તે શુભ ઉદ્દેશ છે. સાક્ષાત કે પરંપરાએ જે મોક્ષ ઉદ્દેશને સાધી ન આપે તે અશુભ ઉદ્દેશ છે. જે લોકો ધર્મ પામ્યા નથી, તેવા જીવોને માટે ધર્મ બાધારૂપ નથી. ભાવધર્મ પામેલા જીવોને માટે, જ્યારે બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય ત્યારે તે બાધારૂપ હોવાથી તે નુકસાનકારક છે. ધર્મને નહિ સમજેલા આત્માઓ માટે તે ધર્મની પ્રવૃત્તિ એ મંદકોટિની દવા રૂપ છે.

તથા - નિમ્નિત્તહિતોક્તિરિતિ ॥૨૬॥

વચન નિમ્નિત્ત બોલવું. પણ વિરોધી, દોષકારી કે વિપરીત નહિ બોલવું. પરિણામે સુંદર હોય, હિતકારી હોય, એવું અસંદિગ્ધ બોલવું. સજ્જનપુરુષો અપરીક્ષિત કે કુપરીક્ષિત વચન બોલતા નથી. દુર્ભાવ ઉત્પન્ન કરે તેવું ન બોલે. પોતાના મન, વચન, કાથા દ્વારા સામામાં શુભભાવ જન્માવે તે સજ્જન, સામાને અને પોતાને અસમાધિ થાય, કુભાવ ઉત્પન્ન કરે તે દુર્જન.

જે કાર્ય આપણે સ્વીકાર્યું છે, આપણા માથે છે તે કાર્ય યથાસ્થિત થાય તો પાલનના બદલામાં અતિચાર ન લાગે, કાર્યમાં ખોડખાંપણ ન રહે, એટલે એ કાર્ય સ્વાભાવિક થાય, તેનાથી એક પ્રકારની લબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય, જેમ કે કોઈની સેવા આદરપૂર્વક કરીએ તો એનાથી ઉત્પન્ન થયેલ લબ્ધિના પરિણામે આપણી સાથે રહેનારને ભાગવાનું મન થાય.

કોઈપણ કાર્ય આદરપૂર્વક કાળજીથી કરવામાં આવે તો પોતાને તો એ ગુણ સાહજિક થાય, પણ બીજા આત્માને પણ એ ગુણના કારણે આપણા સાન્નિધ્યથી એ ગુણ મેળવવાનું મન થાય. જે ગુણ કે કાર્યની વિચારણા ન કરવામાં આવે તો તે ગુણો ખોડ ખાંપણવાળા થાય અને આપણને ભવાંતરમાં પાડનારા થાય.

વિશિષ્ટ સ્થાન અને વિશિષ્ટ વ્યક્તિ વગર કોઈપણ વ્યક્તિએ બીજાને કોઈપણ કાર્ય અનિવાર્ય સંજોગો સિવાય બતાવાય નહિ. આ ઈચ્છાકાર સામાચારીનું પહેલું કારણ આપણને ખ્યાલ રહેવું જોઈએ. ઈચ્છાકાર અનિવાર્ય કારણ હોય તો જ કરાય. આપણી શક્તિ હોવા છતાં, ઈચ્છાકારપૂર્વક અનિવાર્ય કારણ સિવાય, નાના એવા પણ સાધુને કામ સોંપીએ, એને તે કરે તો પણ શું ફળ મળે ? આભિયોગિક નામકર્મ, અજ્ઞાતાવેદનીય અને અંતરાય કર્મ બાંધે. પંચ પરમેશ્વરિયત સાધુ છે, તેમાં દર્શન અને ચારિત્ર બંને છે તેથી દર્શન મોહનીય અને ચારિત્ર મોહનીય બંને બાંધે. અનિવાર્ય સંયોગોમાં પણ કારણ બતાવ્યા સિવાય ઈચ્છાકારનો પ્રયોગ કરવો નહિ. જેને બતાવાઈ રહ્યું છે તેની શી ફરજ ? શક્ય હોય, કોઈ વિશિષ્ટ યોગને બાધ ન પહોંચતો હોય તો સાધુનું કામ કરી આપવું તે તેની ફરજ છે. વ્યવહારપ્રધાન ભાવ

સાધુના વચનને શક્તિ હોવા છતાં ઠુંકરાવે તો ઉપરના જ દોષો તેને પણ લાગે. ન થાય તેવું હોય તો કારણ બતાવીને સીમ્મ ભાષામાં હું કરી શકું તેમ નથી એમ જણાવવું. એટલે બહુલતયા કોઈપણ કામ ભળાવાય નહિ અને સામાની ફરજ એ છે કે, તે કામ નકારાય નહિ. ઈચ્છા હોય તો કરવું અને ઈચ્છા ન હોય તો ન કરવું એ ઈચ્છાકાર સમાચારીનો અર્થ નથી. બતાવવું હોય તો અનિવાર્ય કારણ બતાવીને કામ બતાવાય અને ન થઈ શકે તેમ હોય તો ચોક્કસ કારણ બતાવીને ના કહેવાય.

બીજાએ બતાવ્યા સિવાય પણ બીજાનું કાર્ય કોને કરવાનું અને ક્યારે કરવાનું ? જે જે યોગ ચાલતો હોય તે તે યોગમાં બીજાને જરૂર હોય તે તે યોગમાં બાલ, વૃદ્ધ, ગ્વાનાદિનું કાર્ય કરવાનું. સામેથી જ્યારે કહેવામાં આવે ત્યારે તે તે કાર્ય કરવામાં તત્પર રહે. જે કામ બતાવે છે, તેના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં સંદેહ પડે તો ગુરૂની અનુજ્ઞાથી કરવું.

સામી વ્યક્તિ કામ માંગવા આવે ત્યારે એ કામ કરાવવા દ્વારા આપણા અને એના જ્ઞાનાદિ ગુણોની વૃદ્ધિ થઈ શકતી હોય તો તેને આપવું એ સ્વપર હિતકારી છે. ગુરૂએ પણ શિષ્યને ઈચ્છાકારથી જ કામ બતાવવાનું છે, નહિ તો આભિયોગિક નામ કર્મ બાંધે. જે માણસ અચાનક ક્યારેક જ કોઈ કામ ભળાવે ત્યારે તો અવશ્ય કરવું જ. ગમે તેવા ઘાક્યા પાક્યા હોય તો પણ, ક્યારેક આપણાથી શક્ય ન હોય તો તે સ્વીકારીને બીજા દ્વારા પણ કરી આપવું.

તથા - પ્રતિપન્નાનુપ્રેક્ષેતિ ॥૨૭॥

સ્વીકૃત વ્રત, ગુણો, મર્ષાદા, આશ્રિતો-ગુર્વાદિની સેવાદિને ત્રણે કાલમાં વિચારે. ક્રિયા કરતા પહેલા અને પછી પુનઃપુનઃસ્મરણ વિગેરેથી તે તે કાર્ય શુદ્ધિ થાય. જે યોગ સ્વીકાર્યા છે, તે યોગને વારંવાર યાદ કરવાથી, ઉપયોગ રાખવાથી તે યોગના બાંધક દૂર થાય છે અને તે કાર્ય સારી રીતે થાય છે. જે યોગમાં, આરાધનામાં વારંવાર કાળજી રહે તે યોગ ભવાંતરમાં સુલભ થાય, અન્યથા દુર્લભ થાય. એટલે અનુપ્રેક્ષા પણ પ્રતિપન્નની (સ્વીકારેલાની) કરવી, તેનાથી નહિ સ્વીકારેલી, એવી ચીજ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે કે એક ગુણની કાળજીથી અનુક્રમે બધા ગુણો આવતા જાય છે, આત્મશક્તિ સર્વરીતિએ વિકસિત થાય છે અને વિઘ્નો દૂર થાય છે. પ્રતિપન્ન અનુપ્રેક્ષા લબ્ધિ એ ગુણને પ્રાપ્ત કરવાનું મૂળ છે.

ગુરૂની ઈચ્છાની અવગણના કરવાથી મોહ અને અજ્ઞાન વધે. બીજાના દેષ પુક્ત વચનોનું અવધારણ કરી તો દેષ થાય પણ અવધારણ જ ન કરી તો દેષ ન થાય. વિપરિત ભાવ લાવો એટલે દેષ જતો રહે. અસત્ કાર્યકારી પ્રત્યે અનુગ્રહ ચિંતન ન કરી તો દેષ આવ્યા વગર રહે નહિ.

તથા - અસત્પ્રલાપાશ્રુતિરિતિ ॥૨૮॥

દુર્જન માણસોની સાચી પણ વાત સાંભળવી નહી. ધર્મ-અધર્મ, પુણ્ય-પાપ આદિના વિચાર વગરનાની વાણી સાંભળવાથી આપણને નુકશાન થાય છે. અસત્ કલ્પનાવાળાનો પ્રલાપ પણ અસત્ હોય છે. અસત્ માણસની સાથે આપણો વ્યવહાર કેવો ? તેની સાથે વાતચીત પણ ન કરાય. રોજ રીસાય તેને મનાવવા ન જવાય, તેમ અસજ્જનની વાતો સંભળાય નહીં. તેની વાતો સાંભળવાથી તેને જેમ તેમ બોલવાનો - રીસાવાનો અધિકાર મળે. જે ખરાબ છે, ખોટો છે, અસભ્ય વર્તનવાળો છે, અવિવેકી છે, દુર્જન છે તેનો પ્રલાપ સાંભળવો નહીં. ક્યારેક તેનું બોલવું સાંભળવું પડે તો પણ તેનું અવધારણ ન કરવું, તેને પ્રોત્સાહન ન આપવું. નિરર્થક નકામી ફલલાભ વગરની વાતો સાંભળવી નહીં. જ્યાં સાંભળવાનો જ નિષેધ કર્યો, તેથી નિરર્થક બોલવું અને વાંચવું એનો તો સુતરાં નિષેધ થઈ ગયો. પાંચે ઈન્દ્રિયોના વિષયો અસત્ છે, તેથી તેની પ્રવૃત્તિ ઉપર લક્ષ્ય ન આપવું. સાંજના ટાઈમે જીવોમાં ધર્મનો ઉત્સાહ વધે, તેના જીવનની ગુંચો ઉકલે અને તે દ્વારા ભાવની વૃદ્ધિ થાય તેવી સાધુઓ પરસ્પર વાતો કરે.

ન સાંભળવું એ બને કે નહીં ? થોડી કાળજી રાખવાથી બને. જે વાતોડીયો હોય તેની બાજુમાં આસન ન રાખવું. તે આખો દિવસ વાત કરે તેનાથી આપણી આરાધના સાધના બગડે. સાધુનો ઉપાશ્રય જ્ઞાન ધ્યાનથી ગાજતો જોઈએ. જ્યાં આગળ ફોજટની વાતો ચાલતી હોય તે સાંભળીએ તેની અસર આપણા મન ઉપર થાય છે, માટે જ્યાં અસદ્ વચન, નિરર્થક વાતો સંભળાય ત્યાં ન બેસતાં એકાંત સ્થળે આસન રાખવું. સામાન્ય રીતે દશ સાધુ સાથે મોટેથી જોખે અને બીજને અંતરાય ન થાય તો તો ચાલે બાકી તો જ્ઞાનાવરણનો બંધ થાય, નહીં કે ક્ષયોપશમ. મોટેથી જોખે તેની યાદ શક્તિ કુંઠિત થાય છે. સ્થિર મન થતું ન હોય, આમ તેમ દોડે તો તેને મોટેથી જોખવું પડે તો તે એક અપવાદિક આચરણ કહેવાય. અસત્ પ્રલાપ સાંભળવો નહીં તેમ બોલવો પણ નહીં. બે વાતો કરતા હોય અને ત્રીજને વિશ્લેષ પડે તો તે અસત્ પ્રલાપ કહેવાય. અસત્ પ્રવૃત્તિ કાંઈની હોય તો આપણે ગુસ્સો ન કરાય. બજારમાં ઘણી ક્વોલીટી જેવા મળે તેમ સાધુની પ્રવૃત્તિરૂપ આરાધનાના બજારમાં નીચી ક્વોલીટી વધારે જ હોય. જેને ઉંચી ક્વોલીટીનો માલ લેવો છે, તે નીચી ક્વોલીટી તરફ નજર પણ ન નાખે. અસત્ પ્રવૃત્તિ કરનાર મને તેના ઉપર ક્ષમા કરવાનું નિમિત્ત આપનાર હોવાથી મારો ઉપકારી છે તેમ વિચારી ગુસ્સો, દ્વેષ ન કરવો કારણ કે સામો માણસ પ્રતિકૂળ વર્તે તો જ આપણે ક્ષમા રાખી શકીએ છીએ, નહીંતર ક્ષમારૂપી ફળ કેવી રીતે મળે ? માટે પ્રથમ નંબરમાં તેને સાંભળવું જ નહીં, કદાચ સંભળાઈ જાય કે સાંભળવું પડે તો બીજ

નંબરમાં તેને મનમાં ધારણ ન કરવું, વિચારવું નહીં, એ વાતને લક્ષમાં લેવી નહીં, છતાં યાદ આવે તો તેના ઉપર દ્વેષ, અરૂચિ, તિરસ્કાર ન કરતા જીવ કર્મધીન છે, મોહ પરવશ છે એમ વિચારી તેની દયા ચિંતવવી, ઉપેક્ષા કરવી, છતાં પણ મન સ્થિર ન થતું હોય તો ચોથા નંબરમાં પોતાના ઉપર ઉપકાર કરે છે, તેમ વિચારવું. જોની પ્રકૃતિ ખરાબ નથી પરંતુ સ્વાધ્યાય રસ, આરાધના રસ વગરની અનિષ્ટિત આડી અવળી પ્રવૃત્તિ છે, તેના માટે પણ તેની બધી વાતોમાં રસ ન લેવો, ઉપેક્ષા-ઉદાસીનપણું કરવું. અસત્ પ્રલાપને નહીં સાંભળવો એમ જે કહ્યું તેના ઉપલક્ષણથી બીજાઓ દ્વારા જે બીજી બીજી ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં જે રાજ-દ્વેષપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ ધાષ છે, તેમાંથી નિવૃત્ત થવું, તેનું ગ્રહણ ન કરવું તે પણ સમજી લેવું.

તથા - અભિનિવેશત્યાગ ઈતિ ॥૨૯॥

અભિનિવેશ ત્યાગ : મિથ્યા આગ્રહ એ અપ્રજ્ઞાપનીયતાનું મૂળ છે. પ્રજ્ઞાપનીય એટલે સુખપૂર્વક સાચી વાત જોને સમજવી શકાય તેવી વ્યક્તિ. કોઈપણ વ્યક્તિ પ્રજ્ઞાપનીય છે કે નહિ, એ જાણવા શું કરવાનું ? એ જ કે એ જે વિચારી રહ્યો છે, કરી રહ્યો છે, તેમાં દૂષણ, નુકસાન બતાવવામાં આવે ત્યારે પહેલા ધડકે વિચાર ન કરતા ઈન્કાર કરે તે આંશિક અપ્રજ્ઞાપનીયતાનું બીજ છે. પોતાના વિરોધમાં આવતી વાતને સાંભળીને વિચાર કરે તે પ્રજ્ઞાપનીય છે.

સ્થિર હસ્તલબ્ધિ સંપન્ન આચાર્ય પાસે દીક્ષા લેવી. સ્થિરહસ્ત એટલે એમના હાથે દીક્ષા કદી પણ નિષ્ફળ ન જાય તે. ગુરૂની ઈચ્છાથી જે યોગ કરવામાં આવે તો તે યોગ પૂર્ણ થયા વગર રહેતો નથી.

તથા - અનુચિતાગ્રહણમિતિ ॥૩૦॥

જે નિમિત્તને કારણે આત્મા વિરાગમાં રહેવાને બદલે બાહ્યભાવમાં કરે, તે બધા નિમિત્તોનું સેવન અનુચિત છે. તબિયતાદિની પ્રતિકૂળતા હોય ત્યાં સુધી રૂચિવાળા દ્રવ્યોનો ત્યાગ કરવો. જોનાથી હિંસાદીની વૃદ્ધિ ધાષ, બીજાઓ અધર્મ પામે, પોતાને પણ દોષાદિનું સેવન કરવું પડે તે સ્વ પર ઉભયને ધર્મની પ્રાપ્તિ દુર્લભ ધાષ તે સઘળું અનુચિત છે.

હૈયામાં વૈરાગ્ય અને સરળતા નથી હોતી, ત્યાં વડિલની આમન્યા નથી રહેતી. માટે આ બે ગુણ ન હોય એવા બાળકને દીક્ષા આપી શકાય નહિ. પહેલા વૈરાગ્ય કેળવવો પડે, પછી અપાષ. વૃદ્ધને દીક્ષા આપવી હોય તો નમ્રતા, સહનશીલતા અને વૈરાગ્ય ત્રણ ગુણો જોવા પડે.

કરણ જડ અને ભાષા જડ સામાન્યથી પૂર્વભવની વિરાધનાવાળા હોય, સંયમયોગ, જ્ઞાનયોગ, દર્શનયોગની વિરાધનાથી કરણ જડ અને ભાષા જડ બને,

એ વિરાધનાની મધ્યમાં વર્તતા હોય ત્યાં સુધી તેની ક્રિયા આદિના ઠેકાણા ન હોય. જ્યારે વિરાધનાને આરે ઊભા હોય ત્યારે તેઓમાં ઘાગા ગુણો દેખાવા છતાં, અમુક પ્રકારના કદાચહો આદિ દેખાતા હોય. શરીર જડમાં ક્રિયાદિના ઠેકાણા ન હોય. પૂર્વભવમાં તપની વિરાધના કરી હોય તે શરીર જડ બને. શરીર જડ કરતા કરાણ જડ અને ભાષા જડ વધુ દોષપાત્ર છે.

વિનય, વેરાગ્ય અને સમર્પણભાવ આવે ત્યારે દીક્ષા આપી શકાય. ભાષા જડ અને કરાણ જડ મોટે ભાગે વિનયી ન હોય, સમર્પણ ભાવવાળા ન હોય. કરાણ જડ એટલે બુદ્ધિની જડતા, સમજી શકે નહિ. કહીએ કાંઈ અને સમજે કાંઈ, જેને કાંઈપણ સમજવવું હોય તો ખૂબ મુશ્કેલી પડે.

વ્યાધિત : જે રોગો દીર્ઘકાલીન હોય, વારંવાર અસાધારણ ઔષધની સહાય માંગે એવા હોય, વારંવાર આરાધનામાં વિઘ્ન ઊભા કરતા હોય, આવા રોગીને દીક્ષા અપાય નહિ. સ્તેન - જેની પ્રકૃતિના કારણે લોકમાં ચોર તરીકે પ્રસિદ્ધ હોય તેને દીક્ષા અપાય નહિ.

પંચ પરમેષ્ટિમાંથી કોઈપણ પરમેષ્ટિની તમે આરાધના કરો તો ક્યાંક તો રોગાતંક આવે, ક્યાંક તો તાત્કાલિક મરણ આવે કાં ધર્મથી ભ્રષ્ટતા આવે. પકડના કારણે, બુદ્ધિહીનતાના કારણે ગુણદોષની પરીક્ષા કરવા માટે અસમર્થ હોય તે મૂઠ છે.

એક શ્રાવક-વ્યાખ્યાનમાં મુનિએ તપધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો. વ્યાખ્યાન બાદ બહાર નીકળતા, તેણે દાદર ઉતરતા લોકોને કહ્યું કે, 'જે આ મહારાજ સવાર ઘણે એટલે તરત તરપણી લઈને વહોરવા નીકળી પડશે અને આપણને તપનો ઉપદેશ આપે છે.' આટલું તે બોલે છે ત્યાં તેને તરત લકવો લાગુ પડી ગયો ને તેને ઉપાડીને ઘેર લઈ જવો પડ્યો.

શ્રુત વ્યવહારી શ્રુતથી જાણે, જુએ, પ્રધાનતયા શ્રુતાનુસાર ઉન્સર્ગમાર્ગે વર્તે. ક્યારેક વિશિષ્ટ લાભ દેખાય તો શ્રુતાનુસારે અપવાદ માર્ગે વર્તે, જ્યારે આગમવ્યવહારી શ્રુતને ઉલ્લંઘીને પણ લાભ જાગ્યાય તો વર્તે.

તથા - ઉચિત અનુજ્ઞાપનેતિ ॥૩૧॥

(ઉચિત અનુજ્ઞાપના) : ઉચિતનું પણ રજા વિના ગ્રહણ ન થઈ શકે, માટે અનુજ્ઞાપન શબ્દ મૂક્યો. સ્વામી, જીવ, ગુરૂ અને તીર્થંકર ચારની રજાથી ગ્રહણ કરાય. સચિત શિખાદિમાં ચારની અનુજ્ઞા જોઈએ. અચિતમાં જીવ વિના ત્રણની અનુજ્ઞા જોઈએ. વ્યવહારશુદ્ધિ, ચિત્તશુદ્ધિ અને સ્વપરના સંકલેશોના વારણ માટે સ્વામીની અનુજ્ઞા જોઈએ. પહેલી વખતે ગુરૂને પુછીને લાવવાનું અને લાવ્યા પછી ગુરૂની આજ્ઞા મેળવી પોતે કે બીજને આપવાનું. શાસ્ત્રાજ્ઞા એ જ તીર્થંકર અનુજ્ઞા છે.

સંયમ યોગમાં કાળજી રાખીને જે વસ્તુનો ઉપયોગ કરવાથી દેહનો નિર્વાહ થાય, પોતાની રાગાદિ પરિણતિ રોકાય અને સ્વ પરને ઉપકારક બનાવ તે ઉચિત છે. જે વસ્તુ અતિસુલભ છે તે સામાન્યથી વ્યક્તિગત રીતે રખાય નહિ. ગોચરી આદિ પૂછ્યા વિના, ગણ્યા વિના, ફાવે તેમ લાવે તે અનુચિત છે. ઉચિતગ્રહણથી જેમ ઓછું ગ્રહણ કરવું તે અનુચિત છે, તે જ રીતે જરૂર કરતાં વધારે ગ્રહણ કરવું એ પણ અનુચિત છે. ઉચિતનું ગ્રહણ અવશ્ય કરવું જોઈએ. દિવસે પણ સુવું હોય તો સંચારો ઉત્તરપટો નાંખ્યા વિના સુવાય નહિ, એવી શાસ્ત્ર મર્યાદા છે. ઉચિત વસ્તુ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, અવસ્થા ભેદથી ઉચિત પણ થાય છે અને અનુચિત પણ થાય. સાધુએ બીજાને દુર્ભાવ થાય તેવા અતિ મેલા વસ્ત્ર પણ નહિ રાખવા, તે જ રીતે પોતાને ગોરવ થાય તેવા અતિ સ્વચ્છ કપડાં પણ નહિ રાખવા જોઈએ.

તથા - નિમિત્તોપયોગ ઈતિ ॥૩૨॥

ગોચરી આદિ લેવા જાય ત્યારે શુભ નિમિત્તમાં ઉપયોગ રાખે. અશુભ નિમિત્ત ઉપસ્થિત થાય તો તેનો નાશ કરનાર ચૈત્યવંદનાદિ કરી, સારા શુકન જોઈને ગોચરીએ જાય, તેનાથી ગોચરી શુદ્ધ મળે. ત્રણ વખત નિમિત્ત શુદ્ધિ જોવા છતાં જો નિમિત્ત શુદ્ધિ ન થાય તો તે કાર્ય છોડી દે. પંચાશકજીમાં કહ્યું છે કે દીક્ષાદિ માંગલિક કાર્યમાં પણ નાણ મંગાઈ ગઈ હોય, દીક્ષા લેનાર પણ ઉપસ્થિત હોય છતાં, અશુભસૂચક અપશુકન થાય તો દીક્ષા તત્કાલ ન આપે, કાલાંતરે આપે.

તથા - અયોગ્યેડગ્રહણ મિતિ ॥૩૩॥

શરીરને, સંયમને, પ્રકૃતિને ઉપકારક ન હોવાના કારણે અનુચિત એવા પિંડ વિગેરેનું ગ્રહણ ન કરવું. ગૃહસ્થ ગમે તેટલું નિમંત્રણ કરે છતાં પણ લેવાય નહિ, પરસ્પર પણ લેવાય નહિ.

તથા - અન્યયોગ્યસ્ય ગ્રહ ઈતિ ॥૩૪॥

પોતાના સિવાય ગુરૂ, ગ્લાન, બાલાદિને સહાયક થાય તેવી વસ્તુ ગ્રહણ કરે. સાહજિક લભ્ય હોય ત્યાં પોતે વાપરી શકે તેમ હોય તો જ લાવે. ક્વચિત્ લભ્ય હોય ત્યાં અને સહાયક થાય એમ હોય ત્યાં હિંમત કરીને પણ લાવે, ગોચરી જનારે મકાનમાં કોણ ગ્લાન, બાલ, અશક્ત, વિશિષ્ટ જરૂરવાળા છે તે ખ્યાલમાં રાખીને જવું જોઈએ. આ રીતે ખ્યાલ ન રાખે, અને પછી જરૂરી વસ્તુ મળતી હોવા છતાં જો ન લાવે તો અંતરાય કર્મ બંધાય. જ્યાં મગજ ઉપર ભાર છે, ત્યાં મહેનત ઓછી છે અને લાભ વધારે છે. જો માથા ઉપર ભાર જ ન રાખે, લક્ષ્ય જ ન રાખે તો વસ્તુ ન મળવા છતાં બધા સાધુની ભક્તિમાં અંતરાય કરનારું કર્મ બાંધે. યોગ્ય વસ્તુનું ગ્રહણ કરવું એ ફરજિયાત છે.

ગુરો નિવેદનમિતિ ॥૩૫॥

સ્વયમદાનમિતિ ॥૩૬॥

તદાજ્યાપ્રવૃત્તિરિતિ ॥૩૭॥

ઉચિતચ્છન્દનમિતિ ॥૩૮॥

ધર્મયોગભોગ ઈતિ ॥૩૯॥

યોગ્ય વસ્તુ લાવ્યા પછી ગુરૂને નિવેદન કરે. વસ્તુ આપનારનો વ્યાપાર, તત્સંબંધી દોષ વિગેરે જાણાવે. વિશેષ વસ્તુ મહી હોય તેનું વિશેષરૂપે નિવેદન કરે. વિશિષ્ટ વસ્તુ પોતે જાતે જ બીજને ન આપે, ગુરૂ પોતે આપે, અથવા ગુરૂ જેને સૂચન કરે તેને આપે. આપણા પાત્રમાં જે વસ્તુ આવી છે, તેની બીજને ઈચ્છા ઊભી કરાવવી, તે વસ્તુ સામો ગ્રહણ કરે તેવી અભિલાષા ઉત્પન્ન કરાવવી. સાધુને આપવાથી આપણે તરીએ છીએ. બાહ્યમાં પરસ્પરની મમતા વધે. સામાના જ્ઞાનાદિ યોગની અનુકૂલ આહાર દ્વારા વૃદ્ધિ થાય છે. અભ્યંતરમાં આપણા હૃદયમાં સાધુ પ્રત્યે, સાધુતા પ્રત્યે દૃઢ રાગ પેદા થાય છે. સાધુતાનો રાગ દર્શન મોહનીય, ચારિત્ર મોહનીયને તોડે છે. જેની ભક્તિ કરીએ છીએ, એના હૃદયમાં પરસ્પરના કલ્યાણમિત્ર થવાની પૂર્વભૂમિકા સર્જાય છે. નિઃસ્વાર્થ ભાવે લેવડદેવડની શરૂઆત થાય ત્યારે મિત્રતા ઊભી થાય છે. ઉચિતનું નિમંત્રણ કર્યા સિવાય વાપરી શકાય નહિ. ઉચિતનું નિમંત્રણ પણ ઉચિતને જ થાય. જેને એ વસ્તુ અનુચિત છે તેને છંદના કરાય નહિ. જેની સાથે માંડલી વ્યવહારાદિ ન હોય ત્યાં છંદના કરાય નહિ. છંદના કર્યા પછી વસ્તુનો પોતે ધર્મને માટે ઉપભોગ કરે, શરીરના નિર્વાહ માટે વાપરે. શરીરનો નિર્વાહ પણ તેના દ્વારા ધર્મ થઈ શકે છે માટે કરવાનો છે, ધર્મના આધારભૂત શરીરના નિર્વાહ માટે વાપરનાર મુનિ વાપરવા છતાં, વસ્તુતઃ ઉપવાસી છે. ધર્મના ઉદ્દેશથી શરીરના નિર્વાહ માટે જે કોઈ વસ્તુ વાપરીએ કે જેનાથી ધર્મની વૃદ્ધિ જ થાય, તે વસ્તુના ઉપયોગથી કર્મનો બંધ નથી, નિર્જરા જ છે, માટે શરીરના રૂપ, બલાદિ માટે આહારનું ગ્રહણ ન કરવું જોઈએ.

જ્યાં ઉદ્દેશ શુદ્ધ હોય અને પ્રવૃત્તિમાં સાવધાની હોય ત્યાં, તે પ્રવૃત્તિ કરવા છતાં નિર્જરા જ થાય. સંયમના બધા યોગો સાચવીને જ તપ કરવાનો કલ્પો છે. ધર્મચિંતા જેમાં બાધક થાય, તેવો તપ અજ્ઞાન છે. ચિત્તની શુભપરિણતિમાં વ્યાઘાત થાય તેવું અનુષ્ઠાન કરાય નહિ. શાસ્ત્રાધ્યયનથી પરિકર્મિત થવા જેવી બીજી કોઈ આરાધના નથી, બીજી આરાધના શાસ્ત્રાધ્યયનમાં આવી જાય છે.

તથા વિવિક્તવસતિસેવેતિ ॥૪૦॥

સાધુના મકાનમાં જેમ સ્ત્રી રહે તો પ્રાપ્તિ આવે, તેમ જ મુમુક્ષુ નથી એવા પુરૂષ સાધુના મકાનમાં રહે તો પણ પ્રાપ્તિ આવે. તે જ રીતે સાધ્વીઓના મકાનમાં બહેનો માટે પણ સમજી લેવું. આવી વસતિ પણ સંસકૃત કહેવાય, સ્થાન,

રૂપ, શબ્દ અને પાસવાગ ચારથી વિવિકત વસતિ જોઈએ. પીઠ અને અત્યંત વિરાગી સિવાયના બીજા સાધુઓએ ગૃહસ્થનો પરિચય કરવો જોઈએ નહિ કારણ કે, આજના ગૃહસ્થો પોતાની મર્યાદાદિને પ્રાયઃ સમજતા નથી હોતા તેથી, એની વાતો દ્વારા સામાન્ય સાધુને નુકસાન થવાનો જ સંભવ છે. સ્થિતપ્રજ્ઞ બન્યા વિના ગૃહસ્થના પરિચયમાં આવવાથી, ભાવથી કોઈને કોઈ અંશમાં નુકસાન થવાનો અવશ્ય સંભવ છે. ગૃહસ્થ, સ્ત્રી, પશુ, પંડકથી સહિત વસતિમાં ગૃહસ્થ-સ્ત્રી આદિના પરિચયથી તેટલા કાળ પૂરતું રહેવાનું થાય છે, માટે પોતાના પરિચિત એવા કુટુંબીઓને પણ સાધુ પાસે વધારે ટાઈમ બેસવા દેવા એ ઉચિત નથી. આ જ્યાં સુધી સિદ્ધ ન થાય, ત્યાં સુધી હૃદયમાં ભાવ વૈરાગ્ય આવતો નથી, સ્વજન સાધુ માટે ઉત્તમ વસ્તુ લઈ આવે તે ધર્મરાજ નથી, પણ સ્નેહ રાગ છે, માટે જ સ્વજન દ્વારા વહોરાવેલ વસ્તુ મુખ્ય માર્ગે તે સાધુથી વાપરવી ઉચિત નથી, કારણ કે તે સ્નેહરાજની વૃદ્ધિનું કારણ છે. વૈરાગ્યની તીવ્રતા નથી, માટે સ્વજન અને પરજનનો સાધુ થયા પછી પણ ભેદ રખાય છે. ધર્મરાજથી ભક્તિ કરે તો તેમાં વિવેક જવહાંત દેખાય.

તથા સ્ત્રીકથાપરિહાર ઈતિ ॥૪૧॥

સ્ત્રીની સાથે કે સ્ત્રી સંબંધી કે સ્ત્રીઓ જેમાં મુખ્ય હોય, પુરૂષો ગોણ હોય, તેની સાથે થતી કથા એ સ્ત્રી કથા છે. માટે આવા પ્રસંગે બને ત્યાં સુધી ટૂંકાણમાં પતાવવું એ જ ઉચિત છે. બેન-બનેવી મળવા આવે ત્યાં બેન મુખ્ય છે માટે તત્સંબંધી કથા, સ્ત્રી કથા છે. ગોચરીમાં પણ અનિવાર્ય સંજોગ સિવાય વ્યવહાર સાચવવા થતી પૂછપરછ એ પણ સ્ત્રી કથા છે. પંડિતો પાસે સાધ્વીથી ભાગાય નહિ. પંડિતો પાસે ભાણવું એ શાસ્ત્ર મર્યાદાની બહાર છે. શક્ય હોય તો બીજા સાધ્વીના ગ્રુપમાં ભાણવું એ ઉચિત છે. જ્યાં પ્રવર્તિની પોતાની સાધ્વીઓને ભાણાવી શકે તેમ ન હોય ત્યારે પીઠ આચાર્ય વચ્ચે પડદો રાખી જાહેર માર્ગમાં અપવાદે ભાણાવી તેમને તૈયાર કરે. પુરૂષને પુરૂષની સાથે પણ એકાંતમાં ધર્મકથા કરવી એ વર્જ્ય છે. બે જણ સરખે સરખા ભેગા થઈ ત્રીજાના પાપ ચારિત્રની વાતો કરી રહ્યા છે, તો તેનાથી ત્રીજાને ધર્મની અરૂચિ જ મળે, માટે ત્રીજા સાંભળતા તેને ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય એવી જ વાતો પરસ્પર થાય. ગુરૂનિંદાની વાત ગુરૂ પ્રત્યે આગમનો હોય તો જ ત્રીજા આગળ થાય. વ્રતના પરિણામની નાશક સઘળી કથા વિકથા છે. આપણા પરિણામ કાષિક બ્રહ્મચર્ય પાળવા છતાં, પ્રતિદિન વિશુદ્ધમાન કેમ નથી થતાં ? તો એ જ કે આપણે જે વાડોની મર્યાદા છે તેના ટૂંકા અર્થ કર્યા. બીજાના ચારિત્ર ભેદની વાત વસ્તુતઃ પોતાના ચારિત્રભેદને જ સર્જે છે. જેનું જીવન ત્યાગ વૈરાગ્યથી દઢ નથી, એવા આત્માઓ બીજાની આગળ હિતબુદ્ધિથી પણ કોઈના ચારિત્રભેદની વાત

કરવા લાયક નથી. જગતમાં પાપી જીવો કેવા કેવા પાપ કરે છે, આવી વિચારણા સ્વયં આપણે કરીએ છીએ અને બીજાને કહીએ છીએ, એ બધી ચારિત્રભેદી કથા છે, અધિકાર વિના આ જગતની પંચાતમાં પડે, તેને વ્રતમાં દોષ લાગ્યા જ કરે. સ્નેહ કથા અને કામકથા વચ્ચે ઘણો મોટો ભેદ છે. સ્નેહ કથા વધતા કામકથામાં પરિણમે છે, માટે સ્નેહકથા એ પણ ચારિત્રભેદીની છે. આ દુનિયામાં જે માણસો પડે છે, તેના આરંભમાં સ્નેહકથા છે કે બીજું કંઈ? હૃદયમાં અપ્રશસ્ત સ્નેહ છે અને પ્રશસ્ત કથા છે, તથા હૃદયમાં પ્રશસ્ત સ્નેહ છે અને કથા અપ્રશસ્ત છે, તો તે બંને જીવને નુકસાનકારક છે, વિષયો પ્રત્યે વિરાગી થવા માટે જડ અને ચેતન બંને પ્રત્યે વિરાગ જોઈએ. જડના રૂપાદિ પ્રત્યે, ચેતનમાં સ્ત્રી ઉપર અને સજાતીયમાં પણ સ્નેહરાગ સંબંધી વિરાગ જોઈએ.

નિષઘાનુપવેશનમ્ ઈતિ ॥૪૨॥

વિજાતીય તત્વમાં સ્ત્રી બેઠી હોય ત્યાં પુરૂષ બે ઘડી, પુરૂષ બેઠા હોય ત્યાં સ્ત્રીએ ત્રણ પ્રહર સુધી, તેમ જ એક પુરૂષ બેઠો હોય ત્યાં બીજા પુરૂષે પણ થોડા ટાઈમ ન બેસવું જોઈએ. તે જ રીતે પરસ્પરની વસ્તુની લેવડદેવડમાં પણ વિવેક કરવો. વિકૃત પુરૂષના પુદ્ગલોની સંક્રાંતિ બીજા પુરૂષમાં પણ થવા સંભવ છે. ગૃહસ્થોને ત્યાંથી તેમના વાપરેલા કપડા લાવ્યા હોય તો સાત દિવસ રાખી પછી કાપ કાઢીને વાપરવા.

ઈન્દ્રિય અપ્રયોગ ઈતિ ॥૪૩॥

સાધુપણું એટલે સર્વવિરતિ, તેના બાર પ્રકાર : છ કાષની વિરતિ અને ઈન્દ્રિયોની વિરતિ. જીવન વ્યવહાર ઈન્દ્રિયોને બંધ કરી દઈએ તો ચાલતો નથી. વિરતિનો સામાન્ય અર્થ અટકાવવું - બંધ કરવું. પરંતુ તે તો થાય તેમ નથી તેથી સાડૂ ખાવું-પીવું-જેવું વગેરે છોડવું તે ઈન્દ્રિય વિરતિ. કારણકે જેવું એ વિષય નથી પરંતુ તેમાં રાગ કરવો તે વિષય છે તેથી સારી ક્વોલિટી વાપરવી નહીં. જાણી જોઈને તે જોવાનું - સાંભળવાનું મન થાય તે ઈન્દ્રિય પ્રયોગ તે અવિરતિ સર્વવિરતિ પણાના ગુણને દૂષિત કરે. એક વખતની ઈચ્છાપૂર્તિ થાય તે સવાઈ ઈચ્છા ઊભી કરે. જૂની વાતોને પણ યાદ નહીં કરવાની કારણ કે ઘરે ગાદલુ વાપરતા હતા તે યાદ આવે એટલે રગ-બ્લેકેટ વાપરવાનું મન થાય.

તેથી અશુભ વિષયોમાં કે બિનજરૂરી વિષયોમાં ન પ્રવર્તવું, છતાં જ્યાં ક્યારેક અનાભોગ સહસા પ્રવર્તે તો તેમાંથી સૂરજ સામે પડેલી દષ્ટિની જેમ તરત પાછી ખેંચી લેવી અને ફરી ન જાય તેની કાળજી રાખવી.

જીવન વ્યવહારમાંજે વસ્તુ સ્પર્શરૂપે - ગંધરૂપે - વર્ણરૂપે કે શબ્દરૂપે જીવને જે ગમે, વિશેષ રાગાદિ પરિણતિ જન્માવે તે વસ્તુઓનો શક્યતાએ જીવન

વ્યવહારમાંથી ત્યાગ કરવો, નહીંતર એ પણ ઈન્દ્રિય પ્રયોગ છે. જે શક્ય ન હોય, વિશેષ બિમારીમાં છોડી શકાતી ન હોય ત્યાં ભાવનાના આશ્રયથી મનની નિવૃત્તિ કે રાગ દ્વેષની નિવૃત્તિ કરવી.

એ સિવાય મનમાં રાગ દ્વેષથી જે પુનઃ પુનઃ સ્મરણ થાય તે પણ ઈન્દ્રિય પ્રયોગ છે. માટે શબ્દાદિ વિષયક સ્મૃતિ પણ વર્જવી.

કુડ્યાંતરદાંપત્યવર્જનમિતિ ॥૪૪॥

ભીંતના ઓઠે દંપતી જ્યાં રહેતા હોય તેવા સ્થાનનું પણ વર્જન કરવું. સ્ત્રીનો અવાજ ચિત્તને ક્ષોભાયમાન કરે છે. સ્ત્રીઓની સાથે ધર્મની વાત પણ કરાય નહિ, કારણ કે એનાથી સંસ્કાર અનાદિ વાસનાના પડે છે માટે વાંત ટૂંકાણથી પતાવવી અને આવે તો સાધ્વીજી મ.સા. પાસે મોકલવી, પણ આપણે વાત કરવી નહિ. કોઈપણ કથામાં બહેનો સાધુ મહારાજ સાહેબ પાસે આવ્યા, ધર્મ સંભળાવ્યો એવું આવે છે ખરું? માટે કામ ક્રીડા કરતા દાંપત્યને જેવું નહિ એટલો જ અર્થ નથી.

પૂર્વકીડિતાસ્મૃતિરિતિ ॥૪૫॥

પૂર્વે કરેલ ક્રીડાનું સ્મરણ ન કરવું. ક્યાંક નિમિત્તથી, ક્યાંક નવરાશથી, ક્યાંક આંતરિક રસથી પૂર્વ ક્રીડાનું સ્મરણ થાય છે. કોઈ સાધુની સાથે અણબનાવ થયો હોય અને તેને કારણે એનું પુનઃ પુનઃ સ્મરણ થાય તો સાધુના સ્મરણની સાથે દ્વેષની સ્મૃતિ થાય છે માટે સાધુની સ્મૃતિ પણ વર્જ્ય છે. પૂર્વની સ્મૃતિમાં આનંદ આવે તો તે વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં આપણને અણગમો જિભો કરે છે. પૂર્વકીડિતનું સ્મરણ જીવને પ્રત કરવા ન દે. સ્મૃતિ થઈ જાય તો તેનું વૈરાગ્યથી વારણ કરવું. પૂર્વની કોઈપણ સ્મૃતિ ન થાય તેનો રસ્તો શું? સ્વાધ્યાય અને યોગોમાં તન્મય રહેવું જોઈએ. વૈરાગ્ય અને જ્ઞાન બંનેના સહયોગથી આત્મા ભાવિત બને. જેમ ભાવિત અવસ્થા વધે, તેમ યોગોમાં તન્મયતા આવે. સ્વાધ્યાયમાં જેમ રસ વધે, તેમ બાકીના ધર્મયોગોમાં પ્રમાદ, દોષ અને અતિચાર ઘટતા આવે અને વગર મફતના યોગો અટકતા આવે. બાહ્ય પ્રવૃત્તિ કેવળ સ્વાધ્યાયનો નાશ કરતી નથી, પણ બીજી ઘણી વસ્તુનો નાશ કરે છે. સ્વાધ્યાયની જેમ જેમ જીજ્ઞાતા થાય, તેમ તેમ બીજા યોગો કરવા છતાં મૃતઃપ્રાય જેવા છે. પૂર્વકીડિતની સ્મૃતિ અટકાવવા માટે નવરા બેસવું નહિ, સતત સ્વાધ્યાય મગ્ન રહેવું. સ્વાધ્યાય યોગ વિના નિમિત્તને ટાળી શકાતું નથી. અભાવિત આત્મા જ નિમિત્તમાં ફસાય છે. સ્વાધ્યાયાદિથી ભાવિત આત્મા નિમિત્તમાં ફસાતો નથી. નિમિત્ત મળતા અપાયને વિચારી શકે છે. જે વ્યકિત જે વાતથી ભાવિત હોય, તેનાથી વિપરીત વાત સ્વપ્નમાં પણ આચરી

શકે નહિ. ક્રિયાકાંડ આત્માને ભાવિત બનાવવા માટે છે. દરેક યોગોમાંથી વિવેકપૂર્વક નિર્જરાનું સાધ્ય પકડવું એ આપાગું લક્ષ્ય હોવું જોઈએ. “વર્તમાન જોગ” એટલે જે કાળે જેમાં વિશિષ્ટ લાભ હોય તે કાળે તેમાં વર્તવું.

પ્રણીતાભોજનમિતિ ॥૪૬॥

સ્નિગ્ધ વસ્તુઓ વાપરવાથી ચિત્ત વૃત્તિ સ્નિગ્ધ બને છે. ચિત્તવૃત્તિઓ અપેક્ષિત રહે છે. એને કારણે આત્મા સ્વ સ્વરૂપમાં ઠરતો નથી. પ્રણીતથી વિગર્હઓની જેમ પ્રકૃષ્ટ રીતે દુર્ગતિમાં લઈ જનાર અધિક આહાર, ફળફળાદિ, સઘળું ગ્રહીત ધાય છે.

અતિમાત્રાભોગ ઇતિ ॥૪૭॥

કોઈપણ વસ્તુનો અતિમાત્રામાં ઉપયોગ ધાય નહિ. તેનાથી જીવ મુખશીલીઓ ધાય છે, રોગ ઉત્પન્ન ધાય છે, જેસાદિ દ્વારા કામ ઉત્પન્ન ધાય છે. અતિમાત્ર આહાર એ વાડનો ભંગ છે અને વાડના ભંગમાં એક એક ઉપવાસનો દંડ છે. ગોચરી વધારે લાવે તો તે વપરાય નહિ, પરઠવી દેવી. વારંવાર જાણ કરવા છતાં અધિક ઉપાડી લાવે તો લાવનાર જેમ જુનેગાર છે, તેમ વાપરનાર પોતાને ચાલે એવું હોય છતાં વાપરે તો તેમાં લાવનારનો પ્રમાદ દોષ પોષાતો હોવાથી જુનેગાર બને છે. લાવનારથી પણ વધારે વપરાય નહિ. લાવનારના હાથે જ પરઠવવા આપવું પડે, જેથી બીજી વખતે અધિક લાવે નહિ. અધિક વાપરવામાં વાડનો ભંગ છે. પેન, પેન્સીલ, કપડાદિ કોઈપણ ચીજ વધારે રખાય પણ નહિ, વધારે વપરાય પણ નહિ. વધારે રાખવામાં, વાપરવામાં સંયમમાં સ્પષ્ટ દોષ છે.

વિભૂષાપરિવર્જનમિતિ ॥૪૮॥

વિભૂષા એટલે શરીર અને ઉપકરણની શોભા, તે ન કરવી. સાધુ એટલે બધી જગ્યાએ નિયમિત અને સુસ્થિત હોય. જીવરક્ષાના ઉદ્દેશથી જે વ્યવસ્થિત રખાય તે ભૂષા છે, અને સાઈ રાખવાના ઉદ્દેશથી જે વ્યવસ્થિત રખાય તે વિભૂષા છે. માટે કામળ-કપડાં વિગેરે ખેંચીને બરાબર એક પણ કરચલી ન પડે-રહે તે રીતે વાળવું તે વિભૂષા છે, અને જેમ તેમ પડયા હોય તો જીવો અંદર ભરાય - નકામા મેલા ધાય માટે વાળે તે સંયમ છે.

તથા તત્વાભિનિવેશ ઇતિ ॥૪૯॥

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના પરિણામ સાધ્ય તત્વ છે. જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર એ સાધન તત્વ છે. તત્વના અભિનિવેશ માટે, તત્વબોધ અને તત્વભાવન જરૂરી છે. ભાવના બે રીતે :- પાલન દ્વારા અને નહિ પાલનના અપાય અને પાલનના લાભના વિચાર દ્વારા. તત્વનો અભિનિવેશ તત્વની ભાવના સાથે

સંકળાયેલો છે. કોરા જ્ઞાન, ક્રિયા કે પાલન સાથે સંકળાયેલો નથી. જ્ઞાન, ક્રિયા કે શક્ય પાલન એ તત્વ અભિનિવેશમાં કારણ તરીકે સંકળાયેલો છે, પણ એમાં તત્વનું ભાવન ભળે તો જ તે અભિનિવેશમાં આવે. ભાવન એટલે તત્વને વારંવાર ઘૂંટવા દ્વારા આત્માને વારંવાર ભાવિત કરવો પડે. અતત્વની પ્રવૃત્તિઓ રોક્યા વિના સાધુપણું પાળી શકાતું નથી. જે પ્રવૃત્તિ પ્રધાન જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર પોષક ન હોય એ બધી અતત્વની પ્રવૃત્તિ છે. પ્રધાન શક્ય યોગોમાં અત્યંત આદરપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ એ તત્વ અભિનિવેશ છે.

તથા યુક્તોપધિધારણમિતિ ॥૫૦॥

વધુમાં વધુ ૧૨ મહિના સુધીમાં વપરાઈ જાય તેટલી જ ઉપધિ હાલમાં રાખવી જોઈએ, અને જે રાખી હોય તે પણ સંયમનું પોષણ જે રીતે થાય, તે રીતે વાપરવી, પણ રાગાદિની વૃદ્ધિ થાય તે રીતે ન વાપરવી. સીવેલું, ઓટેલું પાકીટ ગાદલાદિ વાપરવા એ દુષ્પ્રતિભેષિત છે. તે જ રીતે પ્રમાણથી અધિક મોટા કપડાદિ પણ દુષ્પ્રતિભેષિત છે. પોતાનું બગડે નહિ માટે બીજાનું વાપરે તો પ્રાયશ્ચિતનો ભાગી કલ્હો અને આ રીતે તેના પ્રમાદને પોષનાર પણ પ્રાયશ્ચિતનો ભાગી થાય છે.

તથા મૂર્ચ્છાત્યાગ ઈતિ ॥૫૧॥

બાહ્ય વસ્તુમાં વિશિષ્ટતાની બુદ્ધિથી એમાં થતો મમત્વનો પરિણામ મૂર્ચ્છા છે. વિશિષ્ટતા ન ભાસે તેમાં મૂર્ચ્છા નથી. ક્ષયોપશમ ભાવના ગુણો એ ક્ષાયિકભાવના સાધન છે માટે આ બુદ્ધિ ન હોય તો ત્યાં ક્ષયોપશમ ભાવના ગુણો પણ મૂર્ચ્છાનું કારણ બને છે. મૂર્ચ્છા હોય અને વસ્તુ અપ્રાપ્ત હોય ત્યાં દીનતા આવે અને પ્રાપ્ત વસ્તુમાં અભિમાન આવે. જ્ઞાન અને જ્ઞાનાદિ શક્તિઓ સાધન છે સાધ્ય નથી. એ જાણવા છતાં આપણે એમાં જ અટવાય જઈએ તો તેમાં મૂર્ચ્છા આવે.

ક્ષયોપશમ ભાવના આપણા ગુણોની કોઈ પ્રશંસા કરે ને આપણને એમાં આનંદ આવે, મૂર્ચ્છા આવે એ આનંદ આપણા શુદ્ધ સ્વરૂપની આગળ નિંદારૂપ છે. કોઈપણ ભૌતિક કે અધ્યાત્મિક શક્તિઓમાં ન ઠરીએ તો મૂર્ચ્છાત્યાગ થાય. ભૌતિક શક્તિઓમાં ઠરવું તે મોહ છે અને અધ્યાત્મિક શક્તિમાં ઠરવું એ ઉત્તરોત્તર વિકાસનું ઈંધન છે. ચિત્તની અપ્રતિબદ્ધતા હોય (વિશેષ બંધાવાપણું ન હોય) તો મૂર્ચ્છા ત્યાગ થાય.

તથા અપ્રતિબદ્ધવિહરણમિતિ ॥૫૨॥

અપ્રતિબદ્ધ રીતે મુનિએ દેશ, કુલ, ગામાદિમાં વિચરવું જોઈએ. આરોગ્ય હોય તો જ સાધના સારી થાય એવી પ્રતિબદ્ધતા આવે એટલે આરોગ્ય જાય અને બિમારી આવે એટલે પછી સમાધિ ગુમાવી રોવાનો જ વખત આવે. આરોગ્ય કે

અનારોગ્ય ઝોગ છે વિવેક દષ્ટિ મુખ્ય છે. જ્યાં વિવેક જ્વલંત છે ત્યાં આરોગ્ય કે અનારોગ્ય, કોઈપણ હોય તો ત્યાં સમાધિ રહે, અન્યથા આરોગ્યમાં પણ સમાધિ ન રહે. જ્યાં મન દીન બને ત્યાં આત્માનું સત્વ હણાય છે. દીનતા એ આર્તધ્યાન છે. જે કાર્ય આપણા પ્રમાદ દોષથી ન થતું હોય ત્યાં દુઃખ થાય તો એ ગુણ છે, પણ જેમાં આપણને આવડત નથી એને કારણે એ કાર્ય ન થાય ત્યાં દુઃખ થાય તો તે દીનતા આર્તધ્યાન હોવાથી દોષરૂપ છે. જેમાં આપણું કાંઈ ઉપજે એવું નથી, એવા કાર્યમાં દીન થવા કરતાં બીજા મહાત્માઓ એમાં આગળ પડતા છે, એની અનુમોદના કરવી, પ્રશંસા કરવી એ ઉચિત છે.

તથા પરકૃતબિલવાસ ઈતિ ॥૫૩॥

બીજાએ બનાવેલ વસતિમાં રહેવું. સાધુ માટે મકાન એ મોટો આરંભ છે. પોતાને બનાવવાનો નિષેધ, પોતા માટે બીજા બનાવે તેનો પણ નિષેધ. કલ્પસૂત્રમાં દશ કલ્પ આચારના વર્ણનમાં કલ્પ કે એક સાધુને ઉદ્દેશીને કરેલ હોય તો તે અન્ય સાધુને પણ ન અપે. બાવીસ ભગવાનના શાસનમાં પોતાના માટે બનાવેલ બીજાને કલ્પે, પરંતુ પહેલા અને છેલ્લા ભગવાનના શાસનમાં પોતાના માટેના વસ્ત્ર-પાત્ર-આહારાદિ પોતાને તો ન કલ્પે, પરંતુ બીજાઓને પણ ન અપે. કીધા વગર સાધુ માટે બનાવે તે કલ્પે નહીં ? ન અપે, કારણ કે તેમાં સાધુનું નિમિત્ત થાય. સાધુ ઈચ્છતા ન હોય તો પણ અનવસ્થા ચાલે.

પરકૃત બિલવાસ એટલે ઉપાશ્રય-મકાન ગૃહસ્થ માટે બનાવેલ પણ કલ્પ હોય તે જ લેવાય. અર્થાત્ આજુબાજુ વસ્તી સારી હોય, સંયમ સુરક્ષક, દોષ રહિત હોય તો તે જ પરકૃત બિલવાસ સાચો, આજે તો સંઘના બનાવેલ ઉપાશ્રયમાં રહેવું સાફ. તેથી સંઘના ઉપાશ્રયમાં રહેવું અને જ્યારે જોડવું રહેવું હોય તે રીતે સંઘમાં આપણું વર્ચસ્વ રાખવું પડે. આપણા ઉપકારથી દબાયેલ સંઘ આપણને પોતાના મહારાજ તરીકે રાખે.

ઉપાશ્રયોના પરિકર્મ આરંભ કરવા નહીં. કાજે કોણ લે? મોકર, કેટલી જ્યાણા તે રાખે? ઓફર કરીએ તો શું થાય? જીવોનો કચ્ચરઘાણ નીકળી જાય. ઉપાશ્રયમાં પણ કોઈને અપ્રીતિ ન થાય તેમ મર્યાદાપૂર્વક રહેવું જોઈએ તેથી લૂંછણગીયા, માત્રાના પ્યાલા, ડોલો, પરાતો વિગેરે રસ્તામાં જ્યાં ત્યાં મૂકીએ તો શું થાય ? તે રીતે કાપનું પાણી, માત્રુ વગેરે જ્યાં ત્યાં પરઠવીએ તો શું થાય ? બીજાને અરૂચિ થાય તે રીતે ન વર્તાય. મકાનમાંથી નીકળ્યા પછી મકાન માલિકને કચરો લેવો ન પડે તેવું સાફ કરીને રાખવું જોઈએ. જે ગૃહસ્થ દિવસમાં ત્રણવાર પોતાનું મકાન સાફ કરતો હોય અને તેથી સાધુઓએ માફ મકાન બગાડ્યું તેમ જોને લાગે, તેવાના ઘરમાં ઉતરવું નહીં.

તથા અવગ્રહગુહ્નિરિતિ ॥૫૪॥

અવગ્રહ = માલિકી. પાંચ પ્રકારના (૧) ઈન્દ્ર (૨) રાજ્ય (૩) ગૃહપતિ (૪) શય્યાતર (૫) સાધર્મિક. પૂર્વમાં જે ગામમાં સાધુ હોય, તેમનો સવા યોજનનો અવગ્રહ છે, માટે સાધુની માલિકી હોવાથી તેમની રજા સિવાય ગામમાં અવાતું નહિ. સૌથી પ્રથમ પ્રમાણોપેત વસતિમાં રહેવું, જેથી સાધુઓ બધા સ્વાધ્યાયાદિ કરી શકે. તે ન હોય તો સામાન્ય સંકડાશવાળા મકાનમાં રહેવું, પણ બહુ મોટા મકાનમાં ન રહેવું કારણ કે ગૃહસ્થાદિ બીજી રીતે વાપરવાના ઉપયોગમાં લે, તેથી વસતિ સંસ્કૃત થવાનો પ્રસંગ આવે. મોટી વસતિમાં રહેવું પડે તો છૂટા છવાયા બેસવું જેથી ગૃહસ્થને રહેવાનો પ્રસંગ આવે નહિ. સર્વત્ર અપ્રીતિ ન થાય તે રીતે વર્તવું.

માસાદિકલ્પ ઈતિ ॥૫૫॥

વિશિષ્ટ પ્રભાવનાદિના કારણ વિના મધ્યમ શક્તિવાળા સાધુઓ માટે માસકલ્પ એ ચારિત્ર અને જ્ઞાન બંનેમાં વૃદ્ધિનું કારણ છે. એક ઠાણે રહેવામાં શિથિલતા આવે. વારંવાર વિહાર કરવામાં જ્ઞાન યોગને હાનિ પહોંચે. માસકલ્પમાં લોકમાં ઉત્સાહ વધે, ધર્મભાવના વધે અને પોતાના જ્ઞાનાદિગુણોની પણ વૃદ્ધિ થાય.

એકત્રૈવ તત્કિંચેતિ ॥૫૬॥ તત્ર ચ સર્વત્રામમત્વમિતિ ॥૫૭॥

કારણાદિવશાત્ માસકલ્પ ન થાય તો વસતિ બદલવી, મહોલ્લો બદલવો, બિમારી આદિના પ્રસંગમાં પાટ પાટલાદિ વાપરવા પડતા હોય તો તે પણ બદલવા, જેનાથી રાજાદિ ન થાય, પૂર્વમાં જે સ્થાનોમાં બેઠા હોય ત્યાં જ ફરી આવવાનું થાય તો ત્યાં બેસવાનું પસંદ ન કરવું. રખિયા, ઘડાના કાંઠાદિ પણ મહિને મહિને બદલવા. સઘળી ક્રિયાનું લક્ષ્યત્રિંદુ જ્ઞાન, દર્શન સાધનામાં આગળ વધવું તે છે. તેમાં એક સ્થાન, એક વસ્તુનો ઉપયોગ મમત્વભાવનું જનક હોવાથી બાધક છે. સંયમના ઉપકરણોની કાળજી અધિકરણ ન થાય માટે રાખવાની છે. બગડી ન જાય માટે કાળજી રાખવી તે પ્રતિબદ્ધતા છે.

તથા નિદાનપરિહાર ઈતિ ॥૫૮॥

મોટી વસ્તુમાં મમત્વને કારણે નિદાન પેદા થાય છે. અત્યંત રીતે ધર્મને લાગી નાંખે, કાપી નાંખે તે નિદાન છે. વસ્તુના મર્મ અને મહત્વને ન સમજનાર વ્યક્તિ જ વસ્તુને કાપી નાંખે. નિદાન મોટા ભાગે લોભના કારણે થાય છે. નિદાન ભૌતિક શક્તિઓનું થાય છે. ધર્મના ફળરૂપે માંગવાથી નિદાન થાય છે. અત્યંત ઉચ્ચકક્ષાએ પહોંચ્યા પછી પ્રધાન ફળની અવગણના કરી ભૌતિકફળને પ્રધાન

બનાવવાથી નિદાન થાય છે. તેનાથી પ્રધાન ફળની યોગ્યતા નષ્ટ થાય છે, ધર્મની પરંપરા નાશ પામે છે, કારણ કે અત્યંત દારૂણ ફળને આપનારું નિદાન હોય છે. જો કે બધા જ નિદાન દારૂણ જ હોય એવું એકાન્તે સમજી લેવું નહીં.

વિહિતમિતિ પ્રવૃત્તિરિતિ ॥૫૯॥

વાતાવરાળ શાંત હોય ત્યારે જાપ અને ધ્યાન કરવા જોઈએ. જ્યારે જે કાલે જે વસ્તુ શીઘ્રતાથી, સહેલાઈથી ફળે, ચડે તે કાળે તે વસ્તુ કરવી જોઈએ. આલોચનાનો તપ ચોમાસામાં વહન કરવો જોઈ ન્યાં લાંબો કાળ રહેવાનું છે ત્યાં બ્રોજે ન પડે અને સ્નિગ્ધ કાળ હોવાથી સહેલાઈથી તપ વહન થઈ શકે. શિયાળા કે ઉનાળામાં તપ કરવાનો નિષેધ નથી, પણ ચોમાસામાં તપ કરવો છે, એ લક્ષ્યમાં રાખીને બાકીના કાલમાં તપ કરવો. ભગવાને નિર્દોષચર્યા વિહિત કરી છે. વસતિ જોયા વિના સ્થંડિલ કે માત્રુ જાય તો ઉપવાસનો દંડ છે. વિહારમાં પાણ સાંજે લગભગ સૂર્યાસ્ત સુધીમાં ત્યાં પહોંચી જવાય તે રીતે કરવો જોઈએ, જોથી ત્યાં વસતિ, માત્રુ આદિ પરઠવવાની જગ્યા જોઈ શકાય. વસતિ ન જોઈ હોય પછી સ્થંડિલ કે માત્રુ જાય તો પાણ પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે. જ્યાં આયંબિલની વ્યવસ્થા ન હોય ત્યાં આયંબિલનો આગ્રહ રાખવો, દોષિત વાપરવું એ વિહિત નથી. સાંજે અંધકારમાં કે સવારના પડિલેહાણ કર્યા પછી પાણ અંધકારમાં સ્થંડિલ જવામાં પ્રાયશ્ચિત્ત આવે.

તથા વિધિના સ્વાધ્યાયયોગ ઈતિ ॥૬૦॥

જ્ઞાનનું કાર્ય વિવેક, પરિણતિ એ આચારના પાલનથી છે. દુનિયામાં સર્વત્ર આચારનું પાલન રહેલું છે. જિનકલ્પીઓને મનમાં સ્વાધ્યાય કરવાનું વિધાન છે, સ્થવિર કલ્પીઓને જાવરચ બોલીને જ પાઠ કરવાનું વિધાન છે. બોલીને સ્વાધ્યાય કરવાથી શબ્દ સ્પષ્ટ રૂપમાં નીકળવાથી સ્વાધ્યાયમાં ભેજસેળ થતા નથી, શબ્દનું સ્થિરીકરણ થાય છે, એકાગ્રતા ચિત્તની વધે છે, બીજને બોધ થાય છે, પ્રમાદનો જય થાય છે, સુસ્તી નીકળી જઈને સ્ફુર્તિ આવે છે, રાત્રિના છેલ્લા પ્રહરનો પાઠ પણ બોલીને કરવાનો છે, પણ મંદ અવાજે કરવો. જેનો અવાજ ખૂબ મોટો હોય તેને જ માત્ર અનુપ્રેક્ષાથી સવારના પાઠ કરવાની વિધિ છે. બાકી બોલીને જ કરવાનો હોય છે. એકલા પાઠ કરવાથી ચિત્તના સંકલ્પ વિકલ્પ વધતા, ઉદ્ધ આગ્રતા પાઠ પાઠની બાજુએ રહે. પાઠને સંભળાવવામાં ન આવે તો કાચો જ રહે. શરીર શ્રમિત હોય ત્યારે સ્થિર પરિચિત સ્વાધ્યાયનું ચિંતન મનન કરવાનું. શરીરે સ્વસ્થ હોય ત્યારે નવું વાંચન ચિંતનાદિ કરવાનું. આચાર્યાદિને નિદ્રા ઓછી કહી કારણકે સ્વાધ્યાયાદિમાં તન્મય થવાથી એનો આરામ ત્યાં જ મળી જાય છે. સ્વાધ્યાયના નિરંતર યોગથી ચિત્તની પ્રસન્નતા, સંવેગની વૃદ્ધિ, આરોગ્યની અખંડિતતા, અલ્પ

નિદ્રા વિગેરે અનેક લાભો ધાય છે. કાલાદિ આઠે આચારો દરેક સ્વાધ્યાય યોગમાં વણાયેલા છે. એમાં શક્તિ સંયોજના અભાવમાં એકબીજાની ઉણપ હોય તો તે બાધકર્તા નથી. પાઠ જાતે કરવો હોય કે લેવો હોય કે આપવો હોય, દરેકમાં વિનય જોઈએ. પગ લાંબા કરીને, ટેકો દઈને, ભજવાન પધરાવ્યા વિના, વંદનાદિ કર્યા વિના સ્વાધ્યાય ધાય નહિ. અર્થની વાંચના જોને લેવી હોય, તાત્વિક બોધ કરવો હોય તેને ગુરૂની અનુજ્ઞાથી કે ગુરૂને કહેવા દ્વારા પહેલેથી આગળ જોઈ વિચારીને જવું એ આગળ વધવાનો મુખ્ય માર્ગ છે.

તથા આવશ્યકાપરિહાણિરિતિ ॥૬૧॥

વિસ્મૃતિ, અનાદર અને અસ્તોવ્યસ્તતા ત્રણેથી કોઈપણ વસ્તુનો નાશ ધાય છે. તે તે કાલે અવશ્ય કરવા યોગ્ય અનુષ્ઠાનાદિ યોગોનો નાશ ન કરવો, અર્થાત્ તેનું પાલન કરવું. સાધક સાધનાના દરેક યોગોમાં કાળજીવાળો હોય. બાહ્ય આચાર કર્તવ્યની પરિહાણિ ન હોય તો જ અખંડિત રહે છે. સાધુના ૧૪ લિંગો; (૧) સંવેગ, (૨) નિર્વેદ, (૩) વિષય પરિત્યાગ, (૪) સુશીલ સંગતિ (૫) આરાધના (૬) તપ, (૭) જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનો વિનય, (૮) ક્ષમા, (૯) મૃદુતા, (૧૦) સરળતા, (૧૧) નિર્લોભતા, (૧૨) અદીનતા, (૧૩) તિતિક્ષા, (૧૪) આવશ્યક પરિશુદ્ધિ. આ ૧૪ લિંગો પૂર્ણ હોય તો જ સાધુપણું અખંડિત રહે અન્યથા અતિચાર લાગે.

(૧) સંવેગ : તીવ્ર ગતિ. મોક્ષ તરફની તીવ્રગતિ એ તીવ્ર મોક્ષની ઈચ્છાને આધીન છે. તીવ્ર મોક્ષાભિલાષ હોય તો જ ઈન્દ્રિય નિગ્રહ તેમજ સદાચારાદિ થઈ શકે. મોક્ષાભિલાષ ન હોય તેના આચાર અને વિચારમાં શિથિલતા આવે, ઉક્ત ૧૪ લિંગોને જો અખંડપણે સેવે અને બધી આરાધનામાં મસ્ત રહે તો આ જ ભવમાં અપ્રતિપાતિ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ ધાય. તીવ્રમોક્ષાભિલાષ નિર્વેદને આધીન છે. વસ્તુમાં તીવ્રતા હોય તો જ વિરોધી ઈચ્છા તુટે. તીવ્રતાના ત્રણ ચિહ્ન છે. (૧) વિરોધી કાર્યની પ્રવૃત્તિ, પ્રશંસામાં વિશિષ્ટ આનંદ ન અનુભવે. (૨) શક્ય સંયોગો અને શક્તિ મુજબ તીવ્ર ઈચ્છાવાળી વસ્તુમાં પ્રવૃત્તિ કર્યા વિના રહે નહિ. (૩) વિરોધી કાર્યમાં શક્તિ કે સંયોગ ન હોવાને કારણે ક્યારે પણ પ્રવર્તે તો તેમાં શક્ય એટલો બચાવ કરવા મથતો હોય અને ક્યારે એમાંથી છુટકારો ધાય તેને ઝંખતો હોય.

(૨) નિર્વેદ : એટલે વિશિષ્ટ જ્ઞાન. સંસારના સ્વરૂપનું યથાસ્થિત અનુભવ જ્ઞાન ધવાના કારણે એના ઉપરથી ચિત્તની રૂચિ, ખેંચાણ વિગેરેનું ઉઠી જવું. સંસારના સ્વરૂપમાં સંસારી આત્માને રૂચિ ધાય છે અને એ પ્રવર્તે છે. તો એ રૂચિ કોને આધીન છે? જ્યાં સુધી સિદ્ધાત્મ સ્વરૂપની મહત્તા સમજાતી નથી, ત્યાં સુધી

મોહને વશ પડેલો જીવ મળેલી વસ્તુમાં આનંદ માને છે. આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપની અવસ્થાથી પુનઃ પુનઃ ભાવિત બને તો જ સંસારની પ્રવૃત્તિમાંથી રૂચિ દૂર થાય. સંસારના પદાર્થોનું પુનઃ પુનઃ ચિંતન કરવા દ્વારા એના અપાયોનું ચિંતન કરે તો ધીમે ધીમે સંસારના પદાર્થો ઉપર કંટાળો આવે. સંવેગથી પણ નિર્વેદ તીવ્ર થાય, અને સંવેગ તીવ્ર બને તો નિર્વેદ ઉભો ન થયો હોય તો ઉભો થાય. સંવેગ નથી આવતો એનું કારણ વિષયોમાં રૂચિ અખંડિત છે. કાંક તો વિષય કષાયમાં અપાયોના દર્શનથી અને વિષાકદર્શનથી રૂચિ તુટે અથવા તો શુદ્ધ સ્વરૂપથી ભાવિત દશા આવતા વર્તમાન સ્વરૂપ કૃત્રિમ છે, સાચા સ્વરૂપમાં બાધક છે એમ ખ્યાલ આવતા અનાદિકાલીન રૂચિ તુટે. ભક્તિ યોગથી સંવેગ વધે છે. ત્યાગ વૈરાગ્યથી નિર્વેદ વધે છે. બંનેને સાથે રાખવાના. નિર્વેદ વધારવાનો રસ્તો શું ?

(૧) આત્માના સ્વરૂપને આવરનાર (૧) સંસારના સાધનો અને (૨) સાધનોમાં સુખની બુદ્ધિ છે એવું ચિંતવવું અને એને અનુરૂપ બુદ્ધિ પેદા કરવી.

(૨) આ સાધનો જીવને અનંતાનંત કાળમાં અનંતાનંત દુઃખમાં ભમાવનાર છે એ રીતે એના વિષાકનું ચિંતન કરવું.

(૩) વિષય કષાયના સાધનોમાં નિવૃત્ત થવું, અલિપ્ત રહેવું, ઉદાસીન રહેવું. આ ત્રણ રીતે નિર્વેદ સિદ્ધ થાય.

(૪) વિષય પરિત્યાગ : બાળ જીવો માટે વસ્તુનો નિર્વેદ અને પંડિત જીવો માટે વિષયોનો નિર્વેદ બતાવાય. ઢેવલોકમાં તથા પછી વસ્તુનો ત્યાગ થઈ શકવાનો નથી. ત્યાં તો સમભાવવાસિત મતિ હોય, તો જ બચી શકાય. વસ્તુમાં સારા-નરસાપણાની બુદ્ધિ જ્યાં સુધી રહી છે, ત્યાં સુધી તેનો ત્યાગ એ નીચેની કક્ષાનો છે. વસ્તુનો ત્યાગ છે, વિષયનો ત્યાગ નથી. વિષયનો વિવેક વિરાગ સર્વત્ર અનુભવાય તો જ ચિત્તની શાંતિ, સમતુલા કેવી અનુભવાય છે તેનો ખ્યાલ આવે.

(૫) સુશીલ સંસર્ગી : સાધુઓએ હંમેશા સુશીલનો જ ગાઢ સંબંધ (અત્યંત સંબંધ કે સ્વાભાવિક સંબંધ) રાખવો જોઈએ. સ્વાભાવિક સંબંધ હોય તેની સાથે ચિત્ત અભેદ બુદ્ધિવાળું હોય, તેથી હૃદયની ગુણદોષની વાતો થઈ શકે. નીચેના સ્થાનમાં રહેલાને સુધારવા માટે ગાઢ સંબંધ રાખી શકાય. શીલ એટલે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્યના આચાર. એ આચાર પાલન માટે જ સાવધ અને પ્રતિબદ્ધ હોય તેને સુશીલ કહેવાય. સંસર્ગથી સંયમના પરિણામોની વૃદ્ધિ થાય છે. વ્રતના પરિણામોની વૃદ્ધિ માટે વાડોનું પાલન અવશ્ય જોઈએ. એમાંની એક વાડ એ છે કે સમાન આચારવાળા સાથે રહેવું.

(૬) આરાધના : જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના આચારો એના આસોશ્યસમાં

વાણાથેલાં હોય. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના આચારો જાણે, સમજે અને પછી આચરે તે આરાધના કહેવાય. આચારની વિસ્મૃતિ, ઉપેક્ષા, બેદરકારી એ ભિક્ષુભાવની મંદતા કે રહિતતા કહેવાય.

(૬) તપ : જ્ઞેનાથી દેહ, ઈન્દ્રિય વિગેરે સંયમ યોગના કારણ વિના પોષાય નહિ અને આત્મા વિષય કષાયથી વિમુખ બનવા માટે સ્વાધ્યાયાદિના આલંબનથી પ્રવર્તતો હોય, અન્યથા દેહ ઈન્દ્રિયને પોષે તે તપ ન કહેવાય. બાહ્ય તપનો ઉદ્દેશ દેહ ઈન્દ્રિયના નિગ્રહનો છે. પણ સંયમ યોગોના પોષણને છોડીને સંયમ યોગોનો ઉદ્દેશ જ્યાં બાધક છે, ત્યાં દેહ ઈન્દ્રિયનો નિગ્રહ તપ નથી પણ કષ્ટ અનુભવ છે. જ્ઞાનનું કાર્ય - સ્વભાવ પ્રાપ્તિના ઉપાયોમાં જાણવાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી અને કરાવવી અને સ્વભાવ પ્રાપ્તિના રોકાણ કરનાર કારણોમાં તેને ઓળખીને તેનાથી સ્વયં અટકવું અને બીજને અટકાવવા.

ભગવાને કહેલા તત્વોને જાણવાના અને પછી હેય ને હેયરૂપે, અને ઉપાદેયને ઉપાદેયરૂપે અનુભવવા એ સમ્યગ્દર્શનનું કાર્ય છે.

સમ્યગ્દર્શનની નિર્ભજતાના ચિહ્નો : અશક્તિ હોવાના કારણે પાપની પ્રવૃત્તિ છોડી ન શકે, પણ હૃદયથી આ ખોટું કરી રહ્યો છું, એવું સંવેદન હોય, અરેરાટી હોય. ઉપાદેય તત્વો આવે તો અહોભાવ, પ્રસન્નતા, વાન્સલ્ય, પ્રેમ, ભક્તિ વિગેરે આવે. હૃદયમાં શું હોય ? આ પાપની વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિઓ અનંતા આત્માને ભવભ્રમણ કરાવનારી બની છે. મારો આત્મા હજી પણ એમાં જ રસ અને આનંદનો અનુભવ કરતાં, પરમાત્માના વચનના સ્વરૂપને અનુભવથી મેળવી શકતો નથી. આ ખેદ જીવને અનુભવ પ્રાપ્તિ કરાવવા માટે પ્રયત્નશીલ બનાવે. આ ઉદ્વેગ હોય તો સમ્યગ્દર્શન આવે. ચારિત્રની આરાધના એટલે શું ? સ્વરૂપના સાધક સાધનોમાં વિવેકપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ અથવા જિનવચનानુસાર બાહ્યપ્રવૃત્તિઓમાં અને આંતરભાવાંમાં વર્તવું. કોષાદિ કષાયો અને ક્ષમાદિગુણો કયા સ્વરૂપના સાધક બને છે, કયા સ્વરૂપના સાધક બને છે, તે વારંવાર તપાસ્યા કરે.

તથા ચથારાકિત્ત તપઃસેવનમિતિ ॥૬૨॥

અભ્યંતર તપને જીવનમાં તન્મય બનાવવાપૂર્વક બાહ્ય તપ તેમાં સહાયક બને, પણ બાધક ન બને. એ રીતે અવલંબીને બાહ્ય પ્રવૃત્તિની શુદ્ધિ અને આંતરિક સ્વાધ્યાયની વૃદ્ધિ કરવી એ તપની આરાધના છે. જ્ઞેના જીવનમાં પ્રાયશ્ચિત્ત અને વૈષાવચ્ચાદિ અભ્યંતર તપની પ્રધાનતા નથી, તેવા આત્માઓ તપની ષયાસ્થિત આરાધના કરી શકતા નથી. ચિત્તનું શોધન કરે એનું નામ તપ છે. અભ્યંતર તપને ઉચે મૂકીને બાહ્ય તપ કરવામાં આવે તો ચિત્તની શુદ્ધિ ન થાય. અભ્યંતર તપ એ

વિશિષ્ટ નિર્દેશનું કારણ છે.

વીર્યાચાર : મોક્ષનું સાધન વીર્ય છે. વીર્ય એટલે શક્તિ, પરાક્રમ. શક્તિ એ બેધારી તલવાર જેવી છે. (૧) શક્તિ હોય અને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપમાં પ્રવત્તિ તો એ વીર્યાચાર છે, તેમ જ્ઞાનાદિથી વિપરીત પ્રવૃત્તિઓનો રોધ કરવો તે પણ વીર્યાચાર છે.

આરાધના અને વિનયમાં શું તફાવત ? આરાધના એ આચાર વિચારરૂપ છે. જ્યારે વિનય એ બાહ્યાચારથી સુચવાતો હૃદયનો અહોભાવ છે, વિવેક છે.

જ્ઞાન વિનય : જ્ઞાની ઉપરનો વિનય, જ્ઞાનના સાધનો પરનો વિનય. આપણા જ્ઞાનનો વિષય કષાયમાં દુરૂપયોગ ન થવા દેવો એ બધો જ્ઞાન વિનય છે.

દશવૈકલ્પિક નિર્ચુક્તિમાં : જ્ઞાનથી જે કાર્ય કરે તે પણ જ્ઞાનનો વિનય છે. કોઈ પણ ગુણ ત્રણ રીતે એર્નું કાર્ય કરે છે. (૧) ગુણની વિરોધી વાત આવે ત્યાં એ ગુણના રક્ષણ માટે તૈયાર જ બેઠો હોય. (૨) ઉદય અપ્રાપ્ત કર્મને ઉદયમાં ન આવવા દે. (૩) કષાયનું કોઈપણ નિમિત્ત મળે અને ઉપયોગ ન હોય તો પછી, જ્યારે ઉપયોગ આવે ત્યારે કષાયને યતો અટકાવે અને જે થઈ જાયો હોય તેની નિંદા જહાં તેમજ પ્રતિપક્ષી ક્ષમાદિ ગુણોના ભાવન દ્વારા શુદ્ધિ કરે.

(૨) ઉદય પ્રાપ્તનું વિક્ષેપીકરણ : અર્થાત્ તે તે નિમિત્તોથી ચિત્તમાં કષાયની, મોહની, ગુણના બાધક ભાવોની પરિણતિ ઉત્પન્ન થવા છતાં, ક્ષયોપશમની પ્રધાનતાના કારણે આત્માને એનો ખ્યાલ આવે છે અને તેને રોકવા માટે પ્રયત્ન કરતાં રોકાઈ જાય છે. જેમ કે ક્રોધ મનમાં ઉઠયો, ખ્યાલ આવ્યો એટલે તરત દબાવી દે પણ બહાર બતાવે નહિ. કંઈક વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ થાય ત્યારે આ બીજા નંબરનો ગુણ આવે.

(૩) આ ગુણ જ્યારે મંદ કોટિનો હોય, ત્યારે અનાભોગથી વિપરીત આચરણ પણ હોય છે. ગુણના વિરોધી આચારો પરવશતાથી, આવેશથી, આચરણ ગયા પછી પણ પશ્ચાન્તાપ, નિંદા, જહાં વિગેરે દ્વારા પુનઃ આત્માને ક્ષમાધર્મ તરફ લઈ જઈ, અને ક્રોધાદિ દોષો તરફ તિરસ્કારથી ભાવિત કરે તો એ ગુણ અભ્યાસદશાનો છે. પહેલી દશાવાળો શ્રેષ્ઠ ભૂમિકામાં છે, બીજી દશાવાળો વિશિષ્ટ સાધકની ભૂમિકામાં અને ત્રીજી દશાવાળો પ્રારંભિક દશામાં છે. અપમાનમાં માનનો નિગ્રહ કરવાનો છે, માનમાં પણ માનનો નિગ્રહ કરવાનો છે. ક્ષમાના એહિક, પારલૌકિક ગુણો તે આધ્યાત્મિક ગુણો છે. તેની વિચારણા કરવાની એ જ પ્રમાણે, દોષના પણ એહિક, પારલૌકિક અપાયો વિચારવાના, આ રીતે આત્માને ક્ષમાદિગુણોથી ભાવિત બનાવવા માટે ગુણોનો સતત અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે. આના સતત અભ્યાસથી જ કોઈપણ ગુણની સિદ્ધિ સાનુબંધ થાય છે.

આવશ્યક પરિશુદ્ધિ : અવશ્ય કર્તવ્યયોગો એચ્છિક્ષક યોગોને કારણે ગૌણ ન બની શકે. સાંયોગિક કાર્યોને કારણે ગૌણ બની શકે. સવારથી માંડીને સાંજ સુધીની દિનચર્યા એ બધા આવશ્યક યોગો છે. તેના બે ભેદ (૧) નિત્ય (૨) નેમિત્તિક. ઉભા ઉભા પ્રતિક્રમાણ કરવું એ એચ્છિક્ષક યોગ છે, પણ બિમારી આદિના કારણે ન થાય તે સાંયોગિક યોગ છે. એચ્છિક્ષક યોગ પણ એવી રીતે સાધવાનો કે જ્યાંથી આવશ્યક યોગનો બાધ ન પહોંચે.

સ્વાધ્યાય કયા ગુણને ઉત્પન્ન કરે ? (૧) તત્કાળ આત્માને પાપ પ્રવૃત્તિથી અટકાવે. (૨) ચિત્તને ધર્મકાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ. (૩) જગતના સ્વરૂપને જાણાવે. (૪) શ્રદ્ધા અને વેરાગ્ય વધારે. (૫) એ મુજબ આત્મામાં પરિણતિ ઘડવા પ્રયત્નશીલ બનાવે. (૬) ક્રમિક ઉત્તરોત્તર ઉચ્ચ ઉચ્ચ ગુણો સહજ રીતિએ આરાધવા માટે સમર્થ બનાવે.

સ્વાધ્યાયનું ચિંતન, મનન કરે તો ઉત્તરોત્તર આ ગુણને પામે. પડિલેહણના યોગનું તાત્કાલિકફળ - જીવદયાના પરિણામ, જીવરક્ષા, ઉપકરણમાં સંયમ, આચાર્ય જ્ઞાન વિગેરેની ભક્તિ. સ્થાયી ફળ - બિનજરૂરી ઉપકરણો રાખવામાંથી ચિત્તની નિવૃત્તિ, જે ઉપકરણ જ્યારે વાપરવું હોય ત્યારે જોવું, પ્રમાણવું વિગેરેમાં સાહજિક પ્રવર્તે. એનાથી જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં જોવાનું, પુંજવાનું આવે. આવશ્યકનું તાત્કાલિક ફળ - ક્રમે કરીને સમભાવની પ્રાપ્તિ, દેવગુણની ભક્તિની, દોષની અંચ, શોધન, આવેલા પ્રાયશ્ચિત્તનું વહન, જીવનની અંદર પ્રત પચ્ચક્રખાણની વૃદ્ધિ.

સામાયિકનું પારંપર્ય ફળ : જે ભાવને આપણે વારંવાર સ્વીકારીએ છીએ, તે ભાવને સાહજિક બનાવવા માટે ઈચ્છા અને પ્રયત્નશીલતા આવે, ધર્મમાં સ્થિરતા આવે, પાપમાંથી વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિની નિવૃત્તિ આવે.

હોગસ્સનું સાક્ષાત્ ફળ : દેવ ભક્તિ, એટલે દેવના સ્વરૂપનું ચિંતન, દેવના ગુણો અને તેમનો ઉપકાર યાદ આવે. પારંપર્ય ફળ - જિનાજ્ઞામાં અહોભાવ, એના ફળરૂપે જિનાજ્ઞામાં પ્રવર્તવા માટે આત્માને ઉત્સાહ થવો, અને જિનાજ્ઞાથી બાધિત અનાદિ સંસારની રીતરસમો છે કે જેમાં અનાદિકાળથી આત્મા ઉત્સાહથી નિરંકુશપણે પ્રવર્તે છે તેમાં આંચકો, અરૂચિ, તેમાંથી નિવર્તન કરવાની ઈચ્છા. પરિણામે જીવના વિચારો અને પ્રવૃત્તિ ધર્મરૂપ બને. ગુરૂવંદનનું સાક્ષાત્ ફળ : નિર્ધારક તરીકે સમર્પણભાવની બુદ્ધિ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની આરાધનાના ગુરૂ નિર્ધારક છે. ગુરૂ વિના, રક્ષક વિના આપણી અનંતકાલની સંસારની રખડપટ્ટી થઈ છે એવું જોને ભાન થાય, એને નિર્ધારકની જરૂર લાગે.

ગુરૂ વંદનનું પારંપર્ય ફળ : ગુરૂની પ્રત્યેક આજ્ઞા, વચન, ઈચ્છાને અત્યંત લાભકારી માનીને સ્વીકારાય. પરિણામે અસદ્ગુણની, કષાયની, વિવેકની સાહજિક

નિવૃત્તિ થાય. સમર્પણભાવથી માનકષાયનો નાશ થાય. ગુરૂની ઈચ્છા મુજબ વર્તવાની બુદ્ધિ થઈ તેથી આપણા સ્વતંત્ર વિચારોની નિવૃત્તિ થઈ. જે જ્ઞાન આબ્યા પછી પરમાત્મા અને તત્સ્થાનીય ગુરૂ પ્રત્યે સમર્પણભાવની બુદ્ધિ ન જાગે તે જ્ઞાન વિકાસરૂપ નથી પણ વિનાશરૂપ છે. અસફૂલ્યહનો નાશ થવાથી શાસ્ત્રના બધા અંગોમાં પોતાની શક્તિ ખર્ચવાનો અત્યંત ઉત્સાહ અને રૂચિ આવે.

પ્રતિક્રમણનું સાક્ષાત્ ક્ષણ : દોષોની જાંચ, અતિચારોનો હૃદયથી સ્વીકાર, પાપનો પશ્ચાત્તાપ, જાંચથી લાભ-નુકશાનનો બોધ, નુકશાન જાણવાથી દોષને સુધારવાનો પ્રયત્ન અને દોષની આલોચના-નિંદા-ગહર્ષા.

પારંપર્ય ક્ષણ : જાંચથી દોષો અટકે, પ્રમાદ, કષાય, અજ્ઞાન, મોહ વિગેરેથી થતી ભૂલો અટકે, તેનાથી સૂક્ષ્મભૂલો દેખાય, તેનાથી તેને દૂર કરવાની યોગ્યતા આવે.

કાથોત્સર્ગ : પ્રાયશ્ચિત્ત એ પ્રતિક્રમણ પછીના દોષોનું શોધન છે. કાથોત્સર્ગરૂપે પ્રાયશ્ચિત્ત વાળી આપવામાં ન આવે તો સૂક્ષ્મદોષોની નિવૃત્તિ થાય નહિ. લાગેલા દોષોથી બંધાયેલા કર્મો કાઉસગ્ગથી છૂટી જાય. લાગેલા દોષોને કારણે આત્મામાં ઉત્પન્ન થયેલી અનુમોદના, કર્તવ્યબુદ્ધિ આંશિક રહી હોય તે નીકળે. પ્રાયશ્ચિત્તને વહન કરવાથી દોષોનો નિગ્રહ કરવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થાય. આલોચના, નિંદા-ગહર્ષાથી જોટલું વીર્ય (આલોચનાદિથી અનુબંધો તૂટે, પ્રાયશ્ચિત્તથી કર્મો તૂટે.) ઉલ્લસિત થતું નથી, તેટલું વીર્ય પ્રાયશ્ચિત્તને વહન કરવાથી ઉલ્લસિત થાય છે. સાહજિક રીતે દોષોને છોડવાની વૃત્તિ, સૂક્ષ્મ દોષોને કાઢવા આત્મા કટિબદ્ધ બને કે જે જો દોષો આલોચનાનો વિષય નથી, માત્ર આત્મવીર્યથી જ તેની શુદ્ધિ થઈ શકે છે.

પચ્ચક્ષ્માણનું સાક્ષાત્ ક્ષણ : પુદ્ગલભાવમાંથી નિવૃત્ત થવાનું બળ પેદા કરવા માટે પચ્ચક્ષ્માણથી પરભાવની ઓળખ, સ્વભાવના સાધકની, બાધકની ઓળખ થાય, સાધનામાં પ્રવર્તન થાય, પરભાવમાંથી નિવર્તન થાય. એનું ક્ષણ દરેક જગ્યાએ સ્વભાવ, પરભાવ, સાધન, બાધન દેખાતા જ આવે. તેનાથી પરભાવમાં ક્યારેક રહેવાના સંયોગોમાં પણ ભાવથી સ્વભાવમાં રમે. પચ્ચક્ષ્માણનું ક્ષણ સ્વભાવની સિદ્ધિ, પ્રાપ્તિ, લક્ષ્ય, ઈચ્છા. (પ્રતિલોભ ક્રમથી)

સ્વાધ્યાય, પરિવેહણ, પ્રતિક્રમણ એ સિવાય આવશ્યકમાં શું આવે ? આહાર, વિહાર અને પરસ્પરનો વ્યવહાર, આ સ્વાધ્યાયાદિ ત્રણના પોષણરૂપ છે. પરસ્પરનો વ્યવહાર જ ક્યાંક સ્વાધ્યાય માટે, ક્યાંક પરિવેહણ માટે, ક્યાંક આહાર વિહાર માટે ઉપયોગી બને છે.

સ્થવિર કલ્પી સાધુઓનો વ્યવહાર પોતાના દરેક યોગોમાં પ્રધાનતયા સાથે હોય છે. એકલપણનો વ્યવહાર સ્થવિરકલ્પમાં ક્યાંય નથી. આપણે સ્થવિરકલ્પી

છીએ, માટે આપણી સાધનામાં બીજની સહાયની જરૂર રહે છે, માટે આરાધના સાધર્મિકોને આધીન છે. આપણી બધી આરાધનાનું મૂળ આપણા જીવન પરિણામો અને સાવધાનીપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ છે, અને એનું મૂળ કારણ આપણા જીવન વ્યવહારમાં સંકળાયેલા સાધર્મિકો છે. ગચ્છની અંદર સમયનો વ્યય, શ્રમનો વધારો થતો હોવા છતાં આચાર્યાદિ સર્વસાધુઓનું બહુમાન, ભક્તિ, જ્ઞાન, વેરાગ્ય, વાત્સલ્ય, ઉપબુંહણા અને સ્થિરીકરણ, પોતાના અને પરનું જ્ઞાનાદિ પાંચ આચારનું જે રીતે થાય છે, તેવું નાના ગ્રુપમાં અભાવિત આત્માઓને થતું નથી. ઉપરથી સ્વચ્છંદતા, અનુકૂળતા, ઉચ્છૃંખલતા, એશ આરામાદિ પોષાય છે, તેમ જ સાધુ અને ગુરૂ ઉપરની અરૂચિ પણ વધે છે. નાનું ગ્રુપ એ સામાન્યથી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની હાનિનું કારણ છે. જે ભાવિત છે, સંયમી છે, બીજને આરાધના કરાવી શકે છે, તેવાઓની સાથે રહેવામાં લાભ છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે સ્મારણા, વારણા કરવાનો અધિકાર નાના મોટા બધા સાધુઓને છે. જે સ્મારણા, વારણાને ઝીલી ન શકે એવાની ભૂલ જતી કરવી કે ગુરૂને જાણાવવી ? જવાબ, ગુરૂને જાણાવવી જોઈએ. કારણ કે ગચ્છની અંદર, ગ્રુપની અંદર હંમેશા જઘન્ય કોટિની, સર્વજીવો આચરે તો જ રહી શકે એવી વ્યવસ્થા હોય છે. જો ગુરૂ સુધી પહોંચાડવામાં ન આવે તો દરેક પોતાની ઈચ્છા મુજબ પ્રવર્તે જેથી વ્યવસ્થા જેવું કાંઈ ન રહે.

તીર્થ સ્થાપવાની જરૂર કેમ ?

જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના પરિણામો ક્યારેક ભાવથી, શુભ પ્રેરણાથી, શુભ પ્રવૃત્તિથી ઉત્પન્ન થતાં હોવા છતાં, એનું રક્ષણ, વૃદ્ધિ અને ન પામેલા જીવોને પામવાના નિમિત્ત, તેમજ પામ્યા ન હોય તેવાને પણ આરોપ દ્વારા પામવાની યોગ્યતા પેદા કરવાનું કાર્ય એ વ્યવહારની નિયંત્રણાથી જ થઈ શકે છે આવી નિયંત્રણા તે તીર્થ. જે મર્યાદાનો ભંગ કરે છે તે વસ્તુતઃ તીર્થનો બાધક છે. એનું કૃણ બીજને તો નુકસાન થાય, પણ પોતાને પણ ગુણ પ્રાપ્તિના અવરોધો ઊભા થાય. સાધર્મિકો સારણા, વારણા અને સહાય દ્વારા આપણા રક્ષક છે અને આપણે સારણા, વારણા અને સહાય દ્વારા બીજના રક્ષણમાં નિમિત્ત છીએ. સારણાવારણા કરવાની રીત બે છે (૧) અનુપયોગથી ભૂલે તો સાહજિક યાદ કરાવો તો તરત પાછો ફરે (૨) જે આત્માઓ બદ્ધલક્ષ નથી, જે બાબતની અંદર અરૂચિ, ઉપેક્ષા કે પ્રમાદવાળા છે, તે આત્માઓનો એ પ્રમાદ બે રીતે નીકળે. ક્યાંક સખત ભય હોય તો, ક્યાંક કોઈ પ્રેરણા વિશેષથી તીવ્ર પશ્ચાન્તાપ થાય તો સુધરે.

સાધર્મિક વાર્તાલાપ આવશ્યક : સ્વાધ્યાયથી પિન્ન થયેલા સાધુઓ ક્યારેક ગુણાનુરાગ, ગુણ પ્રશંસા, હિતશિક્ષા, તત્ત્વચર્ચા વિગેરે દ્વારા પરસ્પર વાર્તાલાપ કરે. આપણને વંદન કરવા આવનાર, સુખશાતા પૂછવા આવનાર

સાધર્મિકો સાથે માત્ર વંદનનો જ વ્યવહાર ન રાખતા પરસ્પર વાર્તાલાપ પણ કરવો જોઈએ જેથી બંનેના પરસ્પર જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રાદિ ગુણોની વૃદ્ધિ થાય.

અદીનતા : સામાન્યથી દીનતા એટલે ઓછું આવવું. પોતાને આવેલી પરિસ્થિતિમાં સાધન સામગ્રી પ્રતિકૂળતા વિગેરેથી ઓછું લાગવું તે, આવેલી પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિમાં આત્મા અનુસ્તાહિત થઈને પોતાની હીનતા સમજીને કાર્ય છોડી ન દે એનું નામ અદીનતા છે. દીનતા એ ધર્મના અભાવથી આવે છે. ઔદયિક કે જ્ઞાનોપશમિક કોઈપણ ભાવમાં દીનતા ન લાવવી.

તિતિક્ષા : સામાન્ય અર્થ સહન કરવું. (૧) પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં વિશિષ્ટ વ્યાબાધા ઊભી ન થાય ત્યાં સુધી એ વિષમ પરિસ્થિતિને પાર પાડવાના અભ્યાસ માટે સહન કરવું. આવેલી વિષમ પરિસ્થિતિમાં વિશિષ્ટ બાધા દેખાતી હોવાના કારણે દવા વિગેરે કરીએ એમાં પણ આત્માએ પુણ્ય પાપનો ભરોસો રાખીને હતાશ ન થવું. (૨) મળતી સામાન્ય અનુકૂળતાનો ત્યાગ કરવો, અને મન ઉપર એની અનુકૂળતા તરીકેની અસર ન લેવી. (૩) વિશિષ્ટ પુન્યાદિના કારણે અનેક બાબતોમાં અત્યંત અનુકૂળતાઓ હોય ત્યારે મોટાભાગે આત્મા સુખશીલીયો અને અલ્પ સત્વવાળો બને છે. માટે એવી અવસ્થામાં ઉચ્ચતપ-ત્યાગના આલંબનપૂર્વક અનિત્યાદિ ભાવોથી વધારે ભાવિત થવું.

સાધર્મિકની સાથે વાર્તાલાપ કરતા બંને મધ્યસ્થ હોય કે એક પણ સાવધ હોય તો વિવાદગ્રસ્ત સ્થાનોને પકડે નહિ. વાર્તાલાપનું ફળ સ્વપરના સ્નેહની, ગુણની વૃદ્ધિ, દોષોનો નાશ વિગેરે સ્વાભાવિક ફળ છે. સાવધ હોય તો સામી વ્યક્તિની ભૂમિકા પામીને વાત કરવી જોઈએ. શાસ્ત્રમાં કહેલી વાતોનો અનુભવ દ્વારા અભ્યાસ એ વાર્તાલાપ છે.

સાંજે આચાર્યાદિ પાસેથી માંડલીમાં પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી કોઈએ ઉઠવું નહિ, કારણ કે આચાર્યાદિ પાસેથી પોતાના અનુભવ દ્વારા અનેક પ્રકારની વાતો જાણવા મળે. બીજાની નિંદા કરવાથી આ જ ભવમાં રૌરવ દુઃખ ભોગવીને જીવન અકાળે મરણ પામે છે, બાહ્ય અને આધ્યાત્મિક શક્તિથી ભ્રષ્ટ થાય છે. જે પંચપરમેષ્ઠિ છે, ઉપાસ્ય તત્વ છે, તેની બાહ્ય શક્તિ ઘણી છે. ઉપાસ્ય તત્વના ઉપાસકો ઉપાસ્ય તત્વની સાચી પણ ભૂલની પાછળ થતી નિંદા સહન કરી શકે નહિ. શાસનરક્ષકો તેમજ ધર્મની આરાધના કરનારના પુન્યથી એમની આરાધના કરતા અદૃશ્ય રહેલા દેવો પણ નિંદા કરનારને શિક્ષા કર્યા વગર રહે નહિ. ધર્મી આત્માઓની સાચી પણ ભૂલની નિંદા કરનાર ધર્મથી, સુખથી અને ભવથી ભ્રષ્ટ થાય છે. સમકિતીનું એ કર્તવ્ય છે કે સંઘના, ધર્મી આત્માઓના દોષને નાબુદ કરવા, પોષવા નહિ પણ ઢાંકવા, નિંદા થતી અટકાવવી, દોષને ચીટામાં ખુલ્લા

કરવા નહીં. ધર્મી આત્માઓના દોષની બધે જાણ કરવી એ પણ એક પ્રકારની નિંદા છે. નિંદાનો રસ જીવને ધર્મની પ્રવૃત્તિમાં વિઘ્ન ઉભા કરે છે. આચાર્યાદિ પાસે બેસવાથી ગુણના અનુભોદનથી થતા લાભ પણ જાણવા મળે. ગુણીના બહુમાનથી, પ્રશંસાથી, ગુણીની સેવાથી ગુણની સેવાથી, ગુણના આચરણથી ગુણ આવે. પ્રશંસા સાચા હૃદયથી, ભાવથી કરવામાં આવે તો તે ગુણ પ્રાપ્તિનું બીજ છે. પ્રશંસા વાચિક છે, તેમાંથી બહુમાન ઉત્પન્ન થાય. બહુમાનથી સેવા ઉત્પન્ન થાય. આ ત્રણ આવ્યા એટલે ગુણનો છોડ ઉગવાની ભૂમિકા થઈ. આ ત્રણના દૃઢ પ્રણિધાનપૂર્વકના સેવનથી ગુણના આચરણની શક્તિ પેદા થાય છે. આચારનું મૂળ પ્રશંસા, બહુમાન અને સેવા છે. વડિલો પ્રત્યેની વિરૂદ્ધ વાત કોઈ કહે તો, એમનું વિરૂદ્ધ આચરણ દેખાય તો અથવા તો આપણા કામમાં વડિલ આપણને અંતરાય કરે તો વડિલનું બહુમાન ચાલ્યું જાય છે. બહુમાન જાય પછી પ્રશંસા, સેવા તો રહે જ નહિ એટલે આચારની ભૂમિકાનો પાયો તૂટે એટલે આચાર પછી નામનો જ રહે.

ભિક્ષા આવશ્યક : ગૃહસ્થના ઉપકાર માટે અને દેહના ઉપકાર માટે ભિક્ષાએ જવું. જ્ઞાનાદિ સાધનાને અનુકૂલ બળ-ઉત્સાહ ટકાવે રહે એ દેહનો ઉપકાર છે. દેહ એ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રનું સાધન છે. દેહના ઉપકાર એટલે જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રનો ઉપકાર છે. ચારિત્રના ઉપકાર આગળ, લાખ રૂપિયાની વસ્તુ હોય પણ નુકસાન થતું હોય તો તેને પરઠવી દેવી પડે, વપરાય નહિ. ભિક્ષાચર્યા એ ગૃહસ્થના ઉપકાર માટે છે. ધર્મ નહિ પામેલા આત્માઓને જિનાશ્શા મુજબ ભિક્ષા લેતા અહોભાવની વૃદ્ધિ થાય છે તે ગૃહસ્થનો ઉપકાર છે. સાધુના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની વૃદ્ધિમાં આહારાદિ આપતા ગૃહસ્થના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં અંતરાય કરનારા કર્મો તૂટે છે જેથી આ ભવમાં કે ભવાંતરમાં ચારિત્રની પ્રાપ્તિ સુલભ થાય છે.

ભિક્ષા જવા માટે કેટલી વસ્તુની જરૂરિયાત પડે ? (૧) સ્થંડિલ માત્રાની શંકા ટાળવાની. (૨) કયા લક્ષ્યાંકમાં જવું છે એનો નિશ્ચય કરવો. (૩) શય્યાતરનું ઘર શાદ કરવાનું. (૪) ભિક્ષાકાળ કયો છે એ જાણવાનું. (૫) નિષિદ્ધ કુલો અને પ્રવેશ યોગ્ય કુલો જાણવા. હલકા કુલો જેમ નિષિદ્ધ છે, તેમ પ્રત્યનીક કુલો પણ નિષિદ્ધ છે. તથા જે, સાધુ અમારે ત્યાં ન આવે તેવું ઈચ્છતા હોય તે પણ નિષિદ્ધ તથા જન્મ-મરણ સૂતક એ પણ નિષિદ્ધ છે. જન્મસૂતક અને મરણસૂતક લોક વ્યવહારના આધારે ગણાય છે. મરણ સૂતકમાં સામાન્ય રીતે ૨ થી ૩ દિવસ કાઢે છે અને જન્મમાં લગભગ ૧૦ દિવસ પછી, જ્યારે ખરતરજચ્છની સમાચારી પ્રમાણે ૩૫ દિવસ સુધી હતું. (૬) મકાનમાં આગાઠ જ્વાન, અનાગાઠ જ્વાન,

વિશિષ્ટ તપસ્વી, આગાઠ તપસ્વી વિગેરે કોણ છે, એના માટે શું લેવા જોઈએ તે વિચારે. ઉપયોગ રાખીને લાવે. વિશિષ્ટ જરૂરિયાતવાળા માટે લાવી, સીધો મકાને આવીને આપી પછી પાછો જાય. (૭) સામાન્યથી કેટલું લાવવાનું છે, કયું ક્ષેત્ર, કયો કાળ વર્તે છે વિગેરે જાણે. (૮) ગોચરી કેટલા ટાઈમમાં જઈને આવવાનું, કેવી રીતે લેવાની વિગેરેનો ઉપયોગ રાખે. કાર્યના પ્રારંભમાં, વચ્ચે અને અંતે ઉપયોગ રાખવો. તેનાથી કાર્યમાં વેગ વધે છે, વિક્ષેપરહિતપણું અને બદ્ધલક્ષપણું થાય છે. કાર્યના ઉદ્દેશ સફળ થાય છે, અવિધિ અટકે છે. વચ્ચે ઉપયોગ રાખવાથી કાર્ય વ્યવસ્થિત થયું કે કેમ એ નિશ્ચિત થાય છે. અંતે ઉપયોગ રાખવાથી છેલ્લા સ્થાન કે ઘરો કેટલા બાકી રહેલા છે ? ભિક્ષા કેટલી આવી છે ? કેટલી બાકી છે ? કાંઈ અકલ્પ્ય તો નથી આવી ગયું ને ? વિગેરેનો ખ્યાલ આવે, આ જ રીતે દરેક ધર્માનુષ્ઠાનોમાં આદિ, મધ્ય અને અંતમાં ઉપયોગ રાખવાનો હોય છે.

ગોચરી જતાં પોતે અસંભ્રાન્ત અને અમૂર્ચિત ન હોય, ભૂખ કકળીને લાગી છે છતાં ઈચ્છાના કારણે ઈચ્છિત વસ્તુ ન મળે તો બીજી વસ્તુ વાપરવા જે તૈયાર ન હોય એ મૂર્ચિત અવસ્થા સૂચવે છે. જેમ સિંહ કેશરિયા મુનિ મૂર્ચિત હતા માટે બીજું મળતું હોવા છતાં ન લીધું, એ જ લેશ્યામાં રહ્યા, રાત્રે નીકળ્યા. સમજી ગૃહસ્થ હતો માટે રાત્રે વહોરાવ્યું. મૂર્ચા નીકળી ગઈ, ખ્યાલ આવ્યો, પશ્ચાત્તાપ વિગેરે.

ગોચરી જનાર પ્રશાંત, સ્વસ્થ હોય. ક્યા લતેથી જવું, ક્યાં ઊભા રહેવું તે નિશ્ચિત કરવું. જ્યાં હલકાવર્ગની વસતિ ન હોય, જ્યાં હિંસાદિ થતા ન હોય એવા રાજમાર્ગે જવું. ગોચરી જનાર બે પ્રકારના (૧) શંકનીય (૨) અશંકનીય. જે સ્વભાવથી શાંત, અલ્પ બોલવાવાળા, પીઠ અને અશંકનીય સાધુ ગોચરીએ જાય તેને માટે ગૃહસ્થોને પણ આનંદ હોય. તેની ગોચરી લેવાની પદ્ધતિ, વય, પ્રશાંત મુદ્રાને કારણે ગૃહસ્થને આદર ઉત્પન્ન થાય.

જેના ઊભા ચારેબાજુ ફર્યા કરે, જેનું મગજ કંઈક ઉછાછળું હોય, જેનું મન ચંચળ અને અસ્થિર હોય તેવા શંકનીય સાધુ જાય ત્યારે ગૃહસ્થને તેવો આનંદ ન થાય.

ભિક્ષાચર્યા જતા પ્રકૃતિની સૌમ્યતા અને શાંતતા જાળવવી. ઉતાવળથી અને અથતનાથી પાત્રાની લે મુક ન કરવી. ભિક્ષાચર્યા ગયેલાને સામાન્યથી કોઈ કાંઈ પ્રશ્ન પુછે તો ન જાણતા હોય અથવા વિશિષ્ટ કોઈ કારણ હોય તો ગુર્વાદિને પુછજો એમ ભજાવવું, પણ ઉક્ત કારણ ન હોય તો શિષ્ટતાપૂર્વક જવાબ આપવો. જવાબ આપવાની અનુકૂળતા ન હોય તો ટૂંકે પતાવે. જવાબ આપવાથી ગૃહસ્થ સાધુની ભિક્ષાચર્યા અને સાધુના સાહજિક જ્ઞાતા બને. ઈતરોમાં ક્યારેક જઈ ચઢીએ

ત્યારે સામાન્ય દોષિત હોય અને ન લઈએ તો અધર્મ પામે તેવું હોય તો લઈ લેવું અને પછી પરઠવી દેવું, પણ સામાના ભાવ ન તૂટે, સામામાં ધર્મની વૃદ્ધિ થાય એ ખાસ ખ્યાલમાં રાખવું જોઈએ. જોયરી જનાર અવસરનો જાણ અને સામાના ભાવને ઓળખનાર જોઈએ. લૌકિક અને લોકોત્તર બંને કાર્યો એક સરખા હોય છે માત્ર બંનેના ઉદ્દેશ જ જુદા હોય છે. લૌકિક કાર્યમાં સામાન્ય પરિસ્થિતિમાં ઝીણવટ નથી. જ્યારે લોકોત્તરમાં કોઈ સામાન્ય કાર્ય જ નથી, માટે કોઈપણ સ્થાનમાં ઝીણવટ, ઉપયોગ, યતના વિના ચાલી શકે નહિ.

સ્થાપના કુલો બે પ્રકારે (૧) વર્જકુલો (૨) ભક્તકુલો. વર્જકુલોમાં તો જવાનું હોતું નથી, ક્યારેક જઈ ચડીએ તો ભૂલમાં આવી ગયા છીએ એવું જાણાવીને નીકળવાનું જોઈએ એને અપ્રીતિ થવાનું કારણ ન મળે.

વ્યવહારમાં દીકરો દશ મિનિટ મોડો આવે તો બાપ કાંઈ ન પૂછે, જ્યારે લોકોત્તર શાસનમાં કાઉસગ્ગ કરતા એક મિનિટ પણ વધારે લાગે તો પુછે કે કેમ ? શું ચિંતવ્યું ? માટે લોકોત્તરમાં બધું કામ ઝીણવટ ભર્યું છે. તેથી સર્વત્ર ઉપયોગ રાખવો.

વર્તમાનકાળમાં વિશેષભાવ જ્યાં દેખાતો હોય ત્યાં વિશેષ દ્રવ્યોનું ગ્રહણ ઓછું કરવું. ત્યાં સામાન્ય ચીજોનું ગ્રહણ કરવું. જ્યારે અચાનક જરૂર પડી હોય, જ્યાં સ્થાપનાકુલ સિવાય મળવાની શક્યતા ન હોય ત્યારે તેવા સ્થાપના ધરોમાં લાભ આપવો. વિશિષ્ટ ભક્ત ધરોમાં સામાન્યથી સંઘાટક નક્કી કરેલા હોય તે જ જાય. વિશિષ્ટ વ્યક્તિને નિયત રૂપમાં સ્થાપના કુલમાં મોકલવાથી એમને ખ્યાલ આવે છે કે આ જરૂરિયાત વિના ક્યારે પણ વિશિષ્ટ ચીજો લેતા નથી અને જ્યારે જરૂર હોય ત્યારે પુરતો લાભ આપે છે, માટે કોઈપણ ટાઈમ વિશિષ્ટ ચીજોને યાદ કરીને વહોરાવે.

જ્યાં ગૃહિ, પ્રમાદ, આળસ વિગેરે સ્વ કે પરના પોષાતા હોય ત્યાં આગળ માંગવું એ દોષ છે. જ્યાં માંગવાથી સામાને દુર્બુદ્ધિ, અનાદર થતો હોય ત્યાં આગળ માંગવું એ દોષ છે. કોઈ વસ્તુની જરૂર હોય તો ઉદારને ત્યાં ન માંગતા ધ્રુવલાભ જાણાતો હોય તો કંજુસને ત્યાં માંગવું જોઈએ હોય તો વહોરાવે, ન હોય તો આપણા માટે બનાવે નહિ, સાહજિક જીવનચર્યામાં નિમંત્રિત દ્રવ્યોથી નિર્વાહ થાય તો માંગવું નહિ. પરંતુ ગ્લાનાદિ ઔષધાદિના કારણે વસ્તુ લેવી પડે તો એ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રનું પોષક થતું હોવાથી માંગવું એ ગુણરૂપ છે.

સામાન્યથી તો વસ્તુ જોવી હોય તેવી ઠંડી, ખાંડ વગરની વિગેરે લેવી, પણ જ્યાં પાંચમાંથી ચારને આર્થિક હોય, એકને તાવ આવે ત્યારે ચાની વિનંતિ થાય તો ગરમ છે કે નહીં તે પૂછવું પણ પડે.

પૂર્વના કાળમાં ગૃહસ્થો દરેક વસ્તુ જાતે જ બનાવતા હતા, વેચાતી વસ્તુ લાવીને વાપરતા ન હતા, તેથી તેવા કાળમાં તમે તેને વેચાતો માવો આદિ લાવવાનું કહો એમાં કીતદોષ લાગે છે, આમાં આપણા માટે બનાવે માટે આધાકર્મી દોષ લાગે તો ત્યાં ભક્ત ઘર હોય તો વાંધો નહિ, પણ ભક્તિ ન હોય તો એને ગમે નહિ, એના પરિણામ ભક્ત બને. ઘરે દુઝણા હોય અને માવો બનાવવાનું કહીએ તો ખૂબ રાજી ઘાય અને ભક્તિથી બનાવે. આવા સંયોગોમાં આધાકર્મી દોષ મોટો હોવા છતાં જરૂર હોય તો બનાવાનો ઉપયોગ અપાય પણ વેચાતો લાવવાનું ન કહેવાય. પર્યુષણમાં ગળુ ખોલવા લવિંગ સાકર મંગાય, પણ સ્વાદ માટે ગોળ-ખાંડ ન મંગાય. ગૃહિદ, પ્રમાદ વિગેરેનું કારણ હોવા છતાં અભાવિત કે નવદીક્ષિતને ભાવિત બનાવવા પહેલા ઈષ્ટ લાવી આપે ને ધીમે ધીમે વેરાગ્ય પેદા કરાવી, તેનાથી થતા નુકસાનાદિ સમજવી છોડાવે, અભાવિતને તમે સીધો નિષેધ કરો તો ક્યારેક દીક્ષાથી કંટાળી, પતિત પરિણામી બની દીક્ષા છોડી દે.

સ્થાપનાકુલમાં લગ્નાદિ પ્રસંગે કોઈ વિશિષ્ટ દ્રવ્ય બનાવ્યું હોય, પરિમિત વહોર્યું, છતાં અતિ આગ્રહ કરે તો અસંચિત દ્રવ્ય (શિરો, દુધપાક વિગેરે) હોય તો થોડું વધારે પણ લે પણ સંચિત દ્રવ્ય (શિયાળુ પાક) વિગેરે ન લવાય. સર્વત્ર ગોચરી જનારે સામાના ભાવની વૃદ્ધિ કરવી.

વિવેકથી વહોરનાર અને સામાના ભાવની વૃદ્ધિ કરનાર, એ જ ભિક્ષાનો અધિકારી છે.

ગોચરી જનારે રસ્તામાં વાપરવું પડે તો મકાનમાં જ ત્રણ ક્વલ કે પાંચ ક્વલની છુટ છે, જેનાથી ગોચરી કાળ પુરતો ટકી રહે. પછી મકાનમાં આવીને પાત્રા મોગ્ય સ્થળે ઢાંકીને મૂકે, પછી સ્થંડિલમાત્રા વિગેરેની શંકા ટાળીને આલોવવું. પછી બધા આવે ત્યાં સુધી રાહ જોવી ને પછી વાપરવા બેસે. ગોચરીએથી આવ્યા પછી વિસામો કર્યા વિના વપરાય નહિ. અનિવાર્ય સંયોગો વગર બધા આવ્યા વિના વપરાય નહિ. વિસામો કરવાથી વિષમ ધાતુઓ સમાન ઘાય. ગોચરી લાવ્યા પછી આચાર્યાદિને વિનંતી કરવાની કે સાહેબ લાભ આપો. આચાર્યે લીધા પછી જેને ઠીક લાગે તેને આપે. આચાર્યે ભિક્ષા કોના પાત્રામાંથી લેવી ? ગોચરી અલગ લાવવાની અને તે પણ ભક્તિ સંપન્ન, ગુણ સંપન્ન, આદર સંપન્ન, લબ્ધિ સંપન્ન હોય તે લાવે તો પછી બીજાના પાત્રમાંથી લે કે નહિ ? લે પણ ખરા, ન પણ લે. જેનો અત્યંત નિકટભાવનો પરિચય હોય તેનામાંથી યથામોગ્ય લેવું. જ્યારે બીજામાંથી લેવું હોય તો એને પૂછી એની ઈચ્છા જાણાય પછી લે. આમ કેમ ? કારણ કે ભાવથી જે નીચી ભૂમિકાએ રહેલા છે, તે ખાવાની ઈચ્છાથી લાવ્યા હોય અને એને મળે નહીં તો એના ભાવ ટકે નહીં.

જે આત્મા વેરાગ્યથી ભાવિત હોય તેને બીજને આપવાનો ભાવ હોય જ એટલે બીજને આપ્યા વગર વાપરે જ નહીં. વિશેષ તપસ્વી, ગ્લાન, બાલ, પ્રાધુર્લક વિગેરેને આચાર્ય સ્વયં આપે ત્યારે બીજ સાધુઓને બીજ મારફત મોકલે, જેથી ગ્લાન, તપસ્વી આદિના ભાવની વૃદ્ધિ થાય.

મૂળ આચાર્ય મોટા હોય તો ગામમાં આવેલ નવા આચાર્ય, મૂળ આચાર્ય પાસે આવીને વાપરે. (જે મકાન નાના હોય અને બે સ્થાને વાપરવું પડે તો) નવા આચાર્ય મોટા હોય તો મૂળ આચાર્ય ત્યાં જઈ વાપરે. એક સાથે બે આચાર્ય આવ્યા હોય અને સ્થાન અત્યંત નાના હોવાથી, ત્રણ સ્થાનમાં સાધુઓ વાપરવા વહેંચાય તો મૂળ નાના આચાર્ય, બંને નવા આચાર્ય પાસે અડધું અડધું વાપરે.

ગૃહસ્થો જોતા ન હોય ત્યાં વાપરવું. પ્રકાશમાં વાપરવું. ચોમાસામાં ખૂબ અંધારું હોય, અને માંડલીમાં બેસવાથી પ્રકાશ ન રહેતો હોય તો છુટા છુટા પણ પ્રકાશમાં વાપરવું. ઘનદ્રવ્ય મોટાપાત્રમાં વાપરવું. (૧ વેંત અને ૧ આંગળ જેટલા) જેથી વસ્તુ વિશેષ પહોળી કરીને જોઈ જોઈને સારી રીતે વાપરી શકાય, તેમ જ કાંકરી આદિ હોય કે જીવજંતુ આદિ ચોંટ્યા હોય તો દૂર કરી શકાય. નાના પાત્રમાં વાપરતાં રાત્રિભોજનનો દોષ લાગે કારણ કે નાના પાત્રમાં વાપરવાથી કીડી આદિને જોઈ શકાય નહિ. વાપરવાનું શરૂ કર્યા પછી એકા પાત્રમાં નવું ન લેવાય, કારણ કે એકામાં લેતા મીઠાઈના ટુકડા વિગેરેમાં ૫-૨૫ કીડીઓ હોય તો મરે.

ભાષ : વાપર્યા પહેલાં સંયમ માટે વાપરવાનું છે તેથી વાપરતાં અસંયમ ન પોષાય તેની કાળજી રાખવાથી અણાહારીપદનું લક્ષ્ય રાખનારને વાપરવા છતાં ઉપવાસીપણાનો લાભ મળે. વાપરતા રાગ, દ્વેષ, અતિમાત્રા, અતિ ઉણોદરી વર્જવા. બપોરે અતિઉણોદરી કરવાથી (અને સાંજે વધુ વાપરીશું એમ વિચાર કરીને) બપોરે સ્વાધ્યાય સીદાય. સાંજે વધુ વાપરવાથી ઉઘ, નિદ્રા, પ્રમાદ, રાત્રે સ્થંડિલ જવાથી ઘણા દોષો લાગે. વાપરતા રખિયાની કુંડી સાથે રાખવી, જેથી મરચાદિ વસ્તુ બહાર ન નાંખતા તેમાં સીધી જ નંખાય અને પછી ચોળી કઢાય. વાપરતાં જીવજંતુ માખી વિગેરે ન પડે તેનો ઉપયોગ રાખવો. સમભાવથી અને ઉદાસીન પરિણતિથી આત્માને ભાવિત કરવો. વાપરતાં રાગ દ્વેષનો નિવ્રલ કરવો. અવિરૂદ્ધ દ્રવ્યોને ભેગા વાપરે અથવા બધું જુદું જુદું વાપરવું, પછી સંયમ માટે વાપર્યું છે તેથી ભક્તકથા ન કરવી. આ વસ્તુ સારી હતી, વિગેરે ન કરવું.

ભોજન માંડલીમાં સાત પ્રકારના આલોક (પ્રગટપણું) : (૧) સ્થાન જોવું (૨) ગૃહસ્થ ન આવે તે જોઈને બેસવું. (૩) માંડલીમાં આવવા જવાના રસ્તામાં ન બેસવું. પોતાની જ્યાં જ્યાં આવે ત્યાં જ બેસવું, અન્યથા અધિકરાણ થાય, ક્યાંક અંતરાય થાય. વડીલો પૂર્વ કે ઉત્તર સન્મુખ બેસે, બીજાએ આચાર્યની

સન્મુખ સીધા ન બેસવું પણ વિદિશામાં બેસવું. પાછળ પણ ન બેસવું. સમશ્રેણિમાં બેસવાથી આચાર્યાદિનું ગૌરવ ઘટે, સમાનતા ઉભી થાય. (૪) પ્રકાશવાળી જગ્યાએ વાપરવું કારણ કે કાંટો, પન્થર, વાજ વગેરે દેખાય. (૫) ભાજન પ્રકાશવાળું રાખવું. મોટું પાત્ર રાખવાથી ઢળે નહિ, બગડે નહિ, પાતરાની પાળી વાપરતા ખરડિત ન થાય તે રીતે વાપરવું. (૬) પ્રક્ષેપ - મોમાં નાંખવાનો કોળિયો પણ જોવો. મોટો ઘૂંટણો કે મોટો કોળિયો મોમાં નાંખવો નહીં. (૭) ગુરૂના દેખતાં વાપરવું, કારણ કે ક્યારેક ગોચરી જોતાં ગુરૂને ખ્યાલ ન આવ્યો હોય તો વાપરતા પણ ખ્યાલ આવે કે આ વસ્તુ એને માટે અપથ્ય છે, એટલે કે કલ્યાણકલ્પ, યોગ્યાયોગ્યાવસર સમજી શકે, તેમના દેખતાં વાપરવું.

ભાવ આલોક : બળ, વૃદ્ધિ, રૂપાદિ માટે વાપરવાનું નથી પણ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની વૃદ્ધિ માટે વાપરવાનું છે. આગાઠ યોગોદ્ધન કરનાર માંડલીમાં ન વાપરે, જોની સાથે માંડલીમાં વ્યવહાર નથી એવા સાધુઓ કારણે સાથે રહ્યા છે, તેની સાથે માંડલીમાં ન વપરાય. (૧) શિષિલાચાર હોય તો માંડલી વ્યવહાર ન હોય. (૨) ભિન્ન સમાચારી - (વ્યવહાર, મર્થાદા) હોય તેની સાથે વ્યવહાર ન હોય. ભિન્ન સમાચારીવાળા સાથે રહેવાથી, માંડલીમાં વાપરવાથી બાળજીવો વ્યામોહ પામે.

વર્તમાન કાલમાં મૂળગુણ વિશેષરૂપે દૂષિત દેખાતા હોય તેની સાથે હિંમત કરી વ્યવહાર બંધ કરવો પડે. ઉત્તરગુણોમાં મોટેભાગે નાના નાના ક્ષન્તવ્યકોટિના દૂષણો છે કે જોને શાસ્ત્રથી કે પૂર્વ પરંપરાથી શિષિલાચાર કહેવાય છે તેની સાથે કામચલાઉ વ્યવહાર રાખે. વધારે વ્યવહાર ગુણસંપન્ન જીવો સાથે રાખે.

આત્માર્થિક સાધુ હોય, મને મારી લબ્ધિથી જે મળે તેનાથી જ નિર્વાહ કરવો એવા આત્માર્થિક સાધુઓ પણ માંડલીમાં ન વાપરે. પ્રાણુર્લક જે હોય તે સહુ, અસહુ બે પ્રકારે હોય. થાક્યા પાક્યા અસહુ હોય તો તેમને માટે પર્યાપ્ત રાખી પછી માંડલીમાં પોતે વાપરવા બેસે. સહુ હોય તો તેને માંડલીમાં વિનંતિ કરે, છતાં ન બેસે તો સાથે વાપરે.

જોને પ્રાયશ્ચિત્ત તપનું આવ્યું છે, એ વહન કરે ત્યાં સુધી માંડલીમાં તેની સાથે વપરાય નહિ. આ વિધિ પૂર્વકાલીન હતી, આજે આ વિધિ નથી. શબલ ચારિત્રી પશ્ચાત્તાપ, નિંદા, ગર્હા, તપાદિ ના કરે ત્યાં સુધી શુદ્ધ થતો નથી. અતિબાલ, અતિવૃદ્ધ તેને પણ પહેલા વપરાવી દેવું કારણ કે અસહુ હોય, તેમજ બંનેને પ્રમાણનું ભાન હોય નહિ, હોજરી પચાવી શકે નહીં અને પેટ ભરીને ખાય, એટલે માંદા પડે. અતિબાલ કે અતિવૃદ્ધને એમના સંરક્ષકને પુદ્ગ્યા વિના અપાય નહીં.

રોગી : બે પ્રકારે (૧) આગંતુક (૨) દીર્ઘ કે ચેપી રોગી. બંનેને માંડલીમાં નહિ વાપરવું. આગંતુકમાં જોને ઉધરસ થતી હોય, ઘૂંકયા વિના ચાલે નહિ, તે માંડલીમાં બેસે તો બીજાને જાગૃપ્સા પેદા કરાવે માટે તેને પણ જુદું આપવું. ચાલુ પરિસ્થિતિમાં પણ અસહ્ય હોય તે ત્રણ, પાંચ ક્વલ ટેકા પૂરતા પહેલાં વાપરી લે, બાકી બધું માંડલીમાં જ વાપરવું પડે.

નિહાર : કોઈપણ પરઠવવાની વસ્તુ, માત્રાનો ખાલો બધાએ રાખવો. પણ જ્યાં સુધી છુટી જગ્યા મળે ત્યાં સુધી ખાલાનો ઉપયોગ ન કરવો. માત્રાનો ખાલો જુદો ન રાખવામાં આવે તો રોગ સંક્રાન્તિ થાય. ખાલા કોઈપણ કાળમાં લૂછીને જ મૂકવા જોઈએ જોથી ચોખ્ખો રહે, નીતરે નહિ, સંમુચ્છિમ ન થાય, બીજાને દુર્ગંધા ન થાય. સાંજે સૂઈસ્તની બે ઘડી પહેલા વસતિ જોવી જોઈએ. બીજાની જોથેલી વસતિ ચાલે નહિ. વસતિ ન જોઈ હોય અને પરઠવે તો જીવજંતુ ન મરે તો પણ ઉપવાસનો દંડ આવે.

જ્યાં સુધી પ્રકાશ ન થાય અને જીવજંતુ ન દેખાય, ત્યાં સુધી બહાર જવાય નહિ. સવારે અંધારામાં ઠલ્લે સામાન્યથી જવાય નહિ. અંધારામાં જવાનો કે અંધારામાં પરઠવવાનો દોષ મોટો છે. સાપ આદિ જીવજંતુઓ હોય તો સંયમ વિરાધના અને આત્મવિરાધનાદિ થાય માટે ખાલામાં કરી, ક્યારેક બે ઘડીથી વધારે થાય તો રાખીને પણ પ્રકાશ થાય ત્યાર પછી પરઠવવું પણ અંધારામાં જવું કે પરઠવવું નહીં.

સ્થંડિલ અને માતૃ ગુરૂને પૂછ્યા વિના ન જવાય. સ્થંડિલાદિની અનિયમિતતા એ અહારાદિની અનિયમિતતા કે રોગાદિ કારણ છે. ગુરૂને પૂછીને જવાથી ખબર પડે કે કેટલી વખત જાય છે, માટે આહારાદિની અનિયમિતતા હોય તો ટાળી શકે, ઓછામાં ઓછા મકાનમાં બે જણ અને મકાનની બહાર ત્રણ જણાએ માતૃ પરઠવવા જવું જોઈએ.

સવારનો અંધારામાં વહેલો વિહાર એ આગાઠ કારણ વિના નિષિદ્ધ છે. પાણી પરઠવવું હોય તો પહેલા જગ્યા જોવી અને સંપૂર્ણ જગ્યા જોયા પછી જ પરઠવવું. કાપ મોટે ભાગે ૧૦ થી ૨ સુધીમાં પાણી પરઠવાઈ જાય તે રીતે કાઢવો જોથી જીવજંતુ જોઈ શકાય, પાણી સુકાઈ જાય. વરસાદનું વાતાવરણ હોય, વાદળ ઘેરાયા હોય ત્યારે કાપ ન કઢાય. ક્યારેક અતિમેલા જ થયા હોય અને વરસાદનું વાતાવરણ ન હોય તો તિથિએ ગુરૂને પુછીને કાઢી શકાય, પણ વરસાદમાં ન કઢાય.

આવરચક શુદ્ધિ : (૧) ઉત્સર્ગ શુદ્ધિ (૨) અપવાદ શુદ્ધિ (૩) પશ્ચાત્તાપ શુદ્ધિ (૪) જ્યાણ શુદ્ધિ. દરેક ચારમાંથી યથાયોગ્ય શુદ્ધિ આવે તો શુદ્ધ કહેવાય.

(૧) ઉત્સર્ગ શુદ્ધિ : પ્રધાનપાત્રે આત્મગુણોને ઉત્પન્ન કરનારી ક્રિયા તે ઉત્સર્ગ છે. અર્થાત્ જે ક્રિયામાં દોષોને, પ્રમાદને અવકાશ નથી અને સાથે જે ક્રિયામાં આશય શુદ્ધિ રહેલી છે તે. બધી ક્રિયા બધા માટે એક સરખી ન હોઈ શકે. ગીતાર્થ અને ગીતાર્થાશ્રિત બેને ઉત્સર્ગ શુદ્ધિ હોય છે. ભૂમિકાભેદથી આચારભેદ પડે. સામાન્યથી ક્રિયા બે પ્રકારે (૧) સર્વ સામાન્ય (૨) વિશિષ્ટ દ્રવ્યક્ષેત્રાદિને અવલંબીને ફેરફારવાળી.

સાધુની જીવનચર્યા એ સર્વસામાન્ય ઉત્સર્ગ ક્રિયા કહેવાય. ઓધિક ઉપધિ ઉપયોગ કરવો હોય કે ન કરવો હોય તો પણ રાખવી જ પડે. સર્વસામાન્ય બતાવેલા માર્ગને આચરવા સાથે તે તે ભૂમિકા ભેદથી સર્વ સામાન્ય રીતે જે કાંઈ ફેરફાર થાય તેને અનુસારે સ્વાભાવિક જે ફેરફાર થાય તે બધો આચાર ઉત્સર્ગમાં આવે.

(૨) અપવાદ શુદ્ધિ : અપ = ન્યૂન, વાદ = કથન = માર્ગ. ન્યૂન માર્ગ, એટલે વ્યવહારદષ્ટિથી ઉત્સર્ગ કરતા ન્યૂનતા દેખાય તેવો માર્ગ. આત્મા સાવધ ન હોય તો ચારિત્રહીન થવાનો માર્ગ. સાવધ આત્માને દેખાતી ન્યૂનતાવાળા માર્ગ હોવા છતાં યતનાના બળથી અને માર્ગની સાપેક્ષતાથી નિર્જરા ઉત્સર્ગ તુલ્ય છે. ઉત્સર્ગના અભાવમાં દ્રવ્યાદિ આપત્તિઓમાં જોટલા અંશમાં, જોટલા કાળ પૂરતો સંઘર્ષણ, ધૃતિ આદિના અભાવથી જોટલો આચાર મૂકવો પડે તેટલો મૂકીને બાકીનું બધું ઉત્સર્ગ વિધિથી આચરે તો તેને તેટલા અંશમાં અપવાદ કહેવાય.

ગુણદોષના લક્ષ્યપૂર્વક ગુણને પ્રાપ્ત કરવા માટે દેખીતી રીતે દોષ સેવ્યા વિના કાર્ય ન થતું હોય ત્યાં દેખીતો અલ્પ દોષ ગુણવૃદ્ધિ થાય ત્યાં સુધી આચરવો. પરંતુ ક્યાંક સામર્થ્ય પ્રગટ થાય તો એ દોષ બંધ કરવા, કાંક તો ગુણવૃદ્ધિ બંધ થાય તો એ દોષ બંધ કરવો. સ્થવિર કલ્પ ઉત્સર્ગ અને અપવાદ બે ઉપર ચાલે છે. દરેક ક્ષેત્રમાં કેટલીક ચર્યા ઉત્સર્ગવાળી કેટલીક અપવાદવાળી હોય છે. કંડરિકને ઔષધ લેવામાં યતના ન રહી તો યતન થયું.

ઉત્સર્ગ માર્ગમાં દ્રવ્યક્ષેત્રકાલાદિની વિષમતાથી આત્મા સહનશીલ ન રહે ત્યારે અપવાદયુક્ત જ્યાણાપૂર્વક જે માર્ગે જવું જોઈએ એ માર્ગે ન જાય તો તે અનાચારનું આલંબન લીધા વિના રહેતો નથી.

મરૂભૂતિ - કમઠને ખમાવવા ગયા. ભાઈ દુષ્ટ છે, દોષમાં પકડવાળો છે. દોષમાં પકડવાળાને જ્યારે ખમાવવો હોય તો સામો મારી શકે નહિ તેવા બળસહિત સમુદ્ધ સાથે ખમાવવો પડે, જોથી મારી શકે નહિ. મરૂભૂતિ એકલા ખમાવવા ગયા તો ધૈર્ય બજડ્યું, ગતિ બગડી.

ઉત્સર્ગમાંથી ક્યાંક ધૈર્ય જતું રહે તો ક્યાંક સંકલ્પ વિકલ્પ થાય. ક્યાંક અસત્ પ્રવૃત્તિ થાય. એ ધૈર્યને ટકાવવાનો રસ્તો, યત્કિચિત અપવાદિક અસત્ પ્રવૃત્તિને

સ્વીકારીને સંકલ્પ વિકલ્પ અને મોટી અસન્ પ્રવૃત્તિથી બચવું તે છે. જે દહાડે જેનું ધર્મ જે ધર્મમાંથી જાય તે દહાડે તે ધર્મમાંથી ભ્રષ્ટ થાય. અપવાદ એ તે તે આરાધનાના યોગમાં ધર્મને ટકાવવાનો રસ્તો છે. એ ધર્મ ટકાવવાના રસ્તે ત્યાં સુધી ટકે કે જ્યારે ધર્મ આવે ત્યારે પાછું ઉત્સર્ગ માર્ગે આવવાનું થાય.

(૩) પશ્ચાત્તાપ શુદ્ધિ : દરેક યોગી ગુરૂને કે વડીલને કહીને કરવા એ ઉત્સર્ગ યોગનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે. સંપૂર્ણ જ્યાણાપૂર્વક સેવન કર્યું હોય તો અનાભોગ નિમિત્તક મિચ્છામિ દુઃકડમ્ આપવું એ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. અલ્પ અયતનાથી અપવાદ સેવે તો અલ્પતપનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે. રાગ, દ્વેષ, મોહ, અજ્ઞાન, પ્રમાદ આના કારણે જે તપ આદિ ન થાય, સાધના ન થાય તેનું શુદ્ધિકરણ કોણ કરે ? શરૂઆતનો દોષ હોય તો આત્માને બળવાન બનાવીને પરાણે પણ દોષ છોડીને પશ્ચાત્તાપપૂર્વક આલોચના કરીને ફરીથી એ દોષમાં ન ફસાવું પડે, એવા પ્રેરક કલ્યાણમિત્રના સંગમાં રહેવું જોઈએ.

જે આત્માઓ દોષમાં મૂકાઈ ગયા છે અને પશ્ચાત્તાપ નથી, તેથી તેને દોષ છોડવાની બુદ્ધિ નથી, તેને (૧) સંવેગ વેરાગ્યકારક ગ્રંથોનું અધ્યયન, ચિંતન અને ભાવન. (૨) આપણને માર્મિક પ્રેરણા કરી શકે, જગૃતિમાં લાવી શકે એવાનું સાન્નિધ્ય અને સેવા. આ બે ધી પશ્ચાત્તાપ ઉભો થાય.

(૪) જ્યેષ્ઠા શુદ્ધિ : પ્રમાદના કારણે, નિર્બળતાને કારણે જે દોષ થઈ રહ્યા છે એ દોષો વધે નહિ, બીજાના દોષમાં નિમિત્ત બને નહિ, એ માટે એ દોષમાં રખાતી કાળજી. (૧) યોગ્ય કલ્યાણકારી મિત્રને અને ગુરૂને એ દોષની જાણકારી કર્યા કરવી. (૨) આપણા દોષો જાહેરમાં, અગીતાર્થો પાસે અથવા તો જે પચાવી ન શકે તેને ન કહેવા. જાહેરમાં જે લોકો દોષને પચાવી શકે તેમ નથી, તેવાઓની હાજરીમાં એ દોષોને ન સેવવા. ગૃહસ્થો પણ દુર્ભાવિવાળા ન થાય તેની જ્યાણા રાખવી. આમ પ્રમાદમાં રખાતી જ્યાણા ચિત્તમાં દોષ પ્રત્યેની અકર્તવ્ય બુદ્ધિને જાળવી રાખે છે. આ જ્યાણા જાય તો આવશ્યક શુદ્ધિનું લક્ષ્ય પણ ન રહે.

ઉણોદરી - (૧) ભાવથી (૨) દ્રવ્યથી - આહારની તેમ જ ઉપકરણની, બન્નેની ઉણોદરી કરવાની અર્થાત્ ખાવાનું હોય ત્યારે પેટ ભરીને ન ખાતાં કંઈક ઓછું ખાવું. પેટ તણાય ત્યાં સુધી ખાવું એ આહાર સંજ્ઞાની પરવશતા છે. ઘોડું પણ ઓછું ખાવું એ તેનો જય છે તેથી તપ છે. તેવી જ રીતે ટંક ન વધારવા પડે, આરાધનાના યોગોમાં ઢીલાશ ન આવે, તાત્કાલિક કે લાંબા ગાળે શરીરમાં અશક્તિ ન આવે તે રીતે ખોરાકમાં ઘટાડો કરવો તે તપ છે, પરંતુ ખોરાકનો ઘટાડો કરી માલપાણી ખાવા એ તપ નથી.

જેમ આહારમાં શક્ય ઘટાડો કરવો તેમ ઉપયોગમાં આવતી ચીજોમાંથી જે

શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ફરજિયાત રાખવાની હોય તે રાખવી, જે વિકલ્પે રાખવાની હોય તેમાં યોગ્ય વિવેકથી ઘટાડો કરવો. તેથી ઠંડી સહન કરવાની શારીરિક શક્તિ નથી તેવાને શીયાળાની કામળી બે મહિના વાપરી ૧૦ મહિના રાખવી પડે છે તો તેવું ફોગટનું પરિગ્રહ કોણ કરે ? આમ વિચારી ન રાખે તો તે તેની ઉપકરણ ઉણોદરી નથી કારણ કે કામળી ન રાખવાથી રગનો ઉપયોગ કરવો પડે અને તે ગૂંદસ્થનું ઉપકરણ હોવાથી વાપરવું પડે તે ઉચિત નથી.

તેથી શાસ્ત્રમાં કહેલ અથવા સામાચારી મુજબની જે વસ્તુ રાખવાની હોય તે તો રાખવી જ કારણકે તેમાં પરિગ્રહ લાગતો નથી, પરંતુ જે રાખવાનું છે તે સાદુ રાખવું કે જેનાથી રાગ કે કોઈ લઈ જતાં દેષ ન થાય. તેમ ઓછી જગ્યાનો વપરાશ તે ક્ષેત્ર ઉણોદરી છે, કષાય - નોકષાયનો નાશ કરવો તે ભાવ ઉણોદરી છે.

પુદ્ગલમાં પ્રવૃત્તિ માત્ર અભાવિત આત્માને રાગ દેષ ઉત્પન્ન કરે છે. તેથી રાગ ઉત્પન્ન કરે તેવા પુદ્ગલોનો શક્તિ મુજબ ત્યાગ કરવાનો. તે જ રીતે સંયમના પોષક અને ચિત્તને ઉદ્દેગ કરનાર પુદ્ગલમાં થોડા થોડા પ્રવર્તવું. મન અને ઈન્દ્રિય બને એટલા પુદ્ગલમાં ન જાય અને જ્યાં જાય ત્યાં રાગદેષના નિગ્રહને કરે. ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ અભ્યાસથી સિદ્ધ થાય છે. મહિનો, બે મહિના પરાણે પણ ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ કરવાનો અભ્યાસ પાડવામાં આવે તો ધીમે ધીમે તે સાહજિક થાય. બાહ્યતપમાં પુદ્ગલની નિવૃત્તિ કરવી. કાષ્ઠકલ્પમાં પણ શરીરના હલનચલનને રોકવું. અભ્યંતર તપ આત્માના અભ્યંતર સંસારને ટકાવી રાખનાર આંતરિક વૃત્તિ - વલણ - આંતરિક પરિણતિનો પ્રધાનતયા નિરોધ, શોધન કરે છે. પ્રાચક્ષિત તપ દ્વારા આંતરિક મહિન વૃત્તિઓનું શોધન અને દમન થાય છે. તેમાં બાધક માન, માયા વિગેરે છે. એ ન રાખે તો આંતરિક સંસારના કારણભૂત આંતરિક પરિણતિને નાબૂદ કરવી એ જ પ્રાચક્ષિત તપનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે.

વિનય : એટલે ગુણીના ગુણોનો સ્વીકાર, ગુણી ઉપર આદરભાવથી કરાતી સંભ્રમપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ. આવી પ્રવૃત્તિ જ વિશિષ્ટ પ્રકારનું કર્મનું વિનયન (દૂર) કરે. આત્મા અનાદિકાલથી આડંબરની ઈચ્છાવાળો છે. ગુણી તરીકે ગુણી દેખાય એટલે સાથે સાથે આપણા અવગુણ દેખાય. ગુણી ઉપરનો અનાદર પોતાના દુર્ગુણો પર આદર કરાવે. જેમ જેમ પોતાના દુર્ગુણો ઉપર અનાદર થાય, તેમ તેમ ગુણી ઉપર આદર અને સંભ્રમ ઉત્પન્ન થાય અને ત્યાર પછી ગુણી ઉપર વિનય ઉત્પન્ન થાય, એ વિનયગુણને આવરનાર મોહનીય, અંતરાય વિગેરે કર્મોને તોડી નાખે.

વૈયાવચ્ચ : જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં વ્યાપ્તભાવ, બીજના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં સહાયક ઘવારૂપ ભાવ એ આંતરિક પરિણામ છે. આ વૈયાવચ્ચ

આત્માની અંદર પડેલી સ્વાર્થતા, અહંકારતા અને પોતાના ગુણોની અંદર રહેલી મમતાને તોડે છે. વસ્તુતઃ તો ગુણોની મમતા નથી, ગુણાભાસની મમતા છે. કયો ગુણ એવો છે કે જે બીજાના ગુણોની અપેક્ષા વિના ટકી શકે ? સંઘ ઉપર આવેલી આપત્તિથી વિખુલુકુમારને ધ્યાન છોડીને પણ આવવું પડ્યું. સંઘ ઉપર આવેલી આપત્તિ વખતે સંઘની આપત્તિનું નિવારણ ન કરે તો, કરાતું ધ્યાન એ વ્યવહારરૂપે રહે, ભાવથી ન રહે અને એ ધ્યાનથી જ અનંત સંસાર ઉપાર્જન કરે. જરૂર હોય ત્યારે બીજાના ગુણોમાં સહાયક ન થાય તો આપણા ગુણો સાનુબંધ થતા નથી. પોતાને મળેલી શક્તિ ઉપર અહં અને મમ એ આંતરિક સંસાર છે. એ શક્તિનો બીજાના જ્ઞાનાદિની વૃદ્ધિમાં કરાતા ઉપયોગથી પોતાની શક્તિ વધે છે. વૈયાવચ્ચ એ પોતાની શક્તિમાં રહેલ અહં અને મમનો નાશ કરે છે.

સ્વાધ્યાય : પાંચે પ્રકારના સ્વાધ્યાયમાં અનુપ્રેક્ષાને છોડીને બાકીના ચારને અભ્યંતર તપ તરીકે ક્યારે ગણી શકાય ? સ્વાધ્યાય દ્વારા ચિત્તવૃત્તિરૂપ અંદરના સંસારની ઓળખ થાય છે. ઓળખ થવાથી એનો નિરોધ થતો આવે છે અને પરમાત્માના વચનના આલંબનથી, એના અર્થની ભાવનાથી શુદ્ધ આત્માના સ્વરૂપમાં અને એના કારણભૂત ઉપાદેય તત્ત્વમાં અહોભાવપૂર્વક જીવ ઠરવા પ્રયત્ન કરે છે, અને વિષયાદિ હેય તત્ત્વોમાંથી ચિત્તને નિવૃત્ત કરવા પ્રયત્નશીલ બને છે અને પછી સાહજિક નિવૃત્ત થાય છે. ચિત્તવૃત્તિના શોધક તરીકે જે સ્વાધ્યાયરૂપ સાધનનો ઉપયોગ થાય તો જ તે અભ્યંતર તપ બની શકે. જે વસ્તુ વાંચ્યા કે ગોખ્યા પછી આત્માની સાથે સરખાવવામાં આવે તો તે સ્વાધ્યાય કહેવાય. સ્વાધ્યાય, આત્માના ભાવન માટે છે. એનાથી મોહ, અજ્ઞાન વિગેરેના પડલો દૂર થાય છે. આત્માનું ભાવન જ્યાં નથી, ત્યાં કરાતો સ્વાધ્યાય એ પણ કાયકલેશ છે.

ધ્યાન : સ્વાધ્યાયની શ્રેષ્ઠ ભૂમિકા ધ્યાન છે. સ્વાધ્યાય કરતા કોઈ વિષયમાં ચિત્ત લીન બને છે તે ધ્યાન. જ્યારે અનુપ્રેક્ષામાં વિષય બદલાતા રહે છે. અનાદિથી આત્મા મલિન છે માટે તેની સ્થિરતા મલિનતામાં થઈ શકે છે. અનુકૂળતામાં સંરક્ષણાદિરૂપે, પ્રતિકૂળતામાં વિપરીતરૂપે સ્થિરતા થાય છે. આત્મગુણોમાં, એના સાધનોમાં અને ધ્યેય તત્ત્વોમાં એકાગ્રતા આવે એ સ્વાધ્યાયની પ્રકૃષ્ટતામાં બને છે. ખાલી એકાગ્રતા ધર્મધ્યાન નથી. જ્યાં આત્માના પરિણામોનું શોધન હોય, જ્યાં હેયોપાદેયતાનું સંવેદન સ્થિર થતું હોય કે તેવા સંવેદન પામેલ હોય તેવા આત્મગુણો માટે, પ્રભુજપ વિગેરેમાં એકાગ્ર થાય તો તે ધ્યાન કહેવાય. પણ ગ્રહ નરે છે માટે પ્રભુજપમાં એકાગ્ર થાય તો તે ધર્મધ્યાન નથી, પરંતુ તેનો આભાસ છે. વસ્તુતઃ તો આર્તધ્યાન છે.

કાયોત્સર્ગ : ધ્યાનમાં સહાયક વાચિક અને કાયિકપ્રવૃત્તિનો નિરોધ એ કાયોત્સર્ગ છે. કાયોત્સર્ગ એ ધ્યાનનો જ અવાંતર ભેદ છે, છતાં કાયિક સ્થિરતા અને વાચિક નિવૃત્તિ ધ્યાનમાં વિશિષ્ટ કારણ છે એ બતાવવા માટે બંનેને જુદા બતાવ્યા છે. એક એક અભ્યંતર તપ બાહ્ય તપ વિના ટકી શકતો નથી. અભ્યંતર તપ જ્ઞેનામાં આવે તેનામાં શક્ય સંયોગ મુજબનો બાહ્ય તપ ના આવે તો આભ્યંતર તપ છે કે આભાસ છે એ વિચારવું પડે. બાહ્યમાં યથાશક્તિ આચરણ અને અભ્યંતરમાં યથાશક્તિ પરિભાવન કરવાનું તો એ ઉભય તપરૂપ બને.

તથા - પરાનુગ્રહક્રિયેતિ ॥૬૩॥

પર = પોતાનાથી બીજા સાધુ, શ્રાવક વિગેરે ઉપર, અનુગ્રહ = જ્ઞાનાદિ ઉપકાર કરવો. મહાન અત્યંત કડુણાપર બનીને કરવો. શિષ્યની ઈચ્છા જિભી કરી લાભ સમજાવી ઉલ્લાસથી કરે તેમ સમજાવીને કામ કરાવવું એ પરાનુગ્રહ છે. અવસરે કરવાના કામ વખતે પણ એ માને કે એકવાર કરીશ તો દર વખતે કરવું પડશે, એમ માની પરાણે કરે તેવું ન થવા દેવું, બીજાની સાથેનો વ્યવહાર જ્યારે આપણા માટે હોય તો તે પરને ઉપકાર કરનારો હોવો જોઈએ. ઈચ્છાકાર સમાચારી સાચવીને એની રૂચિ જિભી કરવાથી પરને ઉપકાર કરનારો થાય. જે અવસ્થાઓ પોતે અનુભવી ન હોય તે અવસ્થામાં બીજાની શું સ્થિતિ હોઈ શકે તે સમજવા પછી વિવેકી એના દુઃખમાં વધારો ન કરે. દરિદ્ર હોય તો દ્રવ્યાદિથી સહાય કરે. સાધુની અપેક્ષાએ તેને જ્ઞાનાદિ સંપન્ન બનાવી વિવેક અને ધૈર્ય આપે. સાધુ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં બીજાને સહાયક બનવા તત્પર હોય પણ અત્યંત અનુગ્રહ બુદ્ધિથી સામા માણસની અજ્ઞાન અવસ્થામાં કઈ પરિસ્થિતિ હોય છે, એ સમજાય ત્યારે અત્યંતાનુગ્રહ બુદ્ધિ આવે. ભાવ વગરની ક્રિયા ભૌતિક સ્વાર્થ કે ભય કે બધા કરતા હોય તો ટકે. જ્ઞાની જે અનુગ્રહ કરે તે વીતરાગ પરમાત્માના વચન ઉપર અહોભાવપૂર્વક કરે, અનાદિકાળના ભાવરોગોનું નાશક છે એમ સમજીને કરે. એના અર્થો અને એદંપર્થો સમજી, વિચારી, યાદ રાખી વારંવાર એમાં ઉપયુક્ત બનીને કરે અને એના કારણે આત્મામાં ઉત્પન્ન થતા વિપરીતભાવો એ સાહજિક રીતે અરૂચિકારક ગણી, છોડવા માટે સત્વશાળી બને. સાધુની બીજાની સાથેના વ્યવહારમાં સહાય એ પ્રાસંગિક અને ક્વચિત્ કાયમી બને છે. આજ સુધી સંઘમાં જે સાધના થાય છે તે બીજાના આલંબનથી થાય છે, પોતાની સમજાણથી થાય છે. મનને સુધારવામાં જ વધારે સહાયકપાણાની જરૂર છે. જ્ઞાન આપવાથી સ્વ અને પર બંનેનું સમગ્દર્શન નિર્મળ થાય છે. સંયમ સ્થાનોની ઉત્કંઠા, આત્માના કષાયોની મંદતા જ્ઞાન દ્વારા થાય છે. મનને ભાવિત અને સુદૃઢ કરવા માટે વાંચનાદિ ગ્રંથોના અધ્યયન, અધ્યાપન સિવાયનો બીજો બધો પુરુષાર્થ જીણ છે. ખુદ

તીર્થંકર દેવો પણ દેશના દ્વારા જ ધર્મ સ્થાપે છે અને જ્યાં સુધી જીવે છે, ત્યાં સુધી દેશના દ્વારા જ ધર્મને આપે છે. સૂત્ર-અર્થનું અધ્યયન, અધ્યાપન એ જ કલ્યાણમિત્ર તરીકેનો પ્રધાન પરાનુગ્રહ છે. એ સિવાયની બીજી સહાયક પ્રવૃત્તિઓ એ અનુગ્રહ છે અને જ્ઞાનદાન એ મહાન અનુગ્રહ છે.

જ્ઞાન વિના વેરાગ્ય, વિવેક અને વિશિષ્ટ આરાધના થતી નથી એવું પોતાના હૃદયમાં બેઠું હોય તો જ બીજાને જ્ઞાન સંપાદન દ્વારા અનુગ્રહ થઈ શકે. સામાને જ્ઞાનની રૂચિ જગાડવા માટે પોતાના માટે આદરભાવ હોવો જોઈએ તો જ તે આપણું વચન માન્ય કરે.

યોગ્ય આત્માઓ પાસે હૃદયના ભાવો નિખાલસતાથી કહેવાય તો તેનો યોગ્ય માર્ગ નીકળે. તેથી આપણે યોગ્ય વ્યક્તિ પાસે આપણા હૃદયના ભાવો ખોલવા જોઈએ, તો જ તે આપણા ઉપર અનુગ્રહ કરી શકે. આપણી કાંઈપણ ભૂલ થતી હોય તો બીજા વિના સંકોચે આપણને કહી શકે એવું આપણું જીવન જોઈએ.

જ્ઞાનાદિસંપન્ન આત્માઓએ બીજા ઉપર જ્ઞાનાદિ અનુગ્રહ કરવા માટે અત્યંત કષ્ટાવાળા બનવું જોઈએ, અને તે ત્યારે આવે કે જ્યારે હૃદયમાંથી તિરસ્કારભાવ, તુચ્છ શબ્દો, અસ્થાન શબ્દો આ બધું નીકળી જાય તો સામા ઉપર જરૂર ઉપકાર થાય. જ્ઞાનદાનના ઉપકાર માટે સામાનું મન આપણા ઉપર વિશ્વાસવાળું થવું જોઈએ.

આત્માને મોક્ષે જવા માટે વિઘ્નકારક તત્ત્વો ક્યા ? તે પણ અનુગ્રહ કરનાર આત્માએ વિચારવું જોઈએ. અનુગ્રહ કરનાર આત્મા જેમ બળ આપે, સહાય આપે તેમ વિઘ્ન કાપે. આત્માને મોક્ષે જવામાં ભાવના, પ્રવૃત્તિ વિગેરે કારણ છે તેમ મોક્ષમાં અટકાયત કરનાર કોણ છે ? એ વાત પણ અનુગ્રહ કરનારે ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. જે આત્માઓ પ્રેમથી પોતાના આત્માના દોષો કાઢવા તેયાર ન થાય, તેની ઉપર કાષ્ટાદિ ઔષધિ જેટલો ઉપકાર થાય, રાસાયણિક ઉપકાર ન થાય. વ્યવહાર યોગમાં સ્થિર થયા વિના નિશ્ચયમાર્ગને પકડવો એ સોમલ અર્થાત્ જેર છે. વિશિષ્ટ આચારસંપન્ન થયા વિના, વિશિષ્ટ વિનય વિના, વિશિષ્ટ ગુરૂ બહુમાન વિના એ જીવને આગળ વધારવો એ સોમલ છે. ઉંચા સૂક્ષ્મ તર્કગ્રંથો સમર્પિતભાવનું હૃદય હોય અને તર્કશક્તિ હોય તેને જ ભણાવાય, એકલી તર્કશક્તિ હોય તેને ઉંચા તર્કગ્રંથો ભણાવાય નહિ. જેમ સિદ્ધર્ષિની પાસે તર્કશક્તિ હતી, માટે એકવીસ વાર ચલાયમાન થયા પણ પછી અહોભાવનું હૃદય આવ્યું તો તેમને કોઈ ચલાયમાન કરી શક્યું નહિ. બીજા આત્માનો દોષ જોઈને એના પર કેટલો અનુગ્રહ કરવા યોગ્ય છે તે માપવાનું અને તેને અનુરૂપ અનુગ્રહ કરવો.

તથા - ગુણદોષનિરૂપણમિતિ ॥૬૪॥

જગતમાં મોટાભાગની પ્રવૃત્તિમાં ગુણદોષ બંને રહેલા છે. ગુણદોષ બંનેમાં જે એકંદરે લાભ કર્તા હોય તેને પકડવું, બીજને છોડવું. ગુણદોષને ઝીંગવટથી જોવા એ સાધુ ધર્મ છે. કારણકે એના વિના પ્રવૃત્તિ કેવી રીતે કરવી તે નિર્ણય થઈ શકતો નથી.

જે દેશોમાં સર્વસામાન્ય કૃષો ખાવાનો-રિવાજ હોય, એવા દેશોમાં સાધુએ જવુ નહિ, જેથી ગૃહિ પોષાય નહિ. એજ રીતે જ્યાં વસંતની મર્યાદા ન હોય, લોકોની રહેણીકરણી સંયમ જીવનને અયોગ્ય હોય એવા દેશમાં બહુલતયા જવું નહિ, ક્યારેક જવું પડે તો રક્ષણની તૈયારી કરીને જવું.

બાહ્ય પ્રવૃત્તિ અને આંતરિક વિચારોમાં, બંનેમાં ગુણદોષનું નિરૂપણ કરવાનું છે. દહેરાસર એકલા જવું એ દોષરૂપ છે. આપણે શુદ્ધ હોઈએ તો પણ આપણા નિમિત્તે બીજા એકલા જતા થાય તે અનવસ્થાના નિમિત્ત આપણે બનીએ. જે કાર્યની આપણે છુટ આપીએ એ છુટ દોષરૂપ તો નથી ને ? એ વિચારવું જ પડે.

જે ગુણની સાધના દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલું પુણ્ય તે ગુણને પ્રકૃષ્ટ બનાવવા માટે ઉત્તમ સામગ્રીને મેળવી આપે તે યોગાવંચક છે. દા.ત. મેઘકુમારે હાથીના ભવમાં ઉત્કૃષ્ટ દયા પાળી જેનાથી પરમાત્માનો યોગ થયો. એ સામગ્રી મળવા દ્વારા પૂર્વભવમાં પોતે જે ગુણ આરાધ્યો છે, તેને પ્રકૃષ્ટ કરવાનો વીર્યોલ્લાસ જાગે છે. જે યોગ આપનાર ગુરૂની ઈચ્છા મુજબના યોગને આરાધી લઈએ તો તે તે યોગમાં રૂચિ ઉત્પન્ન થાય છે અને ગુરૂની ઈચ્છાને ગોણ કરીએ તો તે પૂર્વભવમાં પોતાને જે યોગની રૂચિ હતી, અને જે યોગમાં અરૂચિ હતી, તેનું ફળ છે. વિશિષ્ટ શક્તિ હોવા છતાં બીજા યોગ ખાતર તે યોગને ગોણ કરીએ તો તે યોગનો ભવાંતરમાં અંતરાય મળે, તે યોગની અરૂચિ મળે. આપણા કોઈપણ યોગો ઉપર આપણી પકડ હોય તો તે યોગ સારો હોવા છતાં આપણા માટે દોષકારક છે. ગુરૂની ઈચ્છાથી વિરૂદ્ધ કોઈપણ એક યોગમાં પણ જો આપણી પકડ રહી જાય તો યોગાવંચકપણું ન આવે. આપણને ઉદ્ધ આવતી હોય ત્યારે મોટેથી પાઠ કરવો એ ગુણ છે પણ મકાનમાં કોઈ માંદુ હોય કે વિહારમાં સાધુ થાકેલા હોવાથી વહેલા સૂઈ જયા હોય ત્યારે મોટેથી બોલી તેમને અંતરાય કરવો એ દોષ છે.

બીજા યોગને ગોણ કરી, કોઈપણ એક જ યોગ સેવે તેને બીજા યોગમાં પ્રવૃત્ત કરાવવા ગુરૂ ભણતાં ભણતાં માંદાનું લાવવાનું કહે તો ગુરૂને જ્ઞાનાવરણીય ન બંધાય કારણ કે ગુરૂને સ્વાર્થ નથી. તપની શક્તિ હોવા છતાં સ્વાધ્યાયના નિમિત્તે તપને ગોણ કરે તો તપનો અંતરાય બંધાય.

બધા માંદાં છે, માટે મોટેથી સ્વાધ્યાય નથી થતો, માટે એના ઉપર અરૂચિ

કરે તો ઘોર ચારિત્રમોહનીય બાંધે.

ભગવાનના શાસનમાં ત્યાગ મોટો નથી, માધુકરી ભિક્ષા મોટી છે. એક વસ્તુનો ત્યાગ કરતા બીજી વસ્તુની અપેક્ષા ઊભી થાય, એને માટે ઘેર ઘેર ફરવું પડે, સીધી રીતે ન મળે તો સૂચનાદિ આપવા પડે તો એ બધું દોષરૂપ છે. સાચી કે ખરાબ બધી પ્રવૃત્તિમાં ગુણદોષનું નિરૂપણ જરૂરી છે અને તે મધ્યસ્થ પુરૂષ જ કરી શકે. જનમ્યા છીએ, શરીર વળગ્યું છે, જ્યાં સુધી રહેશે ત્યાં સુધી કાથિક, વાથિક, માનસિક પ્રવૃત્તિ રહેવાની છે. એમાં શું સાધવાનું? એ જ કે મધ્યસ્થ દષ્ટિથી લાભ દેખાય તેને આચરવું, બીજાને છોડવું.

શિષ્યની મમતા તોડવા આચાર્યે રત્નકંબલ ફાડી નાખી, તેનાથી દિગંબર મત નીકળ્યો. અનેક મિથ્યાદ્રષ્ટિ બન્યા, તેનું પાપ આચાર્યને નહિ, કારણ કે અનેક માર્ગસ્થ શિષ્યોને અસંયમથી બચાવ્યા, અન્યથા શિષ્યો પણ અસંયમી બનત.

તથા બહુગુણે પ્રવૃત્તિરિતિ ॥૬૫॥

આપણી પ્રવૃત્તિ ગુણમય જોઈએ. અન્વય વ્યતિરેક બંનેથી પ્રવૃત્તિ માપવી જોઈએ. જ્ઞાન ભણે છે તો જ્ઞાન માટે લાભકારી છે, પણ શ્રદ્ધા વગર ભણે છે, ચારિત્રના યોગ વિના ભણે છે, તો તે નુકસાનકારી છે. ઉદ્યત વિહારી હોય અથવા ઉદ્યતવિહારી થવા માંગતો હોય તો તેવાને ભણાવવો તે ગુણ છે, બીજાને ભણાવવો તે દોષરૂપ છે. અસત્ય વચન એ પાપનું કારણ છે, માટે વર્જ્ય છે. સાંધુને ભાવગૃહ્ બોલવાનું બંધ છે, દ્રવ્ય ભુક્તું બોલવાનું બંધ નથી. જે અસત્ય બીજાના લાભનું કારણ થતું હોય તો તે લાભરૂપ છે, દોષરૂપ નથી. બહુગુણમાં પ્રવૃત્તિ, મધ્યસ્થભાવ આવે ત્યારે ઘાય છે, આપણા કોઈપણ યોગ ઉપર આપણી પકડ ના હોય ત્યારે આવે છે.

તથા શાન્તિર્માર્કિવાર્જવમલોભતેતિ ॥૬૬॥

કોધાઘનુદય ઈતિ ॥૬૭॥ તથા વૈકલ્યકરણમિતિ ॥૬૮॥

વિપાકચિન્તેતિ ॥૬૯॥

તથા ધર્મોત્તરો યોગ ઈતિ ॥૭૦॥

સાંધુને દેહ સંબંધી સુખ સ્વસ્થતામાં જોટલું અબાધક છે તેટલું જોઈએ. આ સિવાયનું પૌદ્ગલિક સુખ આભિમાનિક (કાલ્પનિક છે.) આ શરીરને ધર્મયોગોમાં પ્રવર્તાવવા માટે જોટલી અશક્તિના કારણે અટકતો હોય, નિમિત્તકારણથી તેટલી શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ શકે તેટલું દુઃખને દૂર કરવું એ કર્તવ્ય છે. દેહ ઔષધ કરીને ટકે તો સાધના કરવા ઔષધનો ટેકો લે. પુદ્ગલથી ઉત્પન્ન થતું દુઃખ ટાળી શકાય તેવું નથી માટે એને સહન જ કરવું જોઈએ. કાથિક દુઃખ રાગદ્વેષના આવેશોથી,

આઘાતથી, ઉશ્કેરાટથી, અનિયમિતતાથી, ચિત્તની અપ્રસન્નતાથી, વહેમથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ બંધાનો નિગ્રહ એ નિયમિતતા વિગેરેથી થાય છે. આ નિયમિતતા અને પરિમિતતા સંયોગોના કારણે, સ્વાર્થના કારણે ઓળંગાય છે. જે આત્માઓ તપસ્વી નથી, એવા બેઠાડુ આત્માઓને મોટેભાગે રોગ થાય છે.

વાચિક દુઃખ એ કે જે વચન જ્યારે કાઠવું છે તે ક્ષોભના કારણે કે બીજા કોઈ કારણે આપણે કાઠી શકતા નથી. વાચિક દુઃખ મુનિને હોતું નથી, કારણકે અનિત્યાદિ અને મૈત્ર્યાદિ ભાવનાથી હંમેશા ભાવિત હોય છે. મુનિ બીજાને આવેશ ઉત્પન્ન કરે તેવા શબ્દો બોલે નહિ અને બીજાના તેવા શબ્દો ઉપર પોતે આવેશ કરે નહિ. વાચિક અને કાચિક દુઃખ ઉત્પન્ન કરનાર એ આપણા જ મોહ, અજ્ઞાન અને આવેશથી ઉત્પન્ન થયેલા પરિણામ છે. આપણી અભાવિત દશાના કારણે જ આપણે દુઃખી થઈએ છીએ. બહારની પરિસ્થિતિ, સંયોગો, વ્યક્તિઓ આપણને આધીન નથી, કર્મને આધીન છે એ સંયોગોમાં આપણે ભાવિત બનીએ તો જ તેમાંથી બચી શકીએ. મૈત્ર્યાદિ તેમજ અનિત્યાદિ ભાવનાઓ કષાયરૂપી મૂળ (અર્થાત આત્માની અભાવિત કે વિપરીત ભાવિત દશા)ને બાળી નાંખે છે. આપણી નિકૃષ્ટ સ્થિતિ આપણને દેખાય તો આપણને આપણું કેવલજ્ઞાન યાદ આવે તો પ્રશંસામાં લેવાઈ જઈએ નહિ.

બીજાને ઠગવાની બુદ્ધિ એ વસ્તુના મમત્વના કારણે કે માનાદિ કારણે ઉત્પન્ન થાય છે. વસ્તુ કે માન બંને વિનશ્ચર છે, અલ્પકાલીન છે એવો ખ્યાલ આવે તો માન થાય નહિ. વિનશ્ચર પદાર્થ માટે કરેલા સંકલેશો દુર્ગતિમાં લઈ જનાર છે આવું ખ્યાલમાં હોય તો માયા થઈ શકે નહિ. કષાયનું મૂળ અજ્ઞાન અને મોહ છે. તેને ભાવનાઓ બાળી નાંખે છે અને તેથી કષાયો નિર્બળ બને છે. અને તેથી મુનિ મન અને વચનથી હંમેશાં સ્વસ્થ હોય છે. કષાયનું મૂળ મોહ અને અજ્ઞાન છે. કષાય પોતે સંસારનું મૂળ છે. સાધુધર્મનું મૂળ કષાયના નિગ્રહો અને કષાયના નિગ્રહનું મૂળ ભાવિત અવસ્થા અને સજ્ઞાન અવસ્થા છે. મોહ એ અસદ્ભાવિત અવસ્થા છે. સમજ્યા વગર, જાણ્યા વગર અકાર્યમાં સહેજે પ્રવર્તે તેને મોહ કહેવાય. જ્ઞાન અને સદ્ ભાવિત અવસ્થાથી પરિણત આત્મા કષાયના નિગ્રહ માટે સમર્થ બને છે. ક્રોધાદિ કષાયનો નિગ્રહ જેનાથી થાય, તેનાથી નોકષાયનો નિગ્રહ અવશ્ય થાય છે. સંસાર આખો નોકષાય ઉપર ચાલે છે. નોકષાય ઉપર જ કષાયો નભે છે. જ્ઞાન અને ભાવના નોકષાય અને કષાય બંનેને નિર્મૂળ બનાવે છે. ભાવના અને ભાવિતપણું : કોઈપણ વસ્તુને ભાવિત બનાવવી હોય તો તેને ઘુંટવી પડે. ધર્મના બધા યોગો આપણા જ્ઞાનને ભાવિત કરવા માટે, ખલને ઘુંટવા માટે લસોટા સમાન છે. કાચિક પ્રવૃત્તિ ખલ સ્થાને છે અને તદનુસાર અશુભ ભાવોનો રોષ કરીને

શુભભાવો શાસ્ત્ર અનુસાર જો કરવામાં આવે છે એ આત્માને જ્ઞાનથી ઘર્ષિત કરે છે. જ્ઞાનમાં વેગ, પાવરને ઉત્પન્ન કરે છે, અર્થાત્ મોહ અને અજ્ઞાનના સંસ્કારોને દૂર કરે છે. એ સંસ્કારોને મોટેભાગે વિચારપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ પુષ્ટ કરે છે. પ્રવૃત્તિ બંધ કરો એટલે વિચાર ઘસાવા માડે. પ્રવૃત્તિ સંપૂર્ણ અટકાયા પછી આવતા વિચારોનું શોધન કોણ કરે ? પાંચ આશ્રવોની નિવૃત્તિ સાધુપણાના એકભવ સુધી અટકે છે, પછી અટકતી નથી. વિચારોનું શોધન કરવા માટે બધા ધર્મયોગો પ્રધાન કારણ છે, એનાથી આત્મા ભાવિત બને છે. અનિત્યાદિ ભાવનાઓને પુનઃ પુનઃ વિચારથી અને એનાથી જ વિચારોનું શોધન કરવું. દેવલોકમાં દેવતાઓ ભાવનાદિના બળથી જ (પ્રધાનતયા) સમક્ષિત ટકાવી રાખે છે. જિનભક્ષિત વિગેરે હોવા છતાં ત્યાંના નાટારંભમાં ભાવનાના બળે જ સમક્ષિત ટકે છે.

અનિત્યાદિના ભાવનથી કષાય, નોકષાય ઘસાતા જાય, શરીરની મમતા ઘસાય, મનની ધીરજ વધે, ધર્મનો આદર વધે. અપાયો દેખાવાથી કામરાગ, સ્નેહરાગ ઘસાતા જાય, તેથી ક્ષમા વિગેરે ધર્મો સહજ સિદ્ધ થાય. ભાવનાથી ભાવિત થવા માટે પદાર્થની દૃષ્ટિથી અપ્રસંગે પણ ભાવનાને વારંવાર યાદ કરવી. પછીથી તે તે પ્રસંગે તે તે ભાવનાને જોડવાની. જે વિચારોમાં રાગ દ્વેષનું જેર વધારે પડતું ન હોય તો ભાવના આપણને યાદ આવે. જે આપણે તેને સહજ સિદ્ધ કરી હોય તો ત્યાર પછી ધીમે ધીમે મોટા પ્રસંગોમાં પણ તે સહજ સિદ્ધ બને. માટે નાની નાની બાબતમાં જ કષાયનો જય કરવાનો અભ્યાસ પાડવો જરૂરી છે.

પાપ યોગની બાહ્ય નિવૃત્તિ શક્તિ અને સંયોગાધીન છે. ધર્મયોગોમાં પ્રવૃત્તિ એ પણ શક્તિસંયોગાધીન છે. નિકાચિત કર્મના ઉદય વિના ધર્મો આત્માના હૃદયમાં પાપ નવા વધે નહિ. લોભવૃત્તિ એ ધર્મવૃત્તિને ઝાંખી બનાવે છે. આહાર પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર વિગેરેનો ત્યાગ ભાવના વિશુદ્ધ હોય તેને વધે. બાહ્ય પાપોની નિવૃત્તિ અને બાહ્ય ધર્મસ્થાનમાં પ્રવૃત્તિ એ બંને શક્તિસંયોગ સિવાય પરિણામના માપક ચંત્ર છે. ભાવની શિથિલતા વગર, નિકાચિત કર્મના ઉદય વગર, શક્તિ અને સંયોગ વિના ધર્મની પ્રવૃત્તિ ઘટે નહિ, પાપની પ્રવૃત્તિ વધે નહિ (ધર્મો આત્માની) પાપની પ્રવૃત્તિ બાહ્યપ્રવૃત્તિની અનિયંત્રિતતાથી વધે છે. પાપમાં રસ લેનારનો સંપર્ક કરવાથી, તેને સહાય કરવાથી, પાપની પ્રવૃત્તિને રોકવાનું દઢપ્રણિધાન ન હોવાથી પાપની પ્રવૃત્તિ વધે છે. સહનશીલતા, વૈરાગ્ય અને ધર્મની પકડ ન હોવાથી પાપની પ્રવૃત્તિ વધે છે. સાધુને પાંચ પ્રહરનો સ્વાધ્યાય છે. જોટલી પ્રવૃત્તિઓ બહારની વધે, તે બધી પાપની પ્રવૃત્તિઓ વધે છે. તપ, નિયમ અને સંયમમાં જો ઉદ્યુક્ત છે તેણે શાસનના બધા અંગોની આરાધના કરી છે. સ્વાધ્યાય સિવાયની બધી પ્રવૃત્તિઓ લગભગ ઘટાડવામાં આવે તો જ ધર્મારાધના થઈ શકે. આયર્થ વાચના આપવા

સમર્થ ન હોય અને શિષ્ય વાચના આપતા હોય તો આચાર્ય સુતા સુતા પણ સાંભળે જેથી, બીજા સાધુઓના હૃદયમાં સ્વાધ્યાયની મહત્તા વધે.

જેને ભાવધર્મની પ્રાપ્તિ નથી એવા આત્મા પાસેથી કૃત્યુલ વાત સાંભળવી નહિ. સાંભળવી એ પાપની પ્રવૃત્તિનું કારણ છે. અત્યંત પીઠ વિનાની વ્યક્તિઓ બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં પડે તો ક્યાંક રાગ દ્વેષની હોળી સળગે.

બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં સ્વાધ્યાય, પ્રતિક્રમણ, પડિલેહણ, ગોચરી, નિહાર, ગ્લાનાદિની વૈયાવચ્ચ એટલું સાધુ માટે આવશ્યક છે. એ સિવાય બહુ વાત કરનારો, ગુહસ્થોનો અતિપરિચય કરનારો, પુસ્તકની-ઓચ્છવ વિગેરેની પ્રવૃત્તિ બિનઅધિકારી સાધુ માટે પાપનું કારણ બને. શાસ્ત્રમાં ધર્મકથાને પાપી કહ્યો છે, અર્થાત્ ગુહસ્થોને ધર્મી બનાવવા જેની તેની સાથે ધર્મની કથા કહેનારો, એના રસને કારણે સ્વાધ્યાય વિગેરેને ગૌણ કરે તે પાપ સાધુને લાગે છે.

જેના આત્મામાં ભાવધર્મ ઉત્પન્ન થયો નથી, જેના આત્મામાં ભાવધર્મનો દીવો નિરંતર સળગતો નથી, જેના આત્મામાં ભાવધર્મની રક્ષા માટે સતત પ્રયત્નશીલતા નથી તે અકલ્યાણ મિત્ર છે. આત્માની અંદર જ્યાં સુધી પ્રણિધાન દઢ ન થાય, ત્યાં સુધી ક્ષયોપશમ ભાવ પેદા થતો નથી. પરચક્રખાણ એ અતિ દઢ પ્રણિધાનનું કારણ છે માટે વ્યવહાર નિશ્ચય ઉભયથી એની એકસરખી કિંમત છે. પાપની પ્રવૃત્તિ જેને રોકવી હોય તેણે વારંવાર દઢ પ્રણિધાન કરવું જોઈએ. જે જે બાબતમાં જે જે વ્યક્તિ જે જે વસ્તુનું દઢ પ્રણિધાન કરે તે તે વિષયમાં આત્મામાં કુહાડાના ધા પડે. દઢ પ્રણિધાન વિના આત્મામાં કુહાડાના ધા ન પડે, ટાંકણીના ધા પડે. નિકાચિત કર્મ વગર, દઢ પ્રણિધાનવાળા આત્મામાં આત્માનું બળ છે. નિકાચિત કર્મ વગર દઢ પ્રણિધાન વગરના આત્મામાં કર્મનું બળ છે. દઢ પ્રણિધાનપૂર્વક જે આત્માનુપ્રેક્ષા નથી કરતા તે અનિકાચિત કર્મથી પણ ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે.

સહનશીલતા કેળવવા માટે શું કરવાનું ? માનસિક સહનશીલતા કેળવવા માટે (૧) જીવન કોઈ એક યોગ્ય વ્યક્તિને સમર્પિત કરવું. (૨) સંયોગોને આધીન બાહ્ય ઓછુવતું કે આડુ અવળું થયા કરે, પરંતુ આત્માના સમત્વ, પ્રસન્નતાને હાણવા માટે તેમાં આત્મવીર્ય ભળે તો જ તે શક્ય બને. આપણું વીર્ય સમતોલ રાખીને, વિચાર કરીને દરેક પ્રવૃત્તિમાં ભેળવવું. નિમિત્ત મળતાં આત્મવીર્ય ભળે છે, માટે ગુસ્સો ઉત્પન્ન થાય છે. આપણું આત્મવીર્ય સમતોલ રહે તો ગુસ્સો ન થાય. (૩) બાહ્ય સંયોગો વિના સંકલ્પ વિકલ્પથી ચિત્તની અંદર સહનશીલતા ઝીલી થાય છે. ભૌતિક પ્રસન્નતા એ પણ અસહનશીલતા છે. અકળામણ એ પણ અસહનશીલતા છે. (૪) સ્વાધ્યાયથી અને શુભ ભાવનાથી મનને નવડું પડવા દેવું

નહિ. (૫) કલ્યાણ મિત્રો સાથે સંકલ્પ વિકલ્પના ટાઈમમાં વાતોથી જોડાઈ જવું. વાત કરવાનો ખરો અવસર સંકલ્પ વિકલ્પના ટાણે છે. એવા વખતે જ કલ્યાણમિત્રનો ખરો ખપ પડે છે.

વાચિક સહનશીલતામાં, અતિઆગ્રહ પ્રયોજન વિના અતિઆવેશ કે ગુભ ભાવાવેશથી પણ બોલવું નહિ. જે કાંઈ બોલવું હોય તે સ્વસ્થતાથી સામી વ્યક્તિના લાભ નુકસાનનો વિચાર કરીને બોલવું. શાસ્ત્ર નિષિદ્ધ વસ્તુમાં લાભ દેખાય તો પણ પ્રવર્તવું નહિ. એ કામ વડીલને ભળાવી દેવું. સામી વ્યક્તિ યોગ્ય દેખાય તો યોગ્ય જવાબ ટૂંકામાં આપવો.

કાષિક અસહનશીલતા બે પ્રકારે : (૧) અનુકૂળતા (૨) પ્રતિકૂળતા. આપણે જ કાંઈ કહેવું પડે તે આપણા ભાવ ધર્મને ઉંચો મૂકીને કહેવાય નહિ. સમિતિ ગુપ્તિમાં રહીને જ બોલાય.

ધર્મની પ્રવૃત્તિ માટે પાપની નિવૃત્તિ અનિવાર્ય છે, કાર્ય છે. કાષિક અનુકૂળતા સંસારી આત્મા મોટે ભાગે છોડે નહિ, જ્યારે ધર્માત્મા કાષિક અનુકૂળતાને છોડે. કાષિક અનુકૂળતાનો ત્યાગ કાષિક સહનશીલતા છે. સહન કરવાથી અનુકૂળતામાં ચિત્તનું ખેંચાણ ઓછું થાય છે. પ્રતિકૂળતામાં ઉદ્વિગ્નતા સહજ નાશ પામે છે. જે પ્રતિકૂળતા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં બાધક ન હોય, અથવા સાધક હોય તેને સ્વીકારે. જે પ્રતિકૂળતા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં બાધક હોય તેનો નાશ કરે. પ્રતિકૂળતા વિશિષ્ટ બાધક ન હોય તો સ્વીકારતા રહેવું. અનુકૂળતાનો ત્યાગ અને પ્રતિકૂળતાનો સ્વીકાર કાયમ રહેવો જોઈએ. જોટલી પ્રતિકૂળતાઓ ઊભી કરીને વેઠી શકાય તેટલી વેઠવાનો અભ્યાસ રાખવો.

જેમ જેમ સહન કરતા જઈએ તેમ તેમ સુખશીલતા ઘટે, પાપ પ્રવૃત્તિનો રોધ થાય. આપણું ચિત્ત નહિ સહન કરવામાં અનિયંત્રિત રહે છે. સમિતિ પણ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રનો યોગ હોય તો સમિતિ છે, અન્યથા નહિ. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની જે અનુકૂળતાઓ બાહ્ય દષ્ટિએ પોષક છે, જે પ્રતિકૂળતાઓ બાહ્ય દષ્ટિએ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની નાશક છે, જે અનુકૂળતાઓ ધિરના અભાવે ત્યાગી શકતા નથી, જે પ્રતિકૂળતાઓ ધિરના અભાવે વેઠી શકતા નથી તેમાં મૃતિ કેળવવા શું કરવું? અનુકૂળતામાં આપણી મોટાઈ ના દેખાવી જોઈએ. બીજા કરતાં આપણે નિર્બળ છીએ એવું આપણું વલણ દેખાવું જોઈએ. નિર્બળતાનો વિચાર ન આવે તો રાજનો વિચાર આવ્યા વિના રહે નહિ. તેથી અનુકૂળતામાં અનુકૂળપણાની બુદ્ધિનો, સુખશીલતાની બુદ્ધિનો ત્યાગ કરવાનો. ક્ષયોપશમ ભાવના કોઈપણ ધર્મમાં પોતે પોતાની જાતે મોટાઈ માનવી તે પણ અસહનશીલતા છે. આપણે નબળા છીએ એ વાત લક્ષ્ય બહાર ન જાય તો અનુકૂળતા જોટલી જરૂર હોય તેટલો જ ઉપયોગ થાય.

પ્રતિકૂળતામાં નબળાઈ સમજી વારણ જરૂર કરવું પણ વારણ કરવાથી પ્રતિકૂળતા ખસે એવો નિયમ નથી અને તેથી વારણ ન થાય તો આત્મબળ કેળવવું જ પડે, નહિ તો પાપની પ્રવૃત્તિ (મંત્રતંત્રાદિ) ખેંચાઈ આવે. કાષિક સહનશીલતાથી પાપની પ્રવૃત્તિ મોટે ભાગે અટકે છે, વૈરાગ્યથી પાપની પ્રવૃત્તિ મોટે ભાગે અટકે છે. વિરાગી હોય માટે સાહજિક રીતે જ પાપમાં પ્રવર્તવાનું મન જ ન થાય. તેની વૃત્તિ તો વૈરાગ્યમય છે જ, તેથી પાપની પ્રવૃત્તિ પણ સાહજિક અટકે છે. જેમ જેમ વૈરાગ્ય તીવ્ર થતો જાય તેમ તેમ અનાભોગથી કે સાહજિક એમ બંને રીતે થતી પાપપ્રવૃત્તિ અટકતી જાય. માટે વૈરાગી આત્માને સ્વપ્નમાં પણ ખોટા સ્વપ્નની તીવ્રતા ન હોય. જેટલો વૈરાગ્ય મંદ થાય, તેટલી પાપની પ્રવૃત્તિ સાહજિક રીતે જીવનમાં ઊભી થાય. વૈરાગ્ય એટલે ભવ નેર્ગુણથી ભવના હેતુઓ ઉપરનો દેશ. પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયોથી ચારગતિ રૂપ સંસારની ઉત્પત્તિ છે અને વિષયોના હેતુએ વિષયોમાં સુખ અને દુઃખની ભ્રાન્તિ થાય છે. અનંતકાળની વાસના અને અશુભ સંસ્કારોના બળથી ભ્રાત્મક જ્ઞાન થાય છે. અનંતકાલીન ભ્રાત્મક દૃષ્ટિથી તે તે વિષયોમાં અલ્પકાલીન સુખ અને દુઃખ અનંતકાળથી લાગતું આવ્યું છે પણ પરિણામની દૃષ્ટિથી તે દુઃખરૂપ જ છે. જ્યાં સુધી ભવમાં નેર્ગુણનો બોધ તીવ્ર ન બને ત્યાં સુધી પાપ પ્રવૃત્તિ અટકે નહિ.

સંસારના દરેક ભાવોમાં નેર્ગુણને જાણવાની શક્તિ આત્માની આત્મસાત્ થાય ત્યારે વૈરાગ્ય ઊભો થાય છે. વૈરાગ્ય એ ગુણ છે અને ભાવના એ અભ્યાસ છે. ગુણ સાહજિક હોય જ્યારે ભાવનામાંથી ભાવ જન્મે છે. વૈરાગ્યગુણ લઘિરૂપ છે. વૈરાગ્ય જેમ જેમ તીવ્ર બને તેમ તેમ પાપ પ્રવૃત્તિ સહજ અટકતી આવે.)

જેટલી જેટલી આપણી દૃષ્ટિમાં ભવ નેર્ગુણની તીવ્રતા આવે, તેટલી તેટલી વૈરાગ્યની તીવ્રતા આવે. સંસારમાં આત્મા જે લેપાય છે તે વિષયોમાં ગુણના કારણે લેપાય છે. માટે નિર્ગુણતાનો બોધ થાય તો લેપાય નહિ. પ્રતિકૂળતામાં જે ભય પામે છે તે પણ દોષકારક છે. પ્રતિકૂળતામાં પ્રતિકૂળતારૂપ જે ગુણ છે, તે પણ આપણે પ્રતિકૂળતાને પ્રતિકૂળતારૂપે સ્વીકારીએ છીએ માટે છે. વાસ્તવમાં એમાં પ્રતિકૂળતા જેવું કંઈ નથી. માત્ર આપાતદૃષ્ટિથી જ પ્રતિકૂળતા દેખાય છે. તત્વથી પ્રતિકૂળતા નથી.

ત્રૈવેકમાં ગયેલા સમકિતી આત્માઓ વીતરાગપ્રાયઃ છે. પણ ત્રૈવેકમાં ગયેલા અભવ્યાત્માઓની એ સ્થિતિ નથી તેઓ તો ત્યાંના સુખમાં મગ્ન છે. પાપની પ્રવૃત્તિ અટકાવવા માટે બાહ્ય નિમિત્તો જેમ કારણ છે, તેમ આંતરિક નિમિત્તો પણ કારણ છે. આપણી વૃત્તિ જ્યાં સુધી સુધરે નહિ ત્યાં સુધી પાપ

પ્રવૃત્તિઓ જાહેરમાં અટકેલી રહેશે, પણ અંદરથી આપણો આત્મા પાપ પ્રવૃત્તિમાં આનંદ માનતો હશે. પાપની પ્રવૃત્તિઓ અટકાવવી એ વૃત્તિને સુધારવાનો માર્ગ છે, પણ પાપ પ્રવૃત્તિ અટકાવ્યા પછી જે રીતે અંદરની વૃત્તિઓ ઘસાય તે રીતે જ્ઞાન, ભાવના, ચિંતન, અભ્યાસ આદિ દ્વારા તેને ઘસવી જોઈએ, તો જ તત્વથી પાપની પ્રવૃત્તિઓ અટકે.

ધર્મની દૃઢતા હોય તો પણ પાપ પ્રવૃત્તિ અટકે છે. ધર્મને મામુલી નિમિત્તમાં જતો નહિ કરવો. મામુલી વાતમાં ગુસ્સો કરનાર ક્યારેય ક્ષમાશીલ બને નહિ. કોઈપણ ગુણ સિદ્ધ કરવો હોય તો તેમાં આવેલી આપત્તિને ધૈર્ય રાખી દૃઢતાપૂર્વક વેઠવી જોઈએ તો જ તે ગુણ સિદ્ધ થાય. ક્ષાયોપશમિક ભાવમાંથી પતન તેનું થાય કે ક્ષાયોપશમિક ભાવની સાથે ઔદયિક ભાવમાં જોનું ખેંચાણ થાય. આપણો ક્ષાયોપશમભાવ બીજાના ક્ષાયોપશમભાવને વધારવામાં કારણ બને તો આપણો ક્ષાયોપશમભાવ ઔદયિકભાવ વગરનો બને. આપણા ગુણનું આપણને અભિમાન હોય તો તે ગુણ પ્રાપ્તિનો ક્ષાયોપશમ ઔદયિકભાવથી મિશ્રિત છે.

જે ગુણ આપણામાં હોય તે બીજામાં ન હોય કે અલ્પ હોય તેના પ્રત્યે આપણા હૃદયના ભાવો અલ્પ પ્રેમ, વાત્સલ્ય અને સહાનુભૂતિવાળા હોય તો આપણા ગુણો ઔદયિકભાવથી મિશ્રિત હોવાથી કલુષિત બન્યા છે, તેથી તે ગુણો પારકા છે, ક્યારે ચાલ્યા જશે તે કહેવાય નહિ, માટે જ પ્રણિધાનના લક્ષમાં તદ્દયોક્રપાનુજ લખ્યું. જેના આત્મામાં આ પ્રણિધાન નથી, તેનું પ્રણિધાન પણ અસત્ છે. જે વાતોમાં દૃઢતા હોય તે સ્વપક્ષને મજબૂત કરે, પરપક્ષને નિર્મૂળ કરે. ધર્મમાં દૃઢતા આવવાથી ધર્મ સ્વાભાવિક થાય, પાપ નિર્મૂળ થાય. મરણાંતે પણ જે ધર્મનું રક્ષણ કરે તેને ધર્મ સ્વાભાવિક થઈ જાય. ધર્મમાં દૃઢતા રાખવામાં બહુ વેળું પડતું નથી છતાં દૃઢતા કેમ આવતી નથી તો એ જ કે અંદરથી સહન કરવાની વૃત્તિ અમુક હદની છે. સાહજિક રીતે સહન થાય તેટલું જ સહન કરવું એવી વૃત્તિ છે, માટે પાપવૃત્તિના કારણે ધર્મમાં દૃઢતા આવી નથી. નાના પાપનો જેને ભય ન હોય તેને મોટા પાપનો પણ ભય ન રહે. તેથી નાના પાપો તો જાહેરમાં અને ખાનગીમાં કરે અને મોટા પાપો ખાનગીમાં કરે.

દેવલોકના દેવો, નારકીના દુઃખ જોતા હોવા છતાં પાપ કેમ કરે છે ? એ જ કે સુખમાં રાગને કારણે પાપનો ભય રહ્યો નથી. દૃઢ ધર્મતાથી પાપનો ભય રહે છે. જીવદયાની પ્રવૃત્તિથી જીવદયાના પરિણામ આવે. પાપ સમજીને જ પાપ છોડીએ તો જ ધર્મ આવે એવું નથી. શુભ પ્રવૃત્તિથી આત્મામાં જે મુદ્દતા, કોમળતા ઉત્પન્ન થાય છે, તે પાપ વાસનાઓનો અને પાપ પ્રવૃત્તિઓનો નાશ કરે છે. શુભ ક્રિયાઓ પાપની પ્રવૃત્તિઓનો અને શુભ અધ્યવસાય પાપ

સંસ્કારોનો નાશક છે. સંસ્કાર એટલે જાણ અજાણપણે પણ સાહજિક રીતે પ્રવૃત્તિ કરાવનાર આત્માની રૂચિ.

ધર્મ પ્રવૃત્તિઓ શુદ્ધ આચાર જોનામાં હોય તેનામાં જ વાસ્તવિક આવે. આમાં જોની ખામી હોય તેની ધર્મપ્રવૃત્તિઓ અભ્યાસ કોટિમાં આવે. ક્ષમા, મૃદુતા, સરળતા, નિર્લોભતા એ ચારને સિદ્ધ કરવા માટે એના મૂળભૂત પાપની પ્રવૃત્તિથી રહિતતા અને ધર્મની પ્રવૃત્તિ જોઈએ.

ધર્મની પ્રવૃત્તિ : (૧) અનુષ્ઠાનધર્મ અને (૨) ગુણધર્મ : અનુષ્ઠાનધર્મમાં નિત્યનેમિત્તિક દૈનિક, પર્વ કૃત્યો વિગેરે આવે અને ગુણધર્મમાં ગુણનો અભ્યાસ આવે. તપ, ત્યાગ, વિનય, કાર્યોત્સર્ગ, ક્ષમા વિગેરે આવે. નિત્ય અને નેમિત્તિક અનુષ્ઠાનો પરિમિત છે. ગુણાભ્યાસ દરેકને માટે એક સરખો નથી. બેમાં પ્રધાનતા ગુણના અભ્યાસની છે. અનુષ્ઠાન ધર્મની પ્રધાનતા એટલા માટે છે કે અનુષ્ઠાન દ્વારા ગુણો અને એના અભ્યાસની ભૂમિકા સાહજિક અને સાત્વિક બને છે. અનુષ્ઠાનોની ઉત્તમતા અને નિયમિતતાથી ગુણાભ્યાસની પકડ આવે છે. ગુણાભ્યાસ દ્વારા અનાદિકાલથી દોષમય જે જીવની વૃત્તિઓ છે તેનો છેદ થાય છે. ગુણાભ્યાસથી ગુણવૃત્તિઓ ઊભી થાય છે, દોષ વૃત્તિઓ ઓળખાતી જાય, ઘસાતી જાય, ત્યાર પછી ગુણ વૃત્તિઓ સાહજિક થતી જાય છે. ગુણાભ્યાસથી ગુણના સંસ્કાર આવે, તેનાથી દોષો ઓળખાય, ઘસાય પછી ગુણો સાહજિક થાય. જોના જીવનમાં અનુષ્ઠાન ધર્મની પ્રવૃત્તિ નથી તેનું રક્ષણ કેવી રીતે થાય ? ગુણાભ્યાસથી કયાય નિગ્રહ થાય છે. ગુણાભ્યાસ એ આચારમાં લાગતા દોષો, અતિચારો અને ગુણાભ્યાસમાં લાગતા દોષોનું શોધન કરે છે. કઈ સાધનામાં કેટલી ઊણપ છે, કેટલી સુધારણીય છે વિગેરે શુદ્ધિ ષડ્વિધ આવશ્યકને આભારી છે. અનુષ્ઠાન સહકૃત ગુણાભ્યાસ કે ગુણાભ્યાસ સહકૃત અનુષ્ઠાનના બળથી ભાવના પ્રગટે છે. ગુણાભ્યાસ વિના અનુષ્ઠાન સાત્વિક બની શકતું નથી. સાચુ બોલવું, જુદું ન બોલવું એ મહાવ્રતરૂપી અનુષ્ઠાન સાત્વિક ક્યારે બને ? નિંદા, અતિહર્ષ, અતિરોષ વિગેરેનો ત્યાગ કરે તો.

આપણા વાણી અને વર્તવિ બે પ્રકારે : (૧) અનુપયુક્ત (૨) ઉપયુક્ત (૧) એ સાચા ખોટાની ભેદ રેખામાં બાધક છે. કારણ કે સાચાનો ઉપયોગ નથી. (૨) ઉપયુક્ત જે બોલાય છે એ સ્વપરના વ્યવહાર દ્વારા આધ્યાત્મિક લાભમાં ઉતરે તે વાણી સાચી, અન્યથા ખોટી. પરના બોધ દ્વારા ખોટાના અને પરના રાગ-દ્વેષનો નાશ અને તત્વની પ્રાપ્તિ આ જોમાં થતા હોય અથવા આ જોમાં વિપરીતરૂપે ન થતા હોય તે વાણી સાચી શકે. ક્રોધ, લોભ, ભય અને હાસ્યથી એ દોષો થાય છે, એના દ્વારા સત્ય બોલવારૂપ અનુષ્ઠાનની સાધના વાસ્તવિક થાય નહિ. આનો

ત્યાં સુધી અભ્યાસ થાય નહિ, ત્યાં સુધી સત્યવ્રતમાં સ્થિર થવાય નહિ. ગુણાભ્યાસ એ અનુષ્ઠાનનો પ્રાણ છે. ક્રોધના આવેશમાં માગસ જુદું બોલે છે, તેનો નિઝલ થાય, ત્યારે જુદું બોલવાનું કારણ ન રહે. જે લોભ અને ક્રોધ આત્માને વિહ્વળ બનાવે, આત્માની અસત્ પ્રવૃત્તિને રોકવા માટે અસમર્થ હોય તે લોભ-ક્રોધ તીવ્ર છે. ગુણાભ્યાસ વિના અનુષ્ઠાનો માત્ર વ્યવહારથી છે, દ્રવ્યથી છે. અનુષ્ઠાનમાં પકડ અને રસ નથી કારણકે ગુણાભ્યાસ નથી. ગુણાભ્યાસના કારણરૂપે અને કાર્યરૂપે અનુષ્ઠાન છે. એમાં રસ ગુણાભ્યાસ જેને ચાલતો હોય તેને આવે.

ગુણાભ્યાસના ૩૦ સ્થાનો : આ ત્રીસ વસ્તુનું નિત્ય આચરણ કરે તેને આચાર માર્ગ અને ભાવમાર્ગમાં રસ જાણે. આનાથી પ્રતિપક્ષી સ્થાનોને કારણે જ સંસારી આત્માઓને સંસારમાં રસ છે.

(૧) કોઈની પણ નિંદા ન કરવી : એનાથી જ્ઞાનયોગી અર્થાત્ અનુભવજ્ઞાન પૂર્વકનો યોગી બને છે, તે પહેલા માત્ર ક્રિયાયોગી હોય. કોઈ પણ કારણે જડ, ચેતન બધાને વખોડવા નહિ. વિરોધી વસ્તુ હોય, વિરોધી વ્યક્તિ હોય, ક્યાંક તો વિરોધી વ્યક્તિની કે વસ્તુની સાથે રહેલ હોય તે વખોડવા યોગ્ય બને છે. પોતાની માન્યતા, આચરણ, રૂચિ તેનાથી જે વિપરીત હોય તે બધું વિરોધમાં આવે. જે આત્માને જેનો રસ હોય તે રસ અન્વયરૂપે બતાવી શકતો નથી, માટે નિંદા દ્વારા બતાવવામાં આવે છે. સંસારી આત્મા એકબીજાને છેતરીને ક્રમાય છે, તેમાં ક્રમાવાના આનંદ કરતા છેતરવાનો આનંદ વધુ હોય છે. સંસારી આત્માને મોહ, અજ્ઞાન અને સ્વાર્થના કારણે અઠાર પાપસ્થાનકમાં આનંદ આવે છે. જરૂર છે માટે જુદું બોલે છે એવું નથી પણ જુદું બોલવામાં આનંદ છે માટે કરે છે. ચોરની નિંદા કરનારને ચોરી ગમે છે એ અન્વય દ્વારા શિષ્ટલોકમાં બતાવી શકાતું નથી માટે નિંદા દ્વારા ચોરી ગમે છે તે વ્યક્ત કરે છે. અન્યથા ચોરી જે ન જમતી હોત તો ચોરી કરનારની દયા આવત, નિંદા ન કરત. જે વાતની જે નિંદા કરે તે દોષ તેનામાં રહેલો હોય છે અને નિંદા દ્વારા એ ધીમે ધીમે પ્રગટરૂપે થાય છે. કોઈપણ વસ્તુની પણ નિંદા કરવી નહિ. આપણને જે આગમતી ચીજ છે તે નિંદારૂપે બહાર આવે છે. જેને નિંદા ગમે છે તે વસ્તુતઃ અસત્યના પક્ષપાતમાં જ બેઠો છે.

કર્મના ઉદ્દયને કારણે શારીરિક પ્રકૃતિઓ છે અને તેને કારણે રૂચિ, અરૂચિ છે. જેમ જેમ પુણ્ય પ્રકૃતિઓ વધતી જાય, તેમ તેમ શુભ વાર્ણાદિ ગમે અને પાપ પ્રકૃતિઓ વધતી જાય, તેમ તેમ અશુભ વાર્ણાદિ ગમે. પહેલા ઉદ્વિગ્નતા કે આનંદ આવે પછી નિંદા કે પ્રશંસા આવે માટે ઉદ્વિગ્ન કે આનંદિત થવું નહિ. પાપસ્થાન અને ધર્મસ્થાનમાં જે પાપનું કારણ હોવા છતાં ધર્મરૂપે થાય છે ત્યાં કરવાનું કે કરાવવાનું વિધાન આવે. તથા માટે આહારનો ત્યાગ ધર્મ છે માટે તેનું પરચકખાણ

આવે છતાં આહાર કોઈને કરાવવો નહિ, એનું પચ્યક્રમાણ ન આવે. પાપ કરવાનું નહિ, કરાવવાનું નહિ અને અનુમોદવાનું નહિ. નિંદા પાપ છે, માટે કરવી નહિ, તેમ કરાવવી નહિ અને અનુમોદવી નહિ અને શક્ય હોય તો સાંભળવી પણ નહિ એ ગુણાભ્યાસ છે.

(૨) પાપી ઉપર પણ ભવસ્થિતિ વિચારવી : ધર્મી આત્માઓ પાપી આત્માની વચ્ચે જ રહેલા છે. પાપી તે કે જેના ઉપર ધર્મી આત્માના ધર્મની અસર પડતી નથી, માટે તે ગાઢ પાપના, ગાઢ મોહના ઉદયવાળા છે. ધર્મી આત્માઓ ભાવદયા સંપન્ન છે તેથી પાપી ઉપર તેમને કડ્ડણા ઉભરાય છે અને તે ભાવદયાને કારણે પાપમાંથી બચાવવા પ્રયત્ન કરે તો પોતાની જ અસમાધિનું કારણ થાય છે. ભવસ્થિતિનો પરિપાક થયો છે કે નહિ એ વિચાર્યા વગર કાર્ય કરે તો સામાને વધુ પાપબંધનું નિમિત્ત થાય, પોતાને વધારે સંકલેશ થાય અને પોતે ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય, જે આપણો આત્મા ધર્મમાં સ્થિર ન હોય તો. માટે ભવસ્થિતિનો વિચાર કરવો જરૂરી છે. સામા વ્યક્તિનું વલણ ગુણો તરફનું છે કે માન, સન્માન, ધનાદિ વિગેરેનું છે એના ઉપરથી સાચો ધર્મી છે કે નહિ તે જાણી શકાય. સામા માણસને અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ વર્તવાથી થતા ફેરફારથી એને ધર્મ જમે છે કે નહિ તે જાણી શકાય. ત્રણ કારણો ભવસ્થિતિના પરિપાકના બતાવ્યા એ આસન્ન ભવ્ય માટે છે. જેનો મોક્ષ ધણો દૂર છે એના માટે એ કારણ બનતા નથી. ભવ સ્થિતિના ચિંતનથી આત્મા સાહજિક રીતે બીજાના કાર્યમાં આલિષ્ટ ન થાય. પોતે હતાશા, નિરાશા, ક્રોધવાળો, અહમ્મિવાળો ન બને. પોતાની વિવેક અવસ્થા નાશ ન પામે. દુનિયામાં જીવો ભવસ્થિતિને આધીન ગુણદોષને ટકાવે છે. ફક્ત આચારની શુદ્ધિ કર્મના અનુદયવાળી અવસ્થાથી થઈ શકે છે. કોઈક પ્રબોભન આપવામાં આવે તો આંશિક વિચારશુદ્ધિ પણ રહે. કર્મના ઉદયો (સાંયોગિક પરિસ્થિતિ) બદલવાનું કાર્ય, બહુધા કળથી થાય છે. જીવો વિરાધક સામગ્રી લઈને આવેલા હોય તો તેના કર્મના ઉદયને કળથી અટકાવી શકાય, પણ વિરાધક ભાવ લઈને આવેલા હોય તો પ્રયત્ન કરવા છતાં ઉદયને અટકાવી ન શકાય, ત્યારે તેની ભવસ્થિતિનો વિચાર કરવો પડે. સામાન્યથી જે આપણી માન્યતા કે આરાધનાથી વિપરીત રૂપમાં પ્રવર્તે છે તેવા આત્માઓમાં ભવસ્થિતિનો વિચાર ન કરીએ તો આપણને દ્વેષ ભાવ જાગે, અસમાધિ થાય અને આપણી સાધના સખલનાવાળી થાય. ગાઢ જ્ઞાનાવરણના ઉદયે જીવને જ્ઞાની પુરુષ જે કહે, તેનાથી વિપરીત જ ચાલવાનું મન થાય, માટે ત્યાં ભવસ્થિતિ જ વિચારવી પડે. એનું કર્મ લઘુ થશે ત્યારે સુધરશે એવો દયાભાવ જ કેળવવો પડે.

(૩) ગુણ સમૃદ્ધની પૂજા - બહુમાન - આદર : વિશિષ્ટ ગુણવાળા,

અનેક ગુણવાળા એમની પૂજા એટલે બાહ્ય ભક્તિ, વિનય વિગેરે. બહુમાન એટલે હૃદયનો અહોભાવ અને આદર એટલે એમના સૂચનને શ્રદ્ધા ગુણ કરવાની, પાલન કરવાની ઈચ્છા. ગુણસમૃદ્ધ ઉપર આદર વિગેરે હોવાથી તે આપણને પ્રેરણા કરવા પ્રેરાય છે. તેમનું આપણને વાત્સલ્ય છે. એનાથી આપણી સાધનામાં વેગ આવે છે. આ તાત્કાલિક ફળ છે. તેમના ઉપર આદર, બહુમાન અને પૂજા એ વિચરતા તીર્થકરદેવોને પ્રાપ્ત કરાવે છે. તેમના ઉપર બહુમાન જગાડે છે, અને તેથી વિચરતા તીર્થકરદેવોના હાથ નીચે આપણને સાધના મળે છે. ગુણનો અભ્યાસ ન કરો તો તીર્થકરાદિ કદાચ મળે તો પણ તેમના પ્રત્યે આદર વિગેરે જાગે નહિ.

(૪) ગુણના અંશ ઉપર પણ રાજ રાખવો : એનાથી ગુણી ઉપર પણ સ્નેહ આવે. ગુણનું બીજાંધાન ધાય, ગુણી આત્મામાં રહેલા બીજા દોષોની નિંદા, જુગુપ્સા ન ધાય તેથી ગુણી આત્માના ગુણો દોષોમાં ન ખતવાય.

(૫) બાહ્ય પાસેથી પણ હિતનું શ્રદ્ધા કરવું : કોઈપણ વ્યક્તિ આપણી સારણાવારણા વિગેરે કરે તો તેને સ્વીકારવું. પછી વિચાર કરી જે ઉચિત લાગે તે કરવું. એની કહેવાની અવિધિને પછીથી સુધારવી, પણ એક વખત તો સાંભળવું. આપણી ભૂલ હોય તો તેનો બચાવ ન કરવો. દોષનો બચાવ કરવાથી દોષનો પક્ષપાત વધે છે. મરિચિએ જાણવાં છતાં ઉત્સૂત્રનું પ્રપૂજા કર્યું, દોષનો બચાવ કર્યો તો દીર્ઘ સંસાર વધ્યો. કપિલે અજ્ઞાનથી પૂછવામાં ભૂલ કરી, પૂછતા ન આવડ્યું પણ સાથે મરિચિ પણ ભૂલ્યો, સ્નેહ નડ્યો, માન નડ્યો તો નુકસાન ઘણું થયું. કપિલે જે રીતે પૂછ્યું તે રીતે પૂછવામાં ખુલાસો ન કરતા, બચાવમાં ઊભા રહ્યા. આ બધો ગુણાભ્યાસ છે, એ ન હોય તો સાધનામાં વિશેષ આવે.

(૬) દુર્જનોના વચનથી દ્વેષ ન કરવો : જગતમાં સજ્જનોની સામે દુર્જનો છે જ માટે સારા કાર્યને વખોડનારા, તેમાં વિશેષ કરનારા તત્ત્વો કાષય માટે છે. દુર્જનો ઉપરનો દ્વેષ એ પણ આત્માની એક પ્રકારની દુર્જનતા છે. દુર્જન સાથે યુદ્ધ કરવું, એ સજ્જનને માટે સરમૂક છે. દુર્જનની સાથે દુર્જન જેવા થઈએ તો આપણી સાધના ન ટકે. તેના ઉપર દ્વેષ ન કરવાથી આપણી સાધનામાં થતું નુકસાન અટકે છે. દુર્જન પર દ્વેષ ન કરો એટલે તમે સંકલેશથી બચો આ આગંતુક લાભ થયો, પારિણામિક લાભમાં સહિષ્ણુતા આવે. તેનાથી પ્રબળ સૌભાગ્ય અને પ્રબળ આદેશ આવે. દ્વેષ એ અનાદેશ અને દોષાગ્રહને આપે છે.

(૭) પરની આશાનો ત્યાગ કરવો : દુનિયામાં જીવો પરસ્પર સહાયક છે. જ્યારે ગુણાભ્યાસમાં સહાય લેવી નથી, સહાયની આશા રાખવી નથી. સહાય કરવી, સહાય લેવી એ સાધુતાનો ગુણ નથી, અપવાદ છે. અહિંસા તો પરની આશા છોડવાની વાત છે. પરની આશાથી એ સહાય કરે તો પણ દોષ આપણો.

સેવાના કારણે તેના ઉપર સ્નેહ વધ્યો. ગુણના પરિણામથી જે સ્નેહ પરિણામ વધે ત્યાં તેના અવગુણ ઠાંકવાનું મન થાય અને અંદરથી સુધારવાનું મન થાય, આશા રાખો એટલે એના દોષો છાવરવાની વૃત્તિ ઊભી થાય. આશા ગુરૂ શિષ્ય વચ્ચે પણ ન રહેવી જોઈએ. જ્યાં સેવાની આશા આવે ત્યાં દોષની પરંપરા ઊભી થાય. આશા એ મોહ છે, પ્રતિબદ્ધતા છે અને અપ્રતિબદ્ધતામાં જવા માટે વિઘ્નરૂપ છે. આશા છોડવાથી આપણા હૃદયનું પ્રતિબિંબ સામાના હૃદયમાં પડે તેથી તેનામાં શોગ્યતા હોય તો એને ખ્યાલ આવે કે સેવા કરવાથી આ ગુરૂ વશ થાય એવા નથી, આપણી પોલ ચલાવે એવા નથી, એટલે દોષ પ્રત્યેની લાલભત્તી એના હૃદયમાં ખ્યાલ આવી જાય. એના કારણે એનો દોષ જ્યારે કહીએ, ત્યારે એના હૃદયમાં ભારપૂર્વક એનું ગ્રહણ થાય. પરંપરાએ જે આશા ન રાખે તેને દુનિયાનું બધું અનુકૂળ મળતું જ આવે. આ પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે. જો એના નિકાચિત કર્યો ન હોય તો, જે વસ્તુને જે વળએ તે વસ્તુ તેને હેરાન કરીને છોડી દે. જે જે વસ્તુથી છૂટવા માંજે તે વસ્તુ તેને ચારે બાજુએ વળએ અને જે ઉદાસીન રહે તેને આ પ્રકૃતિ સંસારમાંથી મુક્ત કરી દે. જ્યાં સુધી ગુરૂએ શિષ્યની બાહ્યથી અત્યંત ચિંતા કરવી પડે ત્યાં સુધી એ શિષ્યની પરિપક્વ દશા નથી. પરની આશા છોડવાથી બધી અનુકૂળ સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય અને છતાં એમાં મુંઝાવાપણું ન રહે કારણ કે આશા છોડી છે માટે ઉત્તમશક્તિ, ઉત્તમ સામગ્રી અને ઓદાસીન્યભાવ એ આશા છોડવાથી મળે.

(૮) સંયોગો બધા પાશ સ્વરૂપ જણાવા : એ સંયોગો આત્માના ભાવપ્રાણનો નાશ કરે છે કે જે સંયોગની અંદર મોહ, અજ્ઞાન વિલસિત હોય, અનુકૂળતાઓ પોષાતી હોય, એક બીજાની ભૌતિક હુંકે રહેતી હોય તે આત્મિક ગુણોને પ્રાપ્ત કરવા દે નહિ. ધર્મના સંયોગોમાં પણ ધર્મના નામે આ બધું મોહ, અજ્ઞાન, અનુકૂળતા, ભૌતિક હુંકે પોષાતી હોય ત્યાં આગળ તે પણ પાશ રૂપ જાણવા. પાંચે ઈન્દ્રિયના વિષયો, અનુકૂળતાઓ, પ્રતિકૂળતાઓ અને કલ્યાણમિત્ર સિવાયની બધી વ્યક્તિઓ આ બધું જાળ રૂપ છે. એનો જ્યારે આપણને પાશ રૂપે અનુભવ થાય ત્યારે જ આપણે સંયોગથી પર બની શકીએ. જે સંયોગોમાં આપણા આત્માને ગુણકારીપણાની બુદ્ધિ ન થતી હોય, એવા બધા સંયોગો જાળરૂપ છે. સંયોગો પાશ લાગે નહિ ત્યાં સુધી પરિગ્રહ છુટે નહિ.

(૯) બીજાની પ્રશંસાથી જર્વ ન કરવો : પોતાના કાર્યની પોતાના આશ્રિતો જ્યારે પ્રશંસા કરે, ત્યારે આનંદ ન પામવો. સ્તુતિ એ પ્રકારે સદ્ભૂત કે અસદ્ભૂત. ધનવાનની સ્તુતિ એ અસદ્ભૂત છે, વસ્તુતઃ સ્તુતિ નથી, ભાટાઈ છે. સ્તુતિમાં આનંદ એટલે પોતાની મહત્તામાં આનંદ.

જે વ્યક્તિ યોગ્ય હોય, ગુણ સંપન્ન હોય, છતાં કોઈક વખત હિંમત હારી બેઠી હોય તો તેને પાણી ચઢાવવા, અસદ્ભૂત ગુણની સ્તુતિ કરાવ. ગુણને પ્રાપ્ત કરાવવામાં કારણ બને તો અસદ્ભૂત ગુણની સ્તુતિ કરાવ. સ્તુતિથી પોતાની મોટાઈ દેખાય તો જ આનંદ થાય. સ્તવના એ પુણ્યને આધીન છે એવું દૃષ્ટિબિંદુ નથી માટે આનંદ થાય છે. ઔદયિક કે જ્ઞાનોપશમભાવની શક્તિ એ ખોડખાંપાણવાળી કે અધુરી છે, એ દેખાતું નથી માટે આનંદ થાય છે. શક્તિમાં જ્યારે આપણી મહત્તા ન લાગે તો જ આનંદ ન આવે. બુદ્ધિના સદ્વ્યયથી આપણી મહત્તા છે. ઔદયિક અને જ્ઞાનોપશમભાવમાં બુદ્ધિના સદ્વ્યયમાં અહં અને મમ ભજે છે.

ભિખારી ઘરે આવે અને શક્તિ હોવા છતાં ન આપે તો જેમ લાભાંતરસ્ય બંધાય, તેમ આપણને મળેલી શક્તિ વાપરવાનો યોગ્ય અવસર હોય છતાં પ્રમાદાક્રિથી ન વાપરીએ તો મહાપાપ બંધાય.

બીજાની શક્તિની પ્રશંસા કરવી અને પોતાની શક્તિનો સદ્વ્યય કરવામાં સાવધ રહેવું અને એ શક્તિની અધુરાશ કે વિનયરતાને ધ્યાનમાં રાખવી. ઔદયિક કે જ્ઞાનોપશમભાવની બધી શક્તિઓ માંગી લાવેલા ઘરેણા જેવી છે. એ શક્તિથી આપણી હિંમત નથી, મોટાઈ નથી. આપણી શક્તિ કયાં નિરર્થક જાય છે તેની જાંચ કરતા રહેવું. મળેલી શક્તિ અધુરી છે, વિનાશકારી છે, ઉન્માર્ગે જાય તો નુકસાનકારી છે આટલું ખ્યાલમાં રહે તો બીજા પ્રશંસા કરે તો પણ આપણને ગર્વ ન થાય. ગુણસંપન્ન અને શક્તિસંપન્ન આશ્રિતો ઉપરનો આપણો આનંદ અહં અને મમ પૂર્વકનો ન જોઈએ, વિવેકના ધરનો જોઈએ. નિરંતર સ્વદોષદર્શનથી, નિરંતર આશ્રિતોની યોગ્ય માર્ગે સંભાળ કરવાથી અને તત્વ દૃષ્ટિ કેળવવાથી અહં અને મમ નાશ પામે છે. આનો વારંવાર અભ્યાસ કરવાથી જ પાછીથી ગર્વ ન થાય. સ્તુતિમાં આનંદ એટલે પોતામાં અને પોતાની શક્તિમાં આનંદ. પોતાની શક્તિ કરતા શક્તિઓનો જ્યાં જ્યાં વિનયોગ થાય છે તેનો આનંદ વધે તો સ્તુતિમાં આનંદ ન થાય.

(૧૦) લોકની નિંદાથી ક્રોધ ન કરવો : લોક વસ્તુસ્થિતિને જોનાર નથી, તત્ત્વવેષક નથી. જે સ્તુતિમાં આનંદ પામે તે નિંદામાં ક્રોધ પામે જ. જે સજ્જન છે, તે નિંદા કરે નહિ અને નિંદા કરે તે સજ્જન રહી શકે નહિ. આપણું ઘસાતુ કોઈપણ બોલે અને એ આપણા કાન પર આવે તો આપણે હાથી જેવા રહેવું. ભૂલ હોય તો સુધારી લેવી, બાકી જવાબ આપવાની પણ જરૂર નથી. નિંદાનો પ્રતિકાર ન કરવો એ ઉપરની ભૂમિકા છે, ક્રોધ ન કરવો એ નીચેની ભૂમિકા છે.

(૧૧) ધર્માચાર્યોનું સેવન કરવું : સર્વથી જે મોટા હોય તે, તેમ જ શાસ્ત્રના જ્ઞાતા અને માર્ગદર્શક હોય એ ધર્માચાર્ય કહેવાય. તેઓ સ્વ અને પરના

ધર્મનું રક્ષણ કરે છે, બીજાનો ધર્મ વધારે છે, પ્રાપ્ત કરાવે છે, માટે ધર્મચાર્ય કહેવાય. તેમની સેવા કરવી એટલે એમનું બહુમાન, વિનય, ભક્તિ વિગેરે પોતાની ધર્મની વૃદ્ધિ માટે કરવું તે સેવા છે. એ સેવાથી (૧) જેની સેવા કરીએ છીએ તે આપણને કહેવા માટે, પ્રવર્તાવવા માટે અને રોકવા માટે પોતાને અધિકારી સમજે. (૨) સાથે આપણી માંગણી થાય તો આપણને ધર્મમાં પ્રવર્તાવે. (૩) એમની સેવા આત્મગુણને મેળવી આપે. ધર્મચાર્યના ઉપલક્ષ્યાગ્રથી ધર્મમાં આપણને જે કોઈ પ્રેરણા કરતા હોય તો તેમની પણ સેવા કરવી. જે માણસ પોતે સમર્પિત થવા માંગે છે, તો પછી ધર્મચાર્યની એ ફરજ થઈ જાય છે કે એની આત્મિક ઉન્નતિ કરી આગળ વધારવો. સેવા એટલે બાહ્ય કાર્ય કરવાપૂર્વક આપણું મન એમને સમર્પિત કરવું, અર્થાત્ આપણા કોઈપણ વિચાર કે પ્રવૃત્તિ એમની જાણ બહાર કરવાની આપણી વૃત્તિ ન રહેવી જોઈએ. એમની જાણ બહાર કરવાની વૃત્તિ જ્યાં જ્યાં થાય તે વાત અવશ્ય તેમને જણાવવી. આનાથી ઘણા ગુણો મળે અને ભવાંતરમાં પરમાત્માનો યોગ પણ મળે. ગુણની સેવાથી પરમગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આજનું બંધારણ દોષના પોષણ માટે છે. વસ્તુતઃ તો મધ્યસ્થ અને બુદ્ધિશાળી જજને માથે કોઈ બંધારણ હોઈ શકે નહિ. પોતાની મધ્યસ્થ બુદ્ધિથી સાચા ખોટાનો નિર્ણય કરી ખોટાને શિક્ષા કરવી અને સાચાનું રક્ષણ કરવું તે જ ન્યાય. જજની ઉપર પણ મોટા જજે હોઈ શકે, એ જે મધ્યસ્થતાનો ત્યાગ કરે તો સુધારે, સમજાવે. જેમ પૂર્વમાં રાજા વિગેરેને માથે સંતસભા હતી, તેમ આચાર્ય ઉપર પણ કુલ, ગુણ અને સંઘની સત્તા હોય છે.

(૧૨) તત્ત્વની જિજ્ઞાસા રાખવી : જીવમાત્રની પ્રવૃત્તિ, વિચાર પોતાના જ્ઞાનને આધીન હોય છે. બીજાના જ્ઞાનને આધીન પરિમિત પ્રવૃત્તિ હોઈ શકે. બીજાના જ્ઞાનને આધીન પ્રવૃત્તિ સાંયોગિક છે. સંયોગ વિયોગજન્ય છે માટે ક્યારે વિનાશ સર્જે તે કહેવાય નહિ. જ્ઞાનવાનનું પારતંત્ર્ય મેળવ્યા પછી જ્ઞાન ન મેળવીએ તો ચાલે નહિ. જ્ઞાનવાનનું પારતંત્ર્ય ભાડુતી તત્ત્વ છે, એ ઝાઝું કામ આપે નહિ. ઝીતાર્થની નિશ્ચા ઝીતાર્થ થવા માટે છે. તત્ત્વજ્ઞાન વગર આપણી પ્રવૃત્તિનું શોધન આ દુનિયામાં કોઈ કરી શકે તેમ નથી. તત્ત્વજ્ઞાન આ ભવ અને ભવોભવ સહાયક છે. તત્ત્વજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલા સુસંસ્કારો ભવાંતરમાં સાથે આવે છે. તત્ત્વજ્ઞાન એટલે શાસ્ત્ર વાંચવા, વિચારવા, યાદ રાખવા અને અનુભવવા.

આ જગત આખું કાર્યકારણની વ્યાપ્તિથી ઘડાયેલું છે અને સાચો પણ કાર્યકારણની વ્યાપ્તિથી યુક્ત છે. માત્ર સૂક્ષ્મ કાર્ય કારણભાવ આપણે યુક્તિથી સમજી ન શકીએ માટે તે આજ્ઞાગ્રહ કહ્યા છે. તત્ત્વને તે રીતે અનુભવવું. અનુભવ માટે સતત પ્રયત્ન કરતા જઈએ તો ક્યારેક કમો ધસાતા

અનુભવ થાય.

તીર્થકર દેવોએ આચાર્યોને એકાંતે કોઈ આજ્ઞા કરી નથી, પરંતુ એટલું જ કહ્યું છે કે જે માર્ગ ચાલવાથી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની વૃદ્ધિ થાય તે માર્ગ આચરવો, તેથી માંદો પડે તો આધાકર્મી વાપરવું એવી પણ આજ્ઞા ન કરી અને ન વાપરવું એવી પણ આજ્ઞા ન કરી. કેવા દ્રવ્યાદિ સંયોગોમાં કેવી રીતે ચાલવાથી જ્ઞાનાદિ વધે તે કેટલાક દ્રશ્યંતોથી સમજાવ્યું, પછી તમારા આશ્રિતોના પ્રસંગમાં અનુભવ આદિથી કેવી રીતે જ્ઞાનાદિની વૃદ્ધિ થાય તે નક્કી કરી ચાલવું.

(૧૩) શૈલ્ય : જે વસ્તુ જે સ્વરૂપે જોઈએ તે રૂપે હોય તો પવિત્ર. આપણી ક્રિયાઓની, યોગની, ભાવની વૃદ્ધિ જોઈએ. પવિત્રતા બે રીતે હોય છે. સોનું શુદ્ધ નથી થયું, ત્યાં સુધી ભેળસેળવાળું છે. તેને અગ્નિમાં નાખવાથી શુદ્ધ થાય. તે રીતે અપવિત્ર તત્વ બહારના અને અંદરના બે પ્રકારે છે. આંતરના કર્મના ઉદયથી, પ્રમાદથી, અજ્ઞાનથી, મોહથી જે અપવિત્રતા આવે છે તે અપવિત્રતા વિશિષ્ટ કોટિની હોય છે અને તે વિશિષ્ટ વ્યાબાધા ક્રિયાદિમાં ઉત્પન્ન કરે છે.

બીજાના નિમિત્તે, શરીર નિમિત્તે, રોગાદિ નિમિત્તે ક્રિયા વિગેરેમાં જે ખોડખાંપણ ઊભી થાય છે તે અપવિત્રતાને યથાશક્ત્ય ટાળી શકાય, પણ આંતરિક અપવિત્રતા અત્યંત પુરૂષાર્થ વગર ટાળી શકાતી નથી. સંયોગાનુસાર બાહ્યમાં દોષરહિતપણે શુદ્ધિ, ઉત્સાહ અને કાળજીથી કામ કરવું અને અભ્યંતરમાં શુદ્ધિ માટે ઉપશમ, વિવેક અને સંવર ભાવ જોઈએ. ચિત્ત કોઈ પણ વાતથી ખેંચાણવાળું હોય તો બીજા યોગની શુદ્ધિ થાય નહિ. એક યોગની ઉત્કંઠા બીજા યોગની અશુદ્ધિ લાવે છે, બીજા યોગની સાધના બગડે છે. તે જ રીતે કંટાળો હોય તો પણ યોગમાં અશુદ્ધિ આવે. આંતરિક શુદ્ધિમાં અનાદરતાનો અભાવ, ઉત્કંઠાનો અભાવ, વિશિષ્ટ કોટિનો રાગ - દ્વેષનો અભાવરૂપ ઉપશમ જોઈએ. મહાઆશ્રવો વિગેરે અઠાર પાપસ્થાનકો આશ્રવ છે, હેય છે જ, પરંતુ ઉપાદેય તત્વ પણ કક્ષાભેદે હેય બને છે. માટે વિવેક એટલે હેયોપાદેયનું જ્ઞાન કરીને જે કાળે, જે સ્ત્રેત્રમાં, જેને જે વિશિષ્ટ નિર્જરાનું કારણ બને તેને ગ્રહણ કરવું.

ઉપશમભાવ આવ્યા વિના વિવેક આવી શકે નહિ. ચિત્તમાં જે ચિકલ્પ થાય છે તે જ ગુરૂતત્વની અવગણના છે. ગુર્વાકિના વિનય માટે છવ કાંઈ સહન કરવા તૈયાર નથી. ગુર્વાકિના વિષયમાં સંકલ્પ ટાળે આયુષ્ય બંધાય તો કિલ્બિચિક ઠેવનું આયુષ્ય બંધાય, આભિયોગિક ઠેવનું બંધાય. અનુકૂળ ગરમ ગરમ વાપરવાની ઈચ્છા ગુરૂ દસ મિનિટ મોડા આવે તો અવિવેક કરાવે છે. જંગલમાં ભૂખ લાગે ત્યારે કર્મપરવશ થઈ જે મળે તે વાપરીએ અને ગુરૂના વિનય ખાતર છવ ઠું વાપરવા તૈયાર નથી. ગુરૂ ભક્તોને સાચવવા ગોચરીમાં મોહું કરે છે, ધ્યાન

રાખતા નથી વિગેરે વિચારોથી ખરાબ કર્મ બંધાય અને તે વખતે આયુ બંધાય તો સંયમનું બળ સાથે હોય તો આભિયોગિક દેવનું બંધાય, અન્યથા તિર્થયનું બંધાય. સાધુ નિમિત્ત વિશેષે ધર્મશાળામાં ઉતરે. (સામાન્યથી ન ઉતરે કારણકે સ્ત્રી આદિનું આવાગમન હોય) રાત્રે ધર્મશાળામાં ઉતર્યા પછી બહેનો વિગેરે આવે તો સમજવીને કાઢે, ન જાય તો આપણે પહેલા આવ્યા છીએ, બીજું સ્થાન નથી તો ઘણા સાધુ બેગા થઈને તેમને બાંધી પણ દે (વ્રતની રક્ષા માટે).

સંવર એટલે પાપસ્થાનકમાંથી અટકવાપણું અર્થાત્ હેયનો ત્યાગ અને ઉપાદેયનું ગ્રહણ. વિવેક વિના સંવર આવે નહિ. જેનામાં ધિર નથી અને છતાં રોજ આવે ત્યારે દવા નથી કરવી તો તે આશ્રવ છે.

(૧૪) સ્થિરતા : જે કાળે જે યોગ કરવાનો હોય તેમાં સ્થિરતા રાખી કરવો. બીજા યોગ ક્યારેક ગોણ કરવો પડે તે ચાલે પણ એક યોગમાં અસ્થિરતા ન ચાલે. સ્થિરતા એટલે સ્વસ્થતાપૂર્વક કાર્ય કરવું તે.

(૧૫) અહંભ : માયા એટલે પોતાની દુષિત પ્રવૃત્તિઓને છુપાવવા માટે સારી પ્રવૃત્તિઓનો દેખાવ માનાપાનાદિના અર્થે કરવો તે. દુષિત પ્રવૃત્તિઓને છુપાવવા માટે સારી પ્રવૃત્તિઓનો દેખાવ સામો માણસ અધર્મ ન પામે તે માટે પણ કરવો પડે તો તે માયા ન કહેવાય. તે જ રીતે માનાપાનાદિ અર્થે સારી પ્રવૃત્તિ છુપાવીને દુષિત કરવામાં આવે તો તે પણ માયા છે. સ્વ અને પર બેના રક્ષણ માટે લોકમાં અસત્ય બોલવામાં આવે તો તે અસત્ય નથી, માયા નથી. ભોળપણ અને સરળતા બે જુદી વસ્તુ છે. પરંતુ ગીતાર્થ ગંભીર ગુરૂ જ્યારે ખાનગીમાં પુછે ત્યારે સત્ય વસ્તુ ન જણાવે તો તે મહામાયા છે.

(૧૬) સરળતા : જ્યાં સ્વપરને દોષ કરનાર ન હોય તો વ્યવહાર સરળતાથી રાખવો, એટલે ત્યાં વકોક્તિ, વ્યંગોક્તિ ન કરવી. સ્વાર્થ ન હોવા છતાં એક માણસ વક્તાથી પૂછે છે ત્યારે આપણે પણ વક્તાથી જવાબ આપવો એ સરળતાનો અભાવ છે.

(૧૭) વૈરાગ્યને ધારણ કરવો : સ્થુલભાષામાં રાગ અને દ્વેષમાં વિપરીત ભાવને ધારણ કરવો. રાગના સાધનો, રાગની પ્રવૃત્તિ છોડવી, દ્વેષના સાધનો, દ્વેષની પ્રવૃત્તિ છોડવી. પ્રસ્તુતમાં જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યને ધારણ કરવો. જેના વૈરાગ્યમાં સ્વાદ્વાદ અને સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી વસ્તુની વિચારણા હોય તે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય છે. જેના ઉપર આપણને દ્વેષ છે, તેની સાથે મીઠાસાથી વર્તીએ તો વૈરાગ્ય સિદ્ધ થાય. જેના ઉપર આપણને સ્નેહરાગ, કામરાગ્યાદિ સાથેના સંબંધો છે, તેની સાથે ઉદ્વિગ્નતા રાખીએ તો વૈરાગ્ય સિદ્ધ થાય.

વૈરાગ્ય શું છે, શાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને શાથી વધે છે ? વૈરાગ્ય એટલે

વિશિષ્ટ રાગદેવનો કોઈપણ સંયોગોમાં અભાવ. વિશિષ્ટતા એટલે જેનાથી આત્મા લેવાઈ જઈને કષાયોમાં અકર્તવ્યબુદ્ધિ ખોઈ બેસે. રાગ-દેવની પરિણતિ જેમ જેમ વધતી જાય તેમ તેમ વસ્તુનું સ્વરૂપકર્ષન અસ્પષ્ટ થતું જાય, રાગ દેવ તીવ્ર થાય, તીવ્રતમ થાય ત્યારે આત્મામાં ક્ષયોપશમભાવ નાશ પામવાથી અકર્તવ્યબુદ્ધિની ચોગ્યતા નષ્ટ થાય. સામાન્ય દષ્ટિથી વિષયકષાયના રાગદેવરૂપે આવેશો વધે તેમ તેમ મોહનીયના ક્ષયોપશમનો નાશ થતો આવે. વૈરાગ્ય એક ક્ષયોપશમરૂપે અને બીજો ઉપયોગરૂપે. ઉપયોગરૂપ જે સ્વરૂપે છે, એમાં જ્યારે જ્યારે રાગદેવની તીવ્રતા આવે ત્યારે ત્યારે એની નજીકના ગાળામાં અથવા એ ગાળામાં આત્મા અહળામણ અનુભવે.

રાગદેવની તીવ્રતાનો ખ્યાલ જ ન આવે અથવા મોડો આવે તો સમજવું કે વૈરાગ્ય નથી અથવા છે તો મંદકોટિનો છે. રાગદેવના આવેશોને આત્મા જોઈ શકે તે વૈરાગ્ય છે. વૈરાગ્ય એ આત્માની ઉપયોગ અવસ્થામાં રાગદેવની તીવ્રતા ન થવા દે. અચાનક રાગદેવની તીવ્રતાના નિમિત્તો આવે ત્યારે અંદર રહેલા ક્ષયોપશમભાવને કારણે આત્મા કકળી ઉઠે. મુનિ અને ગૃહસ્થ બંને સુતા હોય છતાં એકને રાગી અને બીજાને વૈરાગી કહીએ છીએ તે ક્ષયોપશમભાવના કારણે કહીએ છીએ.

જેને જેને જેનો જેનો ક્ષયોપશમ હોય તે ક્ષયોપશમ તેનાથી વિપરીત પરિસ્થિતિમાં આત્માને સાવધ બનાવે છે.

વૈરાગ્યની ઉત્પત્તિ છે ઉપયોગ. રાગદેવના નિગ્રહમાં જે ઉપયોગશીલ રહે તેને વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય, એને વૈરાગ્યનો ક્ષયોપશમ પણ થાય, વૃદ્ધિ પણ થાય. કોઈપણ ગુણ સિદ્ધ કરવો હોય તો તદ્વિષયક ઉપયોગ વારંવાર જવલંત કરવો જોઈએ. ઉપયોગમાં આપણું પ્રણિધાન અને કાળજી વધે તો ક્ષયોપશમ વધે. એથી જ ઉપયોગપૂર્વકના અનુષ્ઠાનને ભાવ અનુષ્ઠાન કહ્યું છે. ભાવ અનુષ્ઠાન એટલે ગુણપૂર્વકની દ્રવ્યક્રિયા અને ગુણ વગરની દ્રવ્ય ક્રિયાને દ્રવ્ય અનુષ્ઠાન કહેવાય.

ઉપયોગને આધીન છે આત્મવીર્ય અને બાહ્ય સંયોગ. જે વસ્તુનો સ્વભાવ સિદ્ધ કરવો હોય, પુનઃ પુનઃ ભાવિત બનવું હોય તેને તદ્અનુકૂલ સંયોગ સ્વીકારવા જોઈએ અને બાધક સંયોગોને દૂર કરવા જોઈએ. જે બાધક સંયોગોને રોકી ન શકીએ ત્યારે આત્મવીર્યથી તે ગુણ સિદ્ધ કરવા જોઈએ. રાગ થતો હોય તો રાગને પેદા કરનારા સંયોગોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, અને સંયોગો છોડી શકાય તેમ ન હોય તો ત્યાં આત્મવીર્ય કેળવી રાગનો નિગ્રહ કરવો.

ઉપયોગ એ ક્ષયોપશમનું અસાધારણ કારણ છે. ઉપયોગ જ્યાં ન રહે ત્યાં ક્ષયોપશમભાવ મોળો પડે.

વૈરાગ્યની દઢતા, વૃદ્ધિનું કારણ ઉપરના અનંતરિત યોગનું બદ્ધલક્ષણપણું અને એની આંશિક પ્રવૃત્તિ છે. જેને જે ગુણ સિદ્ધ કરવો હોય તેને તે ગુણની

વિશુદ્ધ માત્રા ઉપર લક્ષ રાખી પ્રયત્ન કરવો. આપણા ચિત્તમાં જે રાગદેષની માત્રાઓ ઉઠે છે તેમાંથી મોટી માત્રામાં આપણે બદ્ધલક્ષ થઈએ તો તેનાથી મોટી રાગ દેષની માત્રાઓ ઊઠી શકે નહિ. ઉપરનો ગુણ પકડીએ, એમાં દૃઢ પ્રણિધાન કરીએ તો એનાથી નીચેનો ગુણ સિદ્ધ થાય.

(૧૮) આત્માનો નિગ્રહ કરવો : આત્માની પ્રવૃત્તિઓને સંપૂર્ણ રીતે કાબુમાં રાખવી. આત્માની પ્રવૃત્તિઓને નિરંકુશ બનાવનાર એક રાગ દેષ છે અને બીજું છે જિનવચનની વક્ષાદારિતાનો અભાવ.

આપણી સઘળી પ્રવૃત્તિઓ જિનવચનથી પરિશુદ્ધ જોઈએ. જિનવચન એટલે શાસ્ત્રવચન અથવા તો શાસ્ત્રભાવિત ગીતાર્થનું વચન. ગીતાર્થની અભણકારીપૂર્વક આપણી કોઈ પણ પ્રવૃત્તિઓ આપણી ઈચ્છાથી થવા દેવી નહિ. ગીતાર્થ પોતે સ્વયં નિર્ણય લેવા શક્તિમાન હોય તો પણ બીજા ગીતાર્થોની સંમતિ લીધા વિના વિશિષ્ટ કાર્યોમાં પોતાનો નિર્ણય બહેર કરે નહિ.

(૧૯) સંસારનું સ્વરૂપ દોષો વિગેરે જોવા વિચારવા : સંસારી જીવોની પ્રવૃત્તિઓ જોવી, એના દોષો જોવા, એનાથી થતા અપાયો વિચારવા. એનાથી સાહજિક રીતે ખાવા, પીવા, જોવા ભોગવવાની લાલસાઓ, ઈચ્છાઓ, તૃષ્ણાઓ ઘટે છે. આપણા જીવનમાં જે કાંઈ અનુકૂળતા, પ્રમાદ, મોહ વિગેરે તરફ જીવ જે ઢલે છે, એને કારણે જીવની સાધનામાં નબળાઈ આવે છે, પછી સાધનાનો રસ મંદ પડે છે પછી અનુકૂળતાની આસક્તિ વધે છે. તેનાથી એની પ્રશંસા અને આરાધનાના યોગની આડકતરી રીતે કષ્ટકારિતા હૃદયમાં આવે અને ક્યારેક વચનમાં પણ આવે. ગૃહિ વધ્યા પહેલા અનુકૂળતાની પ્રશંસા થાય નહિ અને તેથી જીવ બીજાને પણ આરાધનાથી મોળો પાડે. આ બધા ભાવજન્ય દોષો મોહ, અજ્ઞાન, પ્રમાદ એ અનુકૂળતાની પાછળ સંકળાયેલા છે. સંસાર એટલે આત્મામાં રહેલ વિષયકથાયની પરિણતિ, એનું દોષદર્શન એટલે આપણા કે બીજાના જીવનમાં જે જે દોષો પેસે છે, તે જીવને કઈ કઈ દશામાં લઈ જાય, તેનું દર્શન કરવું તે.

નિદ્રા પ્રમાદથી પણ ચૈદ્યપૂર્વકો ૧૪ પૂવને ભૂલીને ઠેઠ નીચે જાય છે. અનુકૂળતામાં ફસાય એટલે દોષમાં ગુણકારિતાનું દર્શન થાય. સંસારનો ઉચ્છેદ નાના મોટા સઘળા દોષોને દૂર કરવાથી થાય અને તે માટે દોષ દર્શન આવશ્યક છે. જેમ એક મોટો દોષ થાય તો મહાવ્રત નાશ પામે છે તેમ નાના નાના દોષો પણ અનેકવાર થવાથી મહાવ્રત નાશ પામે છે.

સારી વસ્તુ મંગાવવી, વાપરવી, લેવી એ બધા પરિગ્રહના કાર્યરૂપ છે અને એની વારંવાર ટેવ પડતા ધીમે ધીમે હેષબુદ્ધિ પણ નષ્ટ થાય છે અને તેથી પરિગ્રહ-

પરિમાણરૂપવ્રત રહેતું નથી. શાસ્ત્રકારોએ મૂછનિ જ પરિચ્છેદ કહ્યો છે. સંસારનું સ્વરૂપ જ આ છે કે જીવ એક દોષમાં ફસાય એટલે ક્રમિક બીજા બીજા દોષમાં ફસાય જ. નાના દોષમાં ડૂબી નથી, હેમબુદ્ધિ નથી, સવારે નવકારશી કરનારો બીજાને પણ નવકારશીના જ લાભ બતાવે છે. આમ એક દોષમાં ફસાયેલો ક્રમિક અનેક દોષોમાં ફસાતા કર્મસત્તા જીવને અભવી અને દુર્ભવી જેવો બનાવી દે છે. આ કોનું ફળ છે ? નાના દોષમાં દોષદર્શન નથી. નાનો દોષ મોટા દોષનો સાગરિત છે, એ ખબર નથી માટે.

ધર્મી આત્માઓની વચ્ચે મોટા પ્રમાદો પ્રત્યક્ષરૂપે કામ કરી શકતા નથી, એવા આત્માને મહાવ્રતથી પાડવા માટે સીધી રીતે મહાવ્રત ઉપર આગુજમો કરાવી શકાય તેમ નથી, તેથી સૌથી પહેલા મહાવ્રતને પાળતા સાધુઓ અને ગુરુઓ ઉપર સારણાવારણા નહિ ગમવારૂપ આગુજમો પેદા કરાવે છે, એનાથી એક દિવસ ગુરુને છોડી દે. (મહાવ્રતોનો ભંગ જાસુસ ગુરુ ઉપરનો આગુજમો, ઉત્ક્રતાઈ વિગેરે છે.) ગુરુને છોડ્યા એટલે રક્ષક ગયા, વાડ ગઈ એટલે મહાવ્રત ન ટકે. ગુરુની અવગણના કરનાર કુલવાલક મહાવ્રતથી પડ્યા.

નાના દોષમાં પક્ષપાત એ મહાવ્રતનો નાશક છે. આ રીતનું દોષદર્શન થાય તો આત્મા ભયભીત રહે. દોષ તરીકે રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન વિગેરે નાના હોય તો પણ ચલાવાય નહિ. બક્ષિસ લાખની, હિસાબ કોડીનો, હિસાબમાં નવો પેસો પણ છોડીએ નહિ. તેમ પ્રમાદ, અજ્ઞાન, અનુકૂળતાથી જે દોષ પોષીએ તે ઘાલમેલ છે, સંયમનાશક છે. બક્ષિસ લાખની એટલે કારણે ચતનાપૂર્વક ગુરુની આજ્ઞાથી જે દોષ સેવવા પડે તે સંયમની વફાદારિતા છે. એ દોષ નથી, પાપના સાગરિત પણ નથી. કારણ, ચતના અને ગુર્વાજ્ઞા ત્રણ જેમાં ભજે તે દોષરૂપ નથી, પણ ધર્મની વફાદારિતા છે.

ખાલી પ્રમાદ હોય ત્યાં ટકોર*કામ લાગે પણ ક્યાં ? કે જે અપ્રમાદનો હિમાયતી હોય અને ગુર્વાદિ ઉપર આદર સંપન્ન હોય. જે આદર સંપન્ન હોય તેને પ્રમાદના અપાય અને ટકોર બંને બતાવવા પણ જે આદર સંપન્ન ન હોય તેને માત્ર પ્રમાદના અપાય બતાવવા તેથી કદાચ પ્રમાદમાંથી છુટી જાય, પણ જે ટકોર બતાવો તો પ્રમાદનો પક્ષપાતી ન હોય તો પણ થાય. એવાને ટકોર કરવાથી ગુરુનો અપલાપી થાય, દુર્લભ બોધિ બને અને મોટામાં મોટો નિરૂપ થાય.

જે આત્માઓ સંસારનું દોષદર્શન નથી કરતા, એ અવશ્ય પડે જ. પછી તે ભલે ભણેલો હોય, અભણ હોય, નાનો હોય કે મોટો હોય. પોતાના ગુણોની નજીકમાં વસતું, રહેતું, પ્રાપ્ત થવું તે સ્વાધ્યાય છે. સ્વ-અધ્યાય અર્થાત્ સ્વ = પોતાના ગુણો. જેનાથી પ્રાપ્ત થાય એવી વિચારણા, પ્રવૃત્તિ એ સ્વાધ્યાય

છે ને તેને માટે સ્વપર દોષદર્શન આવશ્યક છે.

જે આત્માઓ કેવલ પ્રમાદમાં પડ્યા છે અને દેવ-ગુરૂ ઉપર આદર નથી, એવા આત્માનું કલ્યાણ આત્મેપિણી અને વિશ્નેપણી કથા દ્વારા થઈ શકે. દોષનું દર્શન એ વિશ્નેપણી કથા છે. જ્યાં બેઠો હોય ત્યાંથી ઉભો કરે. દોષ દર્શનથી વિરોધી ગુણોનું સ્વરૂપ, ફળ, મહાત્મ્ય વિગેરેને સાંભળે, સમજે તો તે આત્મેપિણી કથા દ્વારા ક્યારેક કલ્યાણ થાય. ક્યાં દોષદર્શન કે ગુણનો લાભ બેમાંથી એક બતાવવું જ પડે, તો તેની ભવિતવ્યતાદિનો પરિપાક થયો હોય તો લાભ કરે.

(૨૦) દેહ, ઈન્દ્રિય, સ્ત્રી આદિનું વિરૂપણું વિચારવું : દેહાદિ બાહ્યદષ્ટિથી જોવા દેખાય છે તે સ્વરૂપથી અને સ્વભાવથી તેવા નથી. પાંચ - પચ્ચીસ વર્ષ સુધી દેખાય છે, માટે નિત્ય નથી, તેથી વિરૂપણું વિચારવું એટલે દેહાદિ અનિત્ય, અશરણ છે તે અનુભવથી ભાવવું. સંસારી આત્મા બાહ્યદષ્ટિથી જોવું જુએ છે તેના કરતા વસ્તુ આંતર સ્વરૂપથી કેવી છે તેનો વિચાર કરવો તેનાથી જીવ સ્વભાવસ્થ બને. માન અને અપમાન બંનેમાં પરભાવણું વિચારવું પડે. અપમાન મળે એટલા માત્રથી આત્માની કિંમત ઓછી થતી નથી. આત્મા દુર્ગુણી હોય તો એની કિંમત ઘટે. વીતરાજ અવસ્થા આવ્યા વિના કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. તેના માટે વીતરાજ અવસ્થા જોઈએ અને તે ચિત્તને કેળવવીએ તો જ આવે માટે લાખોને ધર્મ પમાડનાર પણ જો ચિત્તને કેળવે નહિ, વિરાગી બને નહિ તો સંસારમાં જ રખડે, લાખોને ધર્મ પમાડવા છતાં એમાં આત્માને ક્યાંય પણ આનંદ કે સંતોષ કરવાપણું નથી.

(૨૧) પ્રભુ ઉપર ભક્તિ ધારણ કરવી : સામાના ચિત્તને પ્રસન્ન કરવું એ જ ભક્તિ છે. સામી વ્યક્તિને ઈદં મમ આરાધ્યં રૂપે સ્વીકારવા, સામાની ઈચ્છા મુજબ પ્રવર્તવું. એમનું જ ધ્યેય છે, ધ્યેયને સાધી આપનાર જે વ્યવસ્થા છે, તે જ તેમની ઈચ્છા છે. પ્રભુની આજ્ઞા અનુસાર વર્તવું એ જ પ્રભુભક્તિ ધારણ કરવારૂપ છે. જિનાજ્ઞાપરતંત્ર જ્ઞાન દ્વારા આપણું વર્તન એ જિનાજ્ઞા છે. ભગવાનના વચનરૂપે દરેક કાર્યને યાદ કરીએ એટલે પરમાત્મા ઉપાસ્ય છે તેની યાદ આવે છે ને ઉપાસ્ય તત્વ હૃદયમાં આવે એટલે અનુપાસ્ય પ્રમાદ, મોહ, અજ્ઞાન ઓળખાય અને તેથી એમને કાઢવાનું સામર્થ્ય આવે.

આપણી દષ્ટિ ખીલેલી હોય તો પરમાત્માના ગુણો દેખાય એટલે મારે આ ગુણો જોઈએ, પરમાત્મા પાસેથી જ તે મળે એવા છે આ વાત સ્થિર થાય પછી ભક્તિમાં વિશિષ્ટ પ્રકારનો વેગ આવે. ભક્તિ એટલે પરમાત્માના ગુણો જાણવા. આપણે ગુણરહિત છીએ અને તેને મેળવવા એમની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું. જિનાજ્ઞા મુજબ વર્તતા અભવ્ય દુર્ભવ્યાદિની પ્રભુભક્તિ કહેવાતી નથી. કારણ કે ગુણોનો

ખપ નથી. ભાવ નમસ્કારરૂપ સમ્મક્ત્વ ઉપયોગથી અંતર્મુહૂર્ત રહેવા છતાં લબ્ધિથી છાસક સાગરોપમ રહે છે.

(૨૨) સ્ત્રી, પશુ, પંડકથી રહિત દેશને ધારણ કરવો : જોને જો ગુણ સાધવો હોય તે ગુણના વિઘાતક તત્વથી રહિત વસતિને ધારણ કરવી. વસતિ રાગદેશની ઉદીરક ન જોઈએ, અવિવેકી વ્યક્તિઓથી યુક્ત ન જોઈએ. તે તે પ્રવૃત્તિમાં રહેલા વિઘાતક તત્વોને જાણવા અને તેનાથી દૂર રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો. જ્યાં સહેલાઈથી ફેરફાર થઈ શકે અને વિશિષ્ટ નુકશાન ન થાય તેવી રીતે વર્તવું. આપણા ગુણોના ઘાતક તત્વો ન જોઈએ તેમ આપણે પ્રમાદમાં પડીએ તો આપણને ઢંઢોળનાર પણ જોઈએ તેથી એકાંતમાં સ્વાધ્યાય થઈ શકે નહિ. જેને બોલવાનું ભાન ન હોય તેની મસ્કરી વિગેરે તો ન જ કરવી પણ તેની સાથે બોલવાનો પણ વ્યવહાર જરૂરથી વધારે ન રાખવો. આપણે જેમ અપ્રિય ન બોલવું તેમ બીજાને અપ્રિય બોલવાનું નિમિત્ત ન આપવું. આપણે જેમ બીજાની વસ્તુ પુછ્યા વગર લેવી નહિ તેમ આપણી વસ્તુ આપણને કહ્યા વગર, જાણાવ્યા વગર લઈ જાય તેવાને અપાય પણ નહિ. તેમાં એની વૃત્તિ અનિયંત્રિત અને ઉચ્છૃંખલ બને છે. અદત્તાદાનથી જોને વિરમણ થવું હોય તેણે સામાને જાણાવ્યા વગર લેવાય નહિ. પોતાની વસ્તુ પોતાની માલિકી છોડીને આપવી હોય તો આચાર્યાદિની સંમતિ વિના અપાય નહિ.

જે ઉપકરણ આવ્યા પછી સંયમની સાધનામાં સહાયક બને, મૂર્ચ્છા રહે નહિ તે સુધાત્ર છે. આપણે પરિગ્રહ રાખવો નહિ અને બીજા રાખે તેમાં સહાય કરવી નહિ. સાધુએ અહિંસા સિદ્ધ કરવી છે, તેથી અથતના કરનારને કોઈ કામ ભળાવાય નહિ. નહિ તો એ જો અથતના કરે તેમાં કરાવાણરૂપે આપણને દોષ લાગે. પહેલા ગુણો નક્કી થાય. આ ગુણો મારે સિદ્ધ કરવા છે તો પછી તેના વિઘાતક તત્વો ક્યા છે, એ રૂપે વિવિક્તચર્ચા નક્કી થાય. સાધુ એટલે સંયત = મર્ષાદિત છે. તેને સંયત રહેવું હોય તો અમર્ષાદિત વ્યક્તિઓથી દૂર રહેવું જોઈએ.

(૨૩) સમ્મક્ત્વમાં સ્થિર રહેવું : ભગવાને જો તત્વો જો રૂપે અનુભવવાના કહ્યા છે તે રૂપે અનુભવવા એ જ સમ્મક્ત્વમાં સ્થિરતા છે. જેમ કે કોઈને ઉઠા ભાણાવવાનો વિચાર આવે ત્યારે જ જીવને ખ્યાલ આવે છે કે આ વિચાર આશ્રવરૂપ છે, ભવના બંધનરૂપ છે, મારા આત્માને છાજે તેવો નથી, એ રૂપ અનુભવ કરે તો સમ્મક્ત્વ ટકે. હેયના વિષયમાં હેયરૂપ સંવેદન ક્યાંક તત્કાલ કે ક્યાંક તેની તદ્દન નજીકના ગાળામાં થાય તો જ સમ્મક્ત્વ રહે. ઉક્ત સંવેદન ન હોય તો સમ્મક્ત્વ ન રહે. દરેક કાર્યમાં સમ્મગ્દષ્ટિને જાગૃત કરવી.

(૨૪) પ્રમાદ શત્રુનો વિશ્વાસ ન કરવો : શત્રુ જ્યારે નિર્બળ હોય ત્યારે

કાર્યસાધક હોય. આત્મા જ્યાં સુધી સાવધ અને બળવાન છે, સત્વશીલ છે, જગૃત છે, ત્યારે પ્રમાદ પ્રમાદરૂપ ન રહેતા અપવાદરૂપે બનીને કાર્યસાધક થાય છે, પણ એ અપવાદમાં જે વિગઈ, આરામ વિગેરેનો આશ્રય કરવામાં આવે છે તેના પ્રત્યે જે જરાપણ ગુણકારિતાની બુદ્ધિ આવે તો તે દુષ્ટતારૂપ છે. જ્યારે એના એ જ વિષયોમાં અનુકૂળતાની બુદ્ધિ આવે છે ત્યારે તે વિષયોનો ઉપયોગ પ્રમાદરૂપ છે અને આપણી નબળાઈનો સંપૂર્ણપણે પ્રામાણિક રીતે ખ્યાલ કર્યા પછી વધરાતા તે વિષયો પ્રમાદરૂપ થતા નથી, પણ અપવાદરૂપ થાય છે.

દુષ્ટ માણસ ઉપર આપણે વિશ્વાસ ન મૂકીએ ત્યાં સુધી એ આપણાથી ડરતો રહે પણ જ્યારે આપણે વિશ્વાસ મૂકીએ ત્યારે મોટા રાજ્યોમાં પણ ઉથલપાયલ મચાવે. દુષ્ટ માણસ જેમ આગ્રહ કરે તેમ સામો માણસ વધારે ને વધારે કડક અને સાવધ થાય. અપવાદિક અશક્તિ સિવાય પ્રમાદનો આશ્રય કરવો નહિ અને અપવાદિક અશક્તિમાં ખૂબ સાવધ રહેવું. પ્રમાદ શત્રુનો વિશ્વાસ ઠેઠ મિથ્યાત્વને પણ ખેંચી લાવે. પ્રમાદના પગથિયા (૧) સૌથી પહેલા અપ્રમાદી હોય છતાં પ્રમાદ સ્થાનમાં રૂચિ હોય (૨) પછી કથંચિત્ પ્રમાદ આવે અને અપ્રમાદ બહુલતા રહે. (૩) પ્રમાદ વધે અને અપ્રમાદ ઘટે (૪) અપ્રમાદ રહે નહિ, પ્રમાદ જ રહે (૫) પ્રમાદની ગુણકારિતા અને પ્રશંસા આવે (૬) અપ્રમાદ ઉપર કાંઈક અરૂચિ થાય (૭) અપ્રમાદ ઉપર તિરસ્કાર આવે (૮) પ્રમાદનો ગાઢ પક્ષપાત આવે.

તત્વાર્થ ભાષ્યમાં - વિષયાકાંક્ષા - વિષયની તીવ્રતા, કષાય, નોકયાચની તીવ્રતાને સમ્યક્ત્વના અતિચાર તરીકે બતાવેલ છે. અતિચરણ અતિચાર = મર્યાદાને ઓળંગવી. જે વ્યક્તિ જે વસ્તુની મર્યાદાને ઓળંગે તો તે વ્યક્તિ તેની નાશક બને, જે એને શ્રેક લગાડનાર નિમિત્ત ન મળે તો. જે જે અતિચાર છે તે તે ગુણના ઘાતક છે. પ્રમાદ પણ ઉક્તક્રમથી સમ્યક્ત્વનો નાશ કરે છે. પ્રમાદને નિરંતર શત્રુરૂપે જોવો એ જ પ્રમાદ શત્રુનો વિશ્વાસ ન કરવા બરોબર છે.

સંસારનો રસ મોળો પડે તો જ ધર્મ ગમે, ધર્મની પ્રશંસા થાય. પ્રમાદનો ગાઢ પક્ષપાત તૂટે એટલે પોતાનો પ્રમાદ દેખાય, તેથી પ્રમાદનો દોષ ન લાગતાં ગુણરૂપ બને, તેથી અપ્રમાદની પ્રશંસા થાય. પછી પ્રમાદ જીવનમાંથી નષ્ટ પ્રાય: થાય ત્યાર પછી પ્રમાદની રૂચિ નષ્ટ પ્રાય: થાય. પ્રમાદથી સઘળા આશ્રવોનું ગ્રહણ થાય છે. પ્રમાદને શત્રુ તરીકે વિશિષ્ટ અપ્રમત જ જુએ.

(૨૫) આત્મજ્ઞાનની પરકાષ્ટાનું ધ્યાન કરવું : આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન = સિદ્ધાવસ્થાનું જ્ઞાન એટલે કામક્રોધાદિ ભાવો, ઔદયિક ભાવો, ક્ષયોપશમિક ભાવોથી ભિન્ન ક્ષાયિક આત્માના ભાવોનું જ્ઞાન. આપણી આંખ સામે રહેલા ઔદયિક અને ક્ષયોપશમિક બધા ભાવો અધુરા છે એવું જ્ઞાન થાય તો જ તેમાંથી

અહં અને મમપણાની બુદ્ધિ જય. ક્ષાધિકભાવની પરિસ્થિતિને શાસ્ત્ર દ્વારા રૂચિ દ્વારા, વિચારીને સમજીને, વર્તમાનની ઔદયિક અને ક્ષાયોપશમિકભાવની સઘળી ચીજો નિમ્નાતિનિમ્ન છે, માત્ર ક્ષાધિક ભાવોનું કારણ છે એવું સતત ખ્યાલમાં રહે તો જ આગળ વધાય. આત્મજ્ઞાનની પરાકાષ્ઠાનું પુનઃ પુનઃ ભાવન કરવું. આત્મજ્ઞાનની પરાકાષ્ઠાનું ધ્યાન આપણી ભાવનાનો વિષય ન બને તો ધ્યેયની સિદ્ધિ ન થાય. (આપણા ઘર તરફની આપણી દૃષ્ટિ અહિંયાના દરેક ભાવોમાં ઊભી રહેવી જોઈએ. આપણું ઘર એટલે આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ મોક્ષ. આત્મજ્ઞાનની પરાકાષ્ઠા આવે એટલે સ્થિતપ્રજ્ઞતા આવે. પુનઃ પુનઃ ભાવનથી ધ્યાન આવે અને તેનાથી ગુણોની પ્રાપ્તિ જન્મે છે. આપણી સિદ્ધાવસ્થાનું જ્ઞાન, ધ્યાન દરેકે દરેક પરિસ્થિતિમાં જવલંત રહે તો આપણી પ્રવૃત્તિમાં દોષ કે દીનતા ક્યારે પણ ન આવે.)

(૨૬) પ્રવૃત્તિ અને વિચારસરણી એ બેનું શોધકત્વ : શોધક તત્વ આપણું સત્વ છે. પાણીના સ્થાને નિમિત્તો અને બાહ્ય પ્રવૃત્તિ છે. શાસ્ત્રનું જ્ઞાન અને તદનુસારે વર્તવાનો પરિણામ એ સાબુના સ્થાને છે. સઘળી બાબતમાં આજમાનુસારે વર્તવા પ્રયત્નશીલ બનવું. જિનવચન કે સ્વભાવ અવસ્થાથી મારા આચાર અને વિચાર કેટલા અને ક્યાં ક્યાં ભિન્ન ભિન્ન ચાલે છે, એનું શોધન સતત કરતા જ રહેવું પડે.

(૨૭) કુવિકલ્પનો ત્યાગ કરવો : નિરર્થક વિચારો, અસ્તોવ્યસ્ત વિચારો, નિરર્થક આચારો એ બધું કુવિકલ્પ છે. કુ એટલે = લોકિક અને લોકોત્તર બંને નિંદ્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરવો. સાધુતાને ન છાજે તેવી પ્રવૃત્તિ એ લોકોત્તર નિંદ્ય છે. સાધુ દોડતા દોડતા, અતિસંભ્રમપૂર્વક ચાલતો હોય તો તે લોકોત્તર નિંદ્ય છે. એવી રીતે વચનની અંદર નિરર્થક વચનો, મોહજનક વચનો, અપ્રશસ્ત સ્નેહ વચનો, પ્રમાદજનક વચનો, આહારાદિસંજ્ઞાપોષક વચનો આ બધા નિરર્થક વચનો છે. કોઈપણ સંજ્ઞા ઉત્પન્ન થાય તેવી વાચિક પ્રવૃત્તિ ન હોવી જોઈએ. હસીને, મરકરીપૂર્વક બોલવું તે બધા નિરર્થક વચનો છે. માનસિકમાં શાંતચિત્તા, સ્થિરચિત્તાપૂર્વક જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના યોગની સાધના સિવાયની અશાંતચિત્તાથી, વિહવળ અસ્થિર ચિત્તાથી, ઔત્સુક્ય, વિષય ક્રમાય વિગેરે વ્યાપ્ત ચિત્તાથી જે વિચારો ઉદ્ભોધિત થાય તે કુવિકલ્પ છે. કુવિકલ્પ અને સદિકલ્પનો ત્યાગ ભેજસેજ છે, ત્યાં તેનો પહેલો ભેદ પાડવો જ પડે. નિરર્થક અને અસત્ કુવિકલ્પનોને પકડવા પડે.

કુવિકલ્પોનો ત્યાગ ન કરવામાં આવે તો સદિકલ્પો, સદ્વિચારો, સદાચારો નિર્મળ અને બળવાન ન બને. આપણા મન, વચન, કાયાના ત્રણ ભેદ પાડવા પડે

(૧) કલ્પ (૨) પ્રકલ્પ (૩) વિકલ્પ. વિકલ્પનો ત્યાગ, પ્રકલ્પમાં યતના અને કલ્પને આચરવાનું.

દોષની પ્રવૃત્તિનું મૂળ ઓળખાય પછી જ દોષ નીકળે. નિરર્થક વિકલ્પોનો ત્યાગ કરીએ તો યોગોમાં સ્થિરતા આવે. મિશ્ર વિકલ્પોનો પણ ત્યાગ કરવો પડે. જે યોગો ચાલતા હોય તેમાં વચ્ચે વિશ્રામ આવે તો એ યોગોની વિશેષ શુદ્ધિ માટે પ્રયત્ન કરવો તો તે કલ્પ થયો. ચિત્તના વિકલ્પો જેમ ટાળવા જોઈએ, તેમ ક્રિયાના વિકલ્પો પણ ટાળવા જોઈએ. આપણે કોઈના યોગમાં મહત્વના કાર્યો સિવાય અંતરાય કરવો નહિ, માટે ચાલુ ક્રિયા વખતે કોઈનાથી કાંઈ પૂછાય નહિ, સીરીયસ બાબત હોય તો પૂછાય અને તો જ જવાબ અપાય.

(૨૮) વૃદ્ધોને અનુસરીને રહેવું : વયોવૃદ્ધમાં ૬૦ પછી પીઠતા અને સ્થિરતા હોય, ઉછાંછલાપણું ન હોય, આવેશબલુલતા ન હોય. પર્યાયવૃદ્ધ ૨૦ વર્ષના દીક્ષા પર્યાયવાળો પ્રાય: નિરતિચાર સંયમવાળો હોય, સંયમના અતિચારો, ઉપાયોને જાણનારો હોય. આ ન હોય તો ૨૦ વર્ષ થાય તો પણ પર્યાયવૃદ્ધ ન કહેવાય. જ્ઞાનવૃદ્ધ - જેની જ્ઞાનશક્તિ શાસ્ત્રથી પરિકર્મિત થયેલી છે, જેનાથી સ્વાદાદને પકડી શકાય, જેનાથી ઉત્સર્ગાપિવાદને પકડી શકે, જેનાથી કાર્યકાર્ય, દ્રવ્યક્ષેત્રાદિના વિભાગોને સૂક્ષ્મતાથી હેયોપાદેયના ભેદથી જાણી શકે. શાસ્ત્ર પરિકર્મિત બુદ્ધિથી ઠાણાંગ, સમવાયાંગ ભાણેલા હોય તે પરિકર્મિત બુદ્ધિવાળા ન હોય તો જ્ઞાનવૃદ્ધ કહેવાય નહિ. અનુસરવું એટલે રક્ષક તરીકે, પાલક તરીકે, અભ્યુદયકારક તરીકે એમને સ્વીકારવા. વૃદ્ધોને રક્ષક તરીકે સ્વીકારવાથી બાહ્યાભ્યંતર આપત્તિઓમાંથી આપણું રક્ષણ કરે. બાહ્યાભ્યંતર કોઈપણ ગૂંચ કે કોઈપણ પ્રવૃત્તિ એમને જાણ્યા વિના કરવી નહિ અને એમના બતાવેલા માર્ગે ચાલ્યા વિના રહેવું નહિ. પાલક શાના ? બાહ્યાભ્યંતર શક્તિ અને ગુણોના પાલક જ્ઞાનવૃદ્ધ છે. રક્ષક હંમેશા આપત્તિમાંથી બચાવે છે. પાલક યથાયોગ્ય રીતિએ સ્થિરતા પમાડે છે. ગુણોનો નાશ થાય તેવી પ્રવૃત્તિથી પાલક હોય તો આપણને અટકાવે. આ ક્યારે બને ? દરેક પ્રવૃત્તિ પાલકને પૂછીને કરવામાં આવે અને કરીને કહેવામાં આવે તો. અભ્યુદયમાં બાહ્ય આંતર ગુણશક્તિનો અભ્યુદય કોણ કરે ? જ્ઞાનવૃદ્ધની ઉપાસના વ્યક્તિગત રીતિએ આત્માના અભ્યુદય માટે કરવાની છે. આત્માની ઉન્નતિ માટે સારણાવારણાની વારંવાર માંગણી કરવા પૂર્વક એમની ઉપાસના કરવી.

(૨૯) તત્વનો સાક્ષાત્કાર કરવો : જેનું જે સ્વરૂપ છે તેનો અનુભવ કરવો. સ્વરૂપ બે પ્રકારના, વિનાશી અને અવિનાશી, શ્રદ્ધાસમન્વિતજ્ઞાન એ અનુભવ છે. સાક્ષાત્કારનું ફળ એ કે જીવ ક્યારે પણ ક્યાંય ઢળે નહિ. તત્વમાં તત્વ તરીકેની બુદ્ધિ, કાર્યકારણ ભાવની બુદ્ધિ થાય તેથી હઠાગ્રહ જતો રહે. સંસારી

આત્માઓને કવચિત્ તદ્ તત્કાલીન પર્યાયોનો બોધ હોવા છતાં પ્રાક્રાલીન, ઉત્તરકાલીન પર્યાયોનો બોધ નથી, એના અપાયોનો બોધ નથી, એના ઉપયોગનો બોધ નથી માટે તદ્ તદ્ કાલીન વાર્તાદિમાં ફસાય છે.

શાસ્ત્રમાં શ્રુત - ચિંતા - ભાવના ત્રણ જ્ઞાન કલા, તેમાં શ્રુતજ્ઞાન એટલે માત્ર શબ્દાર્થનું જ્ઞાન. ચિંતાજ્ઞાનમાં ચિંતા એટલે વિચારણાપૂર્વકનું જ્ઞાન. આહાર ભૂખ ભાંગે એ શ્રુતજ્ઞાન છે. આહાર પરિણમે તો ગુણકારી થાય એ ચિંતાજ્ઞાન છે, આ આશ્રવો કહેવાય, છોડવા જેવા છે, એ શ્રુતજ્ઞાન છે. આશ્રવો આત્માને કુબુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરવા દ્વારા દુર્ગતિમાં લઈ જાય છે તે ચિંતા જ્ઞાન છે. જ્ઞાનનું ફળ અનુકૂળ પ્રવૃત્તિમાં સહાયકતા, પ્રતિકૂળ પ્રવૃત્તિમાં રોકાણ અને આ બે જ્ઞેમાં ન હોય ત્યાં સાવધાની અને કાળજી આપે, આ ભાવના જ્ઞાન છે. ભાવના જ્ઞાન સંવેદન આપે છે. શ્રુત અને ચિંતા માત્ર પઠન, પાઠનમાં તેમજ ક્યારેક આપણે યાદ કરીએ ત્યારે રહે. સંસારી આત્માને સંસારસંબંધી જ્ઞાન વિપરીત અને અતત્વરૂપ હોવા છતાં ભાવનારૂપ છે. તેથી જ્યાં પૈસા જુએ ત્યાં લેવાનું મન થાય. જે જ્ઞાન અવસરે હાજર થાય અને તદનુસારે પ્રવૃત્તિ કરાવે તે ભાવના જ્ઞાન છે. માટે ભાવના જ્ઞાન એ જ સાક્ષાત્કાર છે.

જે વાતમાં વિચારનું બળ મળે તે વાતમાં સાંયોગિક આચાર શુદ્ધ, શુદ્ધતર થાય. જે વાતમાં વિચારનું બળ ન ભળે, તે વાતમાં સાંયોગિક આચાર ઘરેડ મુજબના દુષિત, ઉદ્વિગ્નતાવાળા, વેઠવાળા, અધૂરા થાય.

એચ્છિક આચારો વિચારનું બળ ભળે તો થાય, ન ભળે તો ન થાય અને વિપરીત વિચારનું બળ ભળે તો વિપરીત થાય.

આપણા દરેક જ્ઞાનને ભાવનાજ્ઞાનરૂપ બનાવવાનું છે, પણ તે તત્વ અને અતત્વ બે રૂપે છે. તત્વરૂપ ભાવના જ્ઞાન જિનાગમના પરિશીલનથી ઉત્પન્ન થાય છે અને અતત્વરૂપ ભાવના જ્ઞાન મોહ, અજ્ઞાન, કુશાસ્ત્ર અને અધૂરી પકડથી થાય છે. (૧) શાસ્ત્રાધ્યયન અને (૨) એનાથી ભાવિત આત્માના વિચારો બનાવવા. આ બે ભાવનાજ્ઞાન માટે મુખ્ય છે. અતત્વમાં તત્વના સાક્ષાત્કારને આધીન સંસાર છે. જ્યારે અતત્વમાં અતત્વનું સંવેદન થાય એટલે અતત્વને છોડ્યા વગર આત્મા રહી શકે નહિ. અતત્વનું સંવેદન થાય એટલે સંસાર વિદાય લે. અતત્વમાં અતત્વના જ્ઞાનથી આત્મવીર્ય ભવતા ક્યાંક તો એ તત્વમાં તત્વની બુદ્ધિ હોય અથવા એ તત્વમાં નુકસાનની બુદ્ધિ ન હોય.

જ્યાં ગુણકારીપણાની બુદ્ધિ ન હોય ત્યાં આત્મવીર્ય ઉલ્લાસિત ન થાય અને જ્યાં દોષપણાની બુદ્ધિ હોય ત્યાં આત્મવીર્ય વિશેષ કરીને ઉલ્લાસિત ન થાય. દોષપણાની બુદ્ધિ ગોણ હોય ત્યાં આત્મવીર્ય ઉલ્લાસિત થાય. અતત્વમાં અતત્વની

બુદ્ધિ થવાથી આત્મવીર્યને ઉચ્ચાનિત થવાના કારણો બંધ થાય. તત્વનો સાક્ષાત્કાર દરેક ગુણોને ઉત્પન્ન કરે છે, સ્થિર કરે છે અને દોષને નાબુદ કરે છે.

(૩૦) કાયમ આનંદથી વ્યાપ્ત રહેવું : આત્મજ્ઞાનના આનંદથી મગ્ન રહેવું. જેની આંખ સામે આત્માનું જ્ઞાન શુદ્ધ સ્વરૂપે છે, તેઓ બાહ્ય બધા ભાવોને, પરભાવો રૂપે જુએ છે તેથી તેમાં હર્ષ શોક થતા નથી અને આત્મજ્ઞાનનો આનંદ જમે તેવા બાહ્યભાવોની વચ્ચે પણ તેમનો અખંડિત જ રહે છે.

સંસારી આત્માઓ સાધન દ્વારા આનંદ પામીને વાસ્તવિક આનંદનો નાશ કરે છે તેથી દુઃખમાં પડે છે. વસ્તુ મળે તો હર્ષ, ન મળે તો દુઃખ. સાધનોની ફેરફારીમાં આનંદની ફેરફારી આ બધું સંસારી આત્માને રહે છે. જ્યારે યોગીઓને માન આપે કે અપમાન બંનેમાં આનંદ હોય છે. જ્ઞાન થાય તો ય આનંદ અને જ્ઞાન ન થયે તો ય આનંદ, કારણ કે બંને પરભાવ છે. ધૈર્ય ખૂટે એટલે આત્મધ્યાન થાય. આત્મજ્ઞાન જેમ જેમ વધે તેમ તેમ ધૈર્ય વધે.

આ ગુણાભ્યાસનો જે અભ્યાસ કરશે તે જ સંયમના ફળને પામશે, બાકી તો આપણી સ્થિતિ ધાંચીના બેલ જેવી જ છે. કોઈપણ દોષ અનાયતન સેવનથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. આપણા નિમિત્તે જે ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે, તે કયા કારણે થાય છે તેનો વિચાર કરવો. જેને ક્રોધને જરાપણ ભૂલથી ઉઠવા દેવો ન હોય તેને વિચાર્યા વગર ખોલવાનું કે આચરવાનું લેશમાત્ર પણ ન કરવું જોઈએ. હું જે બોલીશ કે કરીશ તેનાથી મને કે સામાને શું લાભ થશે, એનો વિચાર કરીને પછી જ બોલે. અતિસ્નેહ, અતિમોહ, અતિ વિશ્વાસ, અતિ રાગ અને દ્વેષ એ બધા ક્રોધની ઉત્પત્તિના સ્થાનો છે. ગુણના કારણ સિવાય બીજી કોઈપણ વસ્તુના કારણે સ્નેહ હોય ત્યાં ક્રોધ આવ્યા વિના રહે નહિ. સામી વ્યક્તિ ઉચ્છ્રંખલ, ઉદ્વત, અવિનયી હોય તેની સાથે વધારે વ્યવહાર કરવો એ નુકસાન કરનારો બને છે. છબ્દસ્ય જીવો સ્વપરની મર્યાદામાં રહે ત્યાં સુધી જ સ્વપરને સહાય થાય. ઔચિત્યને જાળવીને સામા આત્માને ગુણ થાય તે રીતે વર્તવું એ મર્યાદા છે. કોઈપણ જગ્યાએ બહુ સ્નેહ પણ નહિ બતાવવો, બહુ ઈતરાજી પણ નહિ બતાવવી. સામો આત્મા વિચારક અને પરીક્ષક ન હોય ત્યાં 'અતિ પરિચયાત્ અવજ્ઞા' એ સૂત્ર કામ કરી જાય છે. બીજાના કાર્યમાં પોતે અવિવેકથી વર્તે એટલે સામાને કપાય ઉત્પન્ન થાય.

ક્રોધાહિનું વૈકલ્પ્ય કરવું : અનાયતન ત્યાગ અને આયતન સેવન એ દરેક ગુણની પ્રાપ્તિનું કારણ છે. અનાયતન સામેથી આવી જાય ત્યાં ક્રોધ ઉત્પન્ન થતા પહેલા જ સાવધ થઈ જવું. પરને ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય તો તેને નિષ્ફળ બનાવવા માટે નમ્ર બનવું, ભૂલ ન હોય તો પણ માફી માગવી, જેથી સામાનો ક્રોધ રામી જાય. ક્રોધના નિમિત્ત મળે એટલે પણ ઉપચારથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો કહેવાય. કોઈપણ

વસ્તુની તીવ્રતા ન થાય તે માટે પુનઃ પુનઃ ભાવના અને પ્રણિધાન કરવું જોઈએ.

(૧) અરૂચિ બતાવવી (૨) સજ્જનની ભાષામાં સ્વસ્થ રીતે બોલવું
(૩) અસભ્યતાથી બોલવું (૪) હાથ ઉપાડવો. આ બધા ક્રોધના કમસર કાર્યો છે.

ક્રોધાદિ દ્વારા કોઈપણ કાર્ય થઈ જાય તો ક્ષમા માંગવી. માનમાં, બીજાની હાજરીમાં આપણે આત્મપ્રશંસા કરી હોય તો તેની હાજરીમાં મિથ્યામિ દુઃકાંડમ્ દેવું. આલોચના, નિંદાગહા કરતા ઉક્ત વસ્તુમાં જીવે વધુ સત્વ કેળવવું પડે છે. માયામાં જેની પ્રત્યે માયા કરી હોય તો બહુ નુકસાનનું કારણ ન હોય તો તેની આગળ સત્ય વસ્તુનો ખુલાસો કરવો જોઈએ કે તમારી આગળ હું આ પ્રમાણે બોલ્યો હતો, પણ વસ્તુ સ્થિતિ તેવી ન હતી. બીજાની સાથે લોભથી અસભ્ય, અનુચિત વ્યવહાર કર્યો હોય અર્થાત્ મમતાથી કોઈ ચીજ માંગી લાવ્યો હોય તો તેને પાછી આપવી અને સાચી વસ્તુ જાણાવવી કે મમતાને કારણે મેં લીધી હતી, હકથી મળતી વસ્તુમાં પણ જેમાં મમતા થાય તેવી વસ્તુ પોતે ન વાપરતા સુપાત્રમાં વિનિયોગ કરવો. ક્વોર્ટીટીનો સ્વીકાર એ લોભનું અનાયતન છે.

વિપાક ચિંતા : ગુણને સિદ્ધ કરવા ગુણ અને દોષ બંનેના સ્વરૂપને વિચારવા પડે. ક્ષમાનો વિપાક એ ચિત્તનો ઉપશમ, સ્વસ્થતા, સ્નેહ, પુણ્યને ઉત્પન્ન કરે છે અને ક્રોધના સંસ્કારોનો નાશ કરે છે અને ક્રોધનો વિપાક એ અશાંતતા, ઉદ્વિગ્નતા, પ્રીતિનાશ, પાપ, વૈર અને સંકલ્પ વિકલ્પની પરંપરાને ઉત્પન્ન કરે છે. ચાર પાંચ વખત ક્ષમા રાખો તેથી પછી સ્વાભાવિક ક્ષમા આવે. ચાર પાંચ વખત ક્રોધ કરો તો પછી સ્વાભાવિક ક્રોધ આવે. કોઈપણ ગુણ કે દોષ, તેના નિરંતર અભ્યાસથી તે સાહજિક બને છે.

માનથી સંકલેશ, ગર્વ થાય, વિનય જાય, પાપબંધ થાય, સ્વભાવથી ગુણની યોગ્યતા જાય. માન ન મળે તો સંકલેશ થાય, અને માન મળે તો ગર્વ થાય. નમ્રતાથી અપમાનમાં સંકલેશ ન આવે, માનમાં અભિમાન ન આવે, બીજાનો તિરસ્કાર ન આવે, પુણ્ય બંધાય, ગુભ સંસ્કાર આવે અને પરમાત્માના વિનય સુધી પહોંચી શકાય.

માયાથી આત્મવંચના અને પરવંચના થાય છે. સ્વ અને પર બંનેના ભાવ કરતા વસ્તુની કિંમત વધે છે તેથી વિશ્વાસની હાનિ થાય છે. માયાનો સ્વભાવ પડવાથી માયા ન કરવાની હોય ત્યાં પણ જીવ માયા કરે છે તેથી સરળ સ્વભાવ જવાથી સદ્ગતિની યોગ્યતા જાય છે.

સરળતાથી આત્મભાવનું, પરભાવનું રક્ષણ થાય છે. વસ્તુ કરતા ભાવનું માહાત્મ્ય વધે છે. સ્વ અને પરનો વિશ્વાસ સાહજિક થાય છે. સરળતાનો

સ્વભાવ પડવાથી સદ્ગતિની યોગ્યતા, તેની પ્રાપ્તિ, પુણ્યબંધ અને બધા ગુણો સાનુબંધ થાય છે. લોભનો વિપાક સર્વ દોષોને ખેંચી લાવે છે. ક્રોધ, માન, માયા, અવિશ્વાસ, વ્યામોહ, અજ્ઞાન વિગેરેને ખેંચી લાવે. લોભી હોય ત્યાં સત્ અસત્ નો વિવેક ન રહે.

વિપાક ચિંતાથી જે જે ગુણ કે દોષના વિપાકો વિચારાય તે તે ગુણ મેળવવા અને તે તે દોષને દૂર કરવાના પ્રણિધાન દઢ થાય.

ગુણોની સિદ્ધિ કાળજીપૂર્વક પ્રવર્તવાથી, અપાયના રોકાણથી અને ઉપાયમાં પ્રવર્તવાથી થાય છે.

તથા આત્માનુપ્રેક્ષેતિ ॥૭૧॥

(૧) પોતાની પ્રવૃત્તિઓ, સંયોગો, ભાવો, કાર્યો એ બધામાં શક્ય પ્રવર્તન અને અશક્યમાં શક્ય અને તેટલી કાળજી રાખવી તે અનુપ્રેક્ષા છે. ક્યું કાર્ય મેં કર્યું ? ક્યો ગુણ, ક્યા આચારો, ધર્મભાવો મેં સિદ્ધ કર્યા તેની પ્રેક્ષા કરે. (૨) શક્ય અશક્યના વિભાગ કરીને હવે કેટલું બાકી છે તેની પ્રેક્ષા કરે. (૩) કરવા યોગ્ય એવું ક્યું કાર્ય મારા વડે નથી કરાયું તેની વિચારણા કરે.

અપુર્નબંધકથી માંડીને સ્થવિરકલ્પી સુધી બધાએ આ ધર્મ જાગરિકા અવસ્થા કરવી જોઈએ. તેને જે કરતો નથી તે ભાવના પાસાંત્યો છે.

આત્માનુપ્રેક્ષાથી નિકાચિત્ કર્મના ઉદય વગર બીજા કાર્યો તેને પાડે નહિ, ગુણો આવરાય નહિ. નિરંતર ગુણોને પ્રાપ્ત કરનાર વીર્ય પ્રવર્તવાથી ગુણોના આવારક કર્મોનો ક્ષયોપશમ થાય.

ઉચિત્પ્રતિપત્તિરિતિ ॥૭૨॥

સ્વીકાર બે રીતે (૧) કર્તવ્ય રૂપે. (૨) આચાર રૂપે. વિવેક અને વીર્યોલ્લાસ પૂર્વકનું અનુષ્ઠાન પ્રમાદનો નિઝલ કરી ગુણોને પોષે છે. અનુષ્ઠાન ન કરે તો ગુણનો નાશ થાય ને પ્રમાદનું પોષણ થાય, વીર્ય કુંઠિત બને. ભાવનાને પ્રવૃત્તિનું બળ મળે તો તે પરાકાષ્ટાને પામે. પ્રતિકૂળ પ્રવૃત્તિઓ ભાવનાને બુઝાવી નાંખે છે. જ્યાં સુધી ભાવના ઉત્પન્ન નથી થઈ, ત્યાં સુધી પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા ભાવના ઉત્પન્ન કરવી. ભાવના ઉત્પન્ન થયા પછી ભાવનાનુસારે પ્રવૃત્તિ કરવાની. જે જે સદ્વિચારો આવે તેમાં શક્તિ અને સંયોગ હોય તો તેમાં પ્રવર્તવામાં પ્રમાદ ન કરવો.

તથા પ્રતિપક્ષાસેવનમિતિ ॥૭૩॥

કોઈપણ ગુણ કે કાર્ય આચરવું અને સિદ્ધ કરવું હોય તો તેને અનુકૂળ હોય, પોષક હોય તે આચરવું એ જ્ઞેમ ફરજિયાત બને છે તેમ તેનું જે વિરોધી હોય, બાધક હોય તેનો ત્યાગ પણ ફરજિયાત થાય છે. અસેવન બે પ્રકારે (૧) અકર્તવ્ય તરીકેનું

સંવેદન (૨) એનો ત્યાગ.

ગુણોની શરૂઆતમાં દોષનું પ્રબળપાત્રું હોય છે તેથી ગુણની પ્રાપ્તિ, ગુણોમાં શાંતિ, પ્રસન્નતા, સ્વસ્થતા ઉત્સાહાદિ ઓછું હોય છે, પણ જેમ જેમ ગુણ આચરતા જઈએ તેમ તેમ ધૈર્ય વધે. સત્વ એ ભાવ અને પ્રવૃત્તિથી ઉત્પન્ન થાય છે અને સત્વથી ધૈર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. સત્વ એ પ્રવૃત્તિની વિષમતામાં આત્માને બળવાન બનાવી કાર્ય સફળ કરે છે. બદ્ધલક્ષતા કેળવી કાયમ માટે પ્રતિપક્ષનું સેવન બંધ કરવાનું છે.

તથા આજ્ઞાનુસ્મૃતિરિતિ ॥૭૪॥

દરેક કાર્યમાં ભગવદ્ આજ્ઞાને પુનઃ પુનઃ યાદ કરવી કારણ કે તેનાથી ક્રિયાના ઉપદેશક ભગવાન ઉપર બહુમાન અને સમર્પિતભાવ આવે છે. તેમ જ વિધિની પ્રધાનતા આવે છે. આજ્ઞાને યાદ કરવાથી ભગવાનની સ્મૃતિ થાય છે અને સાથે સાથે આજ્ઞાની સ્મૃતિ થાય છે. ભગવાનની સ્મૃતિથી અહોભાવ પેદા થાય છે. આજ્ઞાની સ્મૃતિથી કાર્યસિદ્ધિ ભગવાનના વચનાનુસારે જ થાય છે તે ખ્યાલ આવવાથી વચનાનુસારે પ્રવૃત્તિ થાય છે. ભગવત્ સ્મૃતિ ન હોય અને એકલી આજ્ઞા સ્મૃતિ હોય તો કાર્યમાં વિશ્વાસ ન આવે, દૃઢ પ્રણિધાન ન આવે તેથી કાર્ય સિદ્ધિ ન થાય. માત્ર ભગવત્ સ્મૃતિ જ હોય તો તે આજ્ઞાસ્મૃતિના બીજરૂપ છે. તેનાથી આજ્ઞાસ્મૃતિ આવે. આજ્ઞાની સ્મૃતિ પણ વિશેષરૂપમાં હોવી જોઈએ કે કેવા કાર્યમાં, કેવા સંયોગોમાં કેવી આજ્ઞા છે એનાથી વિશેષરૂપે કાર્ય થાય. તચ્ચિત્ત, તદ્મન, તદ્ લેશ્વરૂપે કાર્ય થાય. સામાન્ય આજ્ઞાની સ્મૃતિથી કાર્ય પણ સામાન્યરૂપે થાય. આ બાહ્યક્રિયાને આશ્રયીને ધર્મોત્તર યોગ બતાવ્યો, હવે આંતરક્રિયાને આશ્રયીને ધર્મોત્તર યોગ બતાવે છે.

તથા સમશત્રુમિત્રતેતિ ॥૭૫॥

શત્રુ અને મિત્ર એ ભૌતિક ભાવોને ઉદ્દેશીને છે. ભૌતિક ભાવોમાં ચિત્તની અપ્રધાનતા આવવાથી, ચિત્તની અંદર ઉદાસીનતા અને સમભાવ આવવાથી એના કારક ઉપર સમભાવ આવે છે. ધન, ધાન્ય, માન, સન્માન વિગેરે ભૌતિક ભાવો છે. કલ્યાણમિત્ર અને અકલ્યાણમિત્ર બંને ઉપર સમભાવ લવાય નહિ, નહિ તો મુરકેલી આવે. માત્ર ભૌતિક ભાવોમાં જ સમભાવ લવાય. આત્મા બળવાન બન્યા પછી, અસંગ અનુચ્છાન આવ્યા પછી કલ્યાણમિત્ર અને અકલ્યાણમિત્ર બંને ઉપર સમભાવ આવે, તે પહેલાં નહિ. સર્વત્ર આપાત્રું કાર્ય સમભાવ રાખવાનું છે. બીજી પ્રવૃત્તિ પણ તેમાં સહાયક અને તેવી જ રીતે કરવાની છે. સમશત્રુમિત્રતા લાવવા માટે (૧) પરિષદ જ્ય (૨) ઉપસર્ગ જ્ય કરવાનો છે. પરિષદ એટલે સાંયોગિક પરિસ્થિતિથી આવેલી પીડા. આવેલું અનુકૂળ પ્રતિકૂળ વાતાવરણ જેમ

કે સુધા પરિષદ-કકડીને ભૂખ લાગવી તે. તેનો જ્ય એ કે દોષિત, અકલ્પ્ય ન લેવું. કલ્પ્ય પણ વિવેકથી પરિમિત લેવું તે છે. દોષિત લેવું, અકલ્પ્ય લેવું, અકલ્પ્ય પણ અવિવેકથી ઘાગું લેવું તે પરિષદનો પરાજ્ય છે. ઉપસર્ગ એટલે બીજી વ્યક્તિઓ તરફથી અને પોતાના નિમિત્તે ઊભી કરાયેલી પીડા.

તથા પરિષદજય ઈતિ ॥૭૬॥

પરિષદનો જ્ય ઉત્સર્ગમાર્ગના આચરાણથી થાય. અપવાદમાર્ગના આચરાણથી પરિષદનો જ્ય જ્ઞાનાદિ પોષણ નિમિત્તે ક્યારેક થાય, પ્રધાનતયા નહિ. પરિષદનો પરાજ્ય શત્રુને શરંગે જવાથી થાય. પ્રતિકૂળમાં સહન કરવું અને અનુકૂળતાનો ત્યાગ કરવો એ પરિષદનો જ્ય છે. જ્યાં છોડવાનું છે ત્યાં પણ ક્યાંક વિધિ મુજબ આચરવું, ક્યાંક વિધિ મુજબ છોડવું. અજ્ઞાન પરિષદમાં સહન કરવું, દીનતા ન લાવવી. પ્રજ્ઞા પરિષદમાં મહાપુરૂષોની પ્રજ્ઞાને યાદ કરવી, નમ્ર બનવું, ગર્વ ન થવા દેવો. જ્ઞાની પુરૂષોની ઉપાસના એ અજ્ઞાન પરિષદને જીતવાનો માર્ગ છે. આકોશ પરિષદમાં શાંતિ અને સંમતા કેળવવી એ તેનો જ્ય છે.

ઉપસર્ગમાં પણ પ્રધાનતયા આવેલી પીડાને સહન કરવી અને બીજા નંબરે યતનાપૂર્વક વારણ કરવું. પરિષદોથી અશુભ સંસ્કારો, અનુબંધો, કષાય વિગેરેનો પક્ષપાત નાશ પામે છે. પરિષદોને પરવશ પડવાથી અશુભ સંસ્કારો, અશુભ અનુબંધો, કષાય વગેરેની ઉત્પત્તિ થાય છે. પરિસોઢવ્યામાં પરિનો અર્થ સારી રીતે વિવેક અને ધૈર્યથી સહન કરવું. ધૈર્ય ઉતાવળ ન કરાવે, આકુલતા ન થવા દે, સ્વસ્થતા રખાવે. સત્વ અને વિવેક બેથી ધૈર્ય જન્મે છે. વિવેક ન હોય અને સત્વ હોય તો જ્યાં સહન કરે ત્યાં પણ પરાજ્ય પામે, તેથી પરિષદનો જ્ય થઈ શકતો નથી. વિવેક હોય અને સત્વ ન હોય તો અપવાદિક માર્ગ પકડે. વિવેક હોય અને સત્વ ન હોય તો તેના જીવનમાં યતના અને અપવાદ આવે. અગ્નિશમનિ છેલ્લે વિવેક ગયો અને સત્વ રહ્યું એટલે નિષાણું કુર્ચું. પહેલા વિવેક અને સત્વ બંને હતા એટલે અગુણસેન તરીકે રાજા પોતાને કહે છે ત્યારે પણ એ જ કહે છે કે તારા પ્રભાવે આટલો ઉંચો આવ્યો છું, તું અગુણસેન જ્ઞાનો ? પાર્શ્વનાથ ભગવાનના જીવને મરૂભૂતિના ભવમાં કમઠને ખમાવવા છતાં, છેલ્લે શિવા ફેંકી ત્યાં વિવેક ન રહ્યો, દુધ્યાન થયું તો હાથીના ભવમાં ગયા.

જ્યાં વિશિષ્ટ આપત્તિ આવી પડે અને ચીસો પડે છતાં અંદરથી વિવેક હોય તો ત્યાં એ જ ભાવ હોય કે બીજો કોઈ ઉપાય નથી, આપણા કે બીજા કોઈના હાથની વાત નથી, કર્મના હાથની વાત છે. આ ભાવ હોવાને કારણે વિશિષ્ટ સંકલેશ ન આવે અને આ સમજ હોય તો દેવગતિ કે મનુષ્યગતિનું જ આયુ બંધાય. પ્રકૃષ્ટપુત્રિ માટે વિવેક અને સત્વ બંને જોઈએ અને તે મોહનીયના

વિશિષ્ટકોટિના ક્ષયોપશમ કે ક્ષયથી આવે છે, તે માટે પહેલું સંઘયાગ જોઈએ. એ ન હોય ત્યાં આગળ પણ જ્ઞાન ભાવનાથી યથાધોગ્ય વિવેકનો ક્ષયોપશમ થતો આવે. સત્વ અને ધૈર્ય બંને હોય તો ઉત્સર્ગ માર્ગે સહન થાય. સત્વ મંદ પડે એટલે અપવાદ અને યતનાનો આશ્રય લે. દર્શનમોહનીયના ક્ષયોપશમથી માન્યતામાં વિવેક આવે છે. પરંતુ વિવેક ન હોય અને સત્વ હોય ત્યાં તો સહન કરવા છતાં પરિષદનો જ્વ ન થાય કારણ કે વિવેક નથી, માટે સહન કરવા છતાં અંદરથી આર્તધ્યાન જ કરે છે.

તથા ઉપસર્ગાતિસહનમિતિ ॥૭૭॥

સામો માણસ મારવા આવ્યો અને તે વખતે આપણે સહન ન કરીએ તો ત્યાં મતિમાં મૂઢતા આવે છે. અત્યંત રીતિએ સહન કરવાપણું આવે તો જ મૂઢમતિપણું ન આવે. મોહનીયકર્મના ક્ષયોપશમનો નાશ અસાવધાની અને અયતનાથી થાય છે. વિશિષ્ટ સત્વ ન હોય અને છતાં વિવેક જવલંત હોય તો આત્મબલથી જીવ આપત્તિમાં કષાયાવિષ્ટ ન બને. મોહનીયનો ક્ષયોપશમ આત્મબલથી થાય છે. સંસાર આપત્તિમય છે, એટલું યાદ રાખીએ એટલે દરિયાની વચ્ચે ખેલા માણસને પાણી અને આપત્તિનો જેમ ખ્યાલ હોય તો મૂઢ ન બને પણ ઘેર્ય કેળવી ઉપસર્ગને સહન કરે તેમ આપણે પણ ઉપસર્ગને સહન કરીએ.

તથા સર્વથા ભયત્યાગ ઈતિ ॥૭૮॥

પરિષદ અને ઉપસર્ગના જ્વથી ઈલલોકિક, પારલોકિક ભૌતિક આપત્તિ યાવત્ મૃત્યુના ભયનો ત્યાગ થાય છે. નિરતિચાર સાધુના આચારને પાળવાથી ઉત્પન્ન થયેલ અત્યંત ધૃતિ જેમ જેમ વધે તેમ તેમ નિર્ભયતા વધે. નિરતિચાર સાધુના આચારનું પાલન એટલે શું ? જ્યાં અયતના હોય ત્યાં સાતિચારતા આવે. અપવાદ સિવાય ઉત્સર્ગમાર્ગના ભંગથી સાતિચારતા કહેવાય. યતના હોવા છતાં અપવાદ હોવાથી ઉત્સર્ગ સિવાયનો જે આચાર તે સાતિચાર કહેવાય. અપવાદમાં યતનાપૂર્વક આચારનું પાલન અને ઉત્સર્ગમાં નિરતિચારતાપૂર્વકના આચારનું પાલન આવે.

નિરતિચારતા પ્રધાનતયા ઉત્સર્ગમાં અને ગૌણતયા યતનાપૂર્વકના અપવાદમાં આવે. અયતના અને આચારહીનતાથી ધૈર્ય અને સત્વ બંને નાશ પામે છે અને એને કારણે વિવેક અને સત્વ બંને હીન હોય છે અને તેથી બહુલતયા સત્વ હોતું નથી અને ક્યારેક ક્યારેક હોય તો પણ નાશ પામે છે. ધૈર્ય આવે તો આલોક પરલોકની ભૌતિક આશંસાઓ તુચ્છ બની જાય તેથી એને ભય ન લાગે.

નિરતિચાર સંયમ એ જ નિર્ભયતા છે. વર્તમાનકાળમાં કારણે યતનાપૂર્વક અપવાદમાં અને નિષ્કારણે ઉત્સર્ગમાર્ગમાં પ્રવર્તવાથી નિરતિચાર સંયમ રહી

શકે છે. સંયમ, ધૈર્યપૂર્વકના આચાર પાલનમાં છે એટલે પરમાત્માના માર્ગને જોણે પકડેલો છે, જેનામાં ધૈર્ય અને આચાર પાલન છે, તેને પછી ભય શાનો હોય ? દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની પ્રતિબદ્ધતા હોય ત્યાં ભય આવે. ધૈર્ય એ સહનશીલતાને પેઢા કરે છે. (૧) સામાન્યપણે જેનું જીવન પવિત્ર હોય (૨) સામાન્યથી જેના ભાવો વિશુદ્ધિમાં જર્મતતા હોય. (૩) સામાન્યથી જે ભાવની શુદ્ધિને (આલોચનાને) કરતો હોય અને (૪) સામાન્યથી જે મૃત્યુનું પુનઃ પુનઃ પરિભાવન કરતો હોય તેને મૃત્યુનો ભય ન હોય, અંતકાલે નિર્ભય હોય. ધર્મશાધનામાં લાંબા કે ટૂંકા આયુષ્યની જરૂર નથી. ક્રોડપૂર્વ વર્ષના આયુવાળા સાતમી નરકે અને ભવનપતિમાં પણ જઈ શકે છે, જ્યારે પાંચ - પચ્ચીસ વર્ષના આયુવાળા સંયમ ગ્રહણ કરી અનુત્તર અને મોક્ષમાં પણ જાય છે. આત્માના પરિણામ ઉપર જ સઘળો આધાર છે. શુભયોગમાં પરિણામ વિશિષ્ટ પણ હોય, મધ્યમ પણ હોય અને ક્લિષ્ટ પણ હોય તેથી આયુર્બંધમાં ફરક પડે છે. મૃત્યુના ભયને ટાળવા માટે મૃત્યુનું પરિભાવન છે. અને સાતે પ્રકારના ભયને ટાળવા માટે સાતે પ્રકારના ભયનું પરિભાવન છે. આલોકની કોઈપણ આપત્તિ આવે ત્યારે એ શું વિચાર કરે ? દા. ત., તાવ આવે તો શાંતિથી સહન કરશું, સંયમની આરાધના કરશું, ઘસે ત્યાં સુધી સહન કરશું, નહિ ઘાય તો અનુપાનાદિ કરશું. જે કાર્યનું પરિભાવન ન હોય તે કાર્ય આવી પડે એટલે જીવ મૂંઝાય. દરેક કાર્યમાં પરિભાવન પૂર્વભૂમિકામાં હોય તો આવી પડેલા કાર્યમાં મુશ્કેલી ન આવે.

ભય ઉપર વિજય મેળવવાનો રસ્તો પુનઃ પુનઃ પરિભાવન છે. દ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિ ઉપરની પ્રતિબદ્ધતાથી અને અપરિપક્વતાથી ભય ઘાય છે. પરિભાવનથી પ્રતિબદ્ધતા તૂટે છે અને અપરિપક્વતા પણ તૂટે છે. પ્રતિબદ્ધતાના અપાયો વિચારીએ અને એની વિપરીત સ્થિતિમાં આત્માની સ્થિતિ વિચારવી એ જ પરિભાવન છે.

તથા તુલ્યારમકાંચનતેતિ ॥૭૯॥

સોનું અને પત્થર બંનેમાં તુલ્યતાનું પરિભાવન કરવું. તુલ્ય દષ્ટિ એટલે પ્રતિબદ્ધતાનો અભાવ. પુન્યની સઘળી લીલા સોના સમાન છે, પાપની લીલા પત્થર સમાન છે એટલે પુન્યના ફળરૂપે અનુકૂળતામાં અને પાપના ફળરૂપે પ્રતિકૂળતામાં સમભાવ, તુલ્ય દષ્ટિ રાખીએ તો પ્રતિબદ્ધતા ન ઘાય. શક્ય હોય ત્યાં સુધી અનુકૂળતાનો ત્યાગ, અશક્ય પરિહારમાં યતના, દુઃખમાં સહન કરવાનું, અશક્યમાં પરિભાવન કરવાનું, ભાવિત ઘવાનું. અનુકૂળતામાં પ્રથમ નંબરે ત્યાગ અને બીજા નંબરમાં સમભાવ કેળવવો. પ્રતિકૂળતામાં પ્રથમ નંબરે સહન કરવું અને બીજા નંબરમાં ખસી જવું.

તથા અભિગ્રહમિતિ ॥૮૦॥

પ્રતિબદ્ધતા તોડવાના અભિગ્રહો લેવા. એટલે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાર્ણ, ભાવથી અનેક પ્રકારના અભિગ્રહો કરવા અને એમાં પણ જેમાં જેમાં પ્રતિબદ્ધતા હોય તેને તોડવાના અભિગ્રહો કરવા અને અનુકૂળતામાં એ વસ્તુ આચરવાના અભિગ્રહો કરવા. વસ્તુ છોડવા માત્રથી સંયમ નથી પણ વસ્તુ છોડીને એમાં મમતાનો ત્યાગ કરીએ તે સંયમ છે. જિનાજ્ઞાનુસાર અપવાદરૂપ વસ્તુના સેવનમાં પણ વસ્તુ છોડવાપૂર્વક મમતા છોડવી.

તથા વિધિપાલનમિતિ ॥૮૧॥

અભિગ્રહોનું વિધિપૂર્વક પાલન કરવું. વિધિ શું ? (૧) અભિગ્રહ લીધા પછી આજુબાજુમાં જાગાવે. (૨) પુનઃ પુનઃ અભિગ્રહોને યાદ કરે. (૩) જે વાતમાં અન્યંત દઢભાવ આવ્યો ન હોય તેવી વાતોમાં અભિગ્રહથી વિપરીત સંયોગોમાં જવું નહિ, ઉભા રહેવું નહિ એ બધું વિધિવત્ પાલન છે.

તથા યથાઠ્ઠ ધ્યાનયોગ ઇતિ ॥૮૨॥

સ્વભૂમિકા અનુસાર ધ્યાનને કરવું. તે બે પ્રકારે (૧) અનુષ્ઠાન ધ્યાન (૨) ભાવના ધ્યાન. સ્થિર વિચારો એ જ ધ્યાન છે. અસ્થિર વિચારો તે ચિંતા અને ભાવનારૂપ છે. ચિંતા અને ભાવનામાં રૂચિ કે અરૂચિની તીવ્રતા અને તન્મયતાથી શુભાશુભ ધ્યાન થાય છે. સાધુના જીવનચર્યાના અમુક ઘોગોમાં તન્મય થવાનું, અમુક ઘોગોમાં વિક્ષિપ્ત રહેવાનું. સ્થંડિલ, ગોચરી વિગેરેમાં તન્મયતા સાથે વિક્ષિપ્તતા પણ જોઈએ, નહિં તો આજુબાજુથી થતા નુકસાનથી બચી શકે નહિ. ચિત્તને તન્મય બનાવવા માટે સ્વાધ્યાય, પડિલેહણ, પ્રતિક્રમાગ વિગેરે યોગો છે તેમાં જે તન્મય બને તો જ વિશિષ્ટ નિર્જરા, વિશિષ્ટ લાભ, વિશિષ્ટ બોધનો ભાગી થાય છે. સ્થિરતા માટે નિરર્થક અને કાલાંતરે ઘઈ શકે તેવા ચિત્તના વ્યાક્ષેપોનો ત્યાગ કરવો. પડિલેહણ કરતા એક કપડો દુર રહી ગયો હોય, કરતા કરતા વચ્ચે ઉઠીને લેવા જાય કે બીજા પાસે મંગાવે તો તે વ્યાક્ષેપ થયો તે જ રીતે બીજા કોઈ પણ ઘોગમાં એકાગ્ર હોય અથવા કાંઈ કરતા હોય ત્યારે વિલંબ ચાલે તેમ હોય તો પછી પૂછવું, ન ચાલે તેમ હોય તો માત્ર હાથ જોડીને તેમની આગળ ઊભા રહેવું. આપણે સ્વયં વ્યાક્ષિપ્ત થવું નહિ, કોઈના કાર્યમાં વ્યાક્ષેપ કરવો નહિ અને આપણા કાર્યમાં કોઈ વ્યાક્ષેપ કરે તો વિનયપૂર્વક તેને કહેવું. ધ્યાનમાં દેશ અને કાલનું પ્રયોજન વ્યાક્ષેપ ન થાય તે માટે છે. તેમ જ ઉચિત કાલે કરાયેલું ધ્યાન સ્વાસ્થ્યને અનુકૂળ કરે છે. જે ક્રિયામાં જે કાળે જોઈ હોય, કંટાળો હોય તે કાળે તે ક્રિયા કરવાથી નુકસાન થાય, આદરપૂર્વક કરાયેલી ક્રિયા ગુણનો અનુબંધ પાડે છે. જ્યારે જોડપૂર્વક કરાયેલી

ક્રિયા ગુણથી દૂર ખસવાનો અનુબંધ પાડે છે. હાથ જોડીને વિધિપૂર્વક ઈરિયાવહી કરવી એ વિક્ષેપને દૂર કરવાનું કારણ છે. સામાને ખબર પડી જાય કે હમણાં પુછાશે નહિ. દેશ, કાલ, મુદ્રા વિગેરેમાં વ્યાજ્ઞેષો જે થાય છે તેમાં કારણ બીજી વસ્તુની પ્રધાનતા, પ્રસ્તુત યોગની અપ્રધાનતા, અનાદર વિગેરે કારણો છે. જે યોગ પ્રધાન ન બને તે વ્યાજ્ઞિમ જ હોય અને તેથી તે યોગ ધ્યાનને માટે ક્યારે પણ યોગ્ય ન બને, તન્મયતા ક્યારે પણ ન આવે. જેને જે વસ્તુમાં રસ છે, તેમાં તન્મયતા આવે. બાકીના યોગમાં તન્મયતા આવતી નથી. દરેક યોગથી કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ તેમાં ધ્યાનના કારણે થાય છે, અને તે ધ્યાન વ્યાજ્ઞિમતાના ન્યાયથી થાય છે.

(૨) ભાવના ધ્યાન : ભાવના એટલે ભાવિત થવાનો ઉપાય. ભાવિતતા એટલે કાર્ય પકડવાની સાથે એમાં આગળ વધાય. જે કાર્યમાં ભાવિત હોય તે કાર્યમાં તરત જ આગળ વધાય છે. કષાયથી ભાવિત છીએ માટે કોઈ સહેજ અપમાન કરે ત્યારે તરતજ ગુસ્સો આવે છે. ભાવિત થયા પછી સ્વાભાવિક ધ્યાન આવે છે. સંસારી આત્માઓને આર્ત અને રોદ્રધ્યાન સ્વભાવગત છે. ભગવાનનું સમવસરાણ, ઓંકારાદિ વિગેરેનું ચિંતન એ ભાવના ધ્યાન છે. ધ્યાનનો અભ્યાસ એ ભાવના ધ્યાન છે. ૩૦ ગુણોનો અભ્યાસ એ ભાવના ધ્યાન છે, એના અભ્યાસથી એ ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય. ભાવિત બનવાનું કારણ તે ભાવના છે, તેમાં તન્મયતા આવે તે ધ્યાન છે. આત્માના ગુણોને સ્વભાવ સિદ્ધ બનાવવા માટે ધ્યાન છે. જેન શાસનમાં કિંમત વૈરાગ્યની છે. વૈરાગ્ય પછીનું ધ્યાન કિંમતી છે. તેના વગરનું ધ્યાન કિંમતી નથી, માટે વૈરાગ્યથી પુનઃ પુનઃ ભાવિત થવું એ મોક્ષનું પ્રધાન અંગ છે. ધ્યાનના ઉપાય એ પ્રકારે (૧) પ્રવૃત્તિ રૂપ અને (૨) નિવૃત્તિ રૂપ.

(૧) પ્રવૃત્તિરૂપ ઉપાય પાંચ પ્રકારે : જેનાથી એકાગ્રતા સિદ્ધ થાય, ગુણાભ્યાસ સિદ્ધ થાય. ભાવનામાંથી ભાવ પેદા થાય. પ્રવૃત્તિ એ યોગ્યતાને ઉત્પન્ન કરવાનું કારણ છે.

(૧) સ્વાધ્યાયમાં નિત્ય ઉદ્યમ કરવો : જે સ્વાધ્યાયમાં નિત્ય ઉદ્યમ કરે છે તે ગુણોના અધિકારી છે. જે નિત્ય ઉદ્યુક્ત રહેતા નથી, તે ગુણોના વિશેષરૂપે અધિકારી નથી. જે ગુણનો અભ્યાસ કરીએ છીએ તે ગુણરૂપે ક્યારે સિદ્ધ થાય ? કોઈપણ દોષની પકડ ન હોય તો. ગુણાભ્યાસ પણ જ્ઞાન વગર દોષરૂપે પરિણમે, દા.ત., અગ્નિશમનિ તપનો અભ્યાસ, જ્ઞાનના અભાવમાં પારાણું ન થતા પકડ થવાથી અસમાધિનું કારણ બન્યો. ખાલી ભાણું એ જ મુખ્ય નથી. ભણ્યા પછી એનું પરિભાવન કરવું, ભણ્યા પછી યાદ રાખીને સરખાવવું.

(૨) આચારમાં નિત્ય ઉદ્યુક્ત રહેવું : જે પંચાચારમાં નિત્ય ઉદ્યુક્ત છે તે ગુણોના અધિકારી છે. ધ્યાન સાથે આચારને શું સંબંધ ? ચિત્તની વિશુદ્ધિ પછી

ચિત્તની સ્થિરતા આવે. ચિત્તની વિશુદ્ધિમાં (૧) જ્ઞાન (૨) આચાર, બે કારણ છે. તેમાં આચાર પાલનરૂપ અને પરિહારરૂપ બે પ્રકારે છે. આચાર સ્વીકારવારૂપે અને પાલનરૂપે એટલે જ્ઞાન, સ્વીકાર અને પાલન આના આઠ ભાંગા થાય.

(૧) જ્ઞાન છે, સ્વીકાર છે, પાલન છે. છઠ્ઠા-સાતમા ગુણસ્થાનકના પરિણામવાળા સાધુઓ.

(૨) જ્ઞાન છે, સ્વીકાર નથી, પાલન છે. અનુત્તરવાસી દેવો.

(૩) જ્ઞાન છે, સ્વીકાર છે, પાલન નથી. સંવિગ્નપાક્ષિક.

(૪) જ્ઞાન છે, સ્વીકાર નથી, પાલન નથી, દેશવિરતિ-અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિઓ.

(૫) જ્ઞાન નથી, સ્વીકાર છે, પાલન છે. ગુરૂ નિશ્રા વગરના ઉચ્ચ તપસ્વી, અગીતાર્થ સાધુઓ.

(૬) જ્ઞાન નથી, સ્વીકાર છે, પાલન નથી. અસંવિગ્નપાક્ષિક પાસન્ધા.

(૭) જ્ઞાન નથી, સ્વીકાર નથી, પાલન છે. અજ્ઞાન તાપસો તથા ત્રેવેચક સુધીના મિથ્યાદષ્ટિ દેવો.

(૮) જ્ઞાન નથી, સ્વીકાર નથી, પાલન નથી. પાપમાં પ્રવૃત્ત મિથ્યાદષ્ટિ જીવો. આચાર એ ચિત્તની વિશુદ્ધિમાં કારણ છે. પાપ ત્રણ પ્રકારે, તેમાં કરણ પરિમિત, કરાવાણમાં ચક્રવર્તી હોય તો છ ખંડનું, ઈન્દ્ર હોય તો પોતાના હાથ નીચે રહેલા દેવતાનું, અસંખ્ય જીવોનું અને એકભવ પૂરતું અને અનુમોદનમાં ત્રણે કાલના જે જીવો અઠાર પાપ સ્થાનકને આચરે છે તે બધા પાપની અનુમોદનાનું પાપ પાપસ્થાનકમાં જેને રૂચિ છે, પાપમાં ઉપાદેશ બુદ્ધિ છે, તેને લાગ્યા કરે છે.

જેને શ્રદ્ધાવાળું જ્ઞાન છે, તેને સર્વ જીવના પાપની અનુમતિ નીકળી ગઈ. જેને શ્રદ્ધા નથી, શ્રદ્ધાવાળું જ્ઞાન નથી અને સર્વ પાપથી વિરામ પામેલો છે, તેને કરણ અને કરાવાણના પાપથી અટકવા છતાં જગતના તમામ પાપની અનુમોદના ચાલુ જ છે અને ન કરણ, ન કરાવાણ એ પણ એક ભવ પૂરતું જ અટકાવ્યું. વિષયો પાપ છે, એમ નથી લાગતું એ જ પાપની અનુમતિ છે. જેને શ્રદ્ધા છે, છતાં જે પાપ કરે છે અને કરાવે છે તેને તો કરે અને કરાવે છે તેટલા જ પાપ લાગે છે કારણ કે જે કરે છે, કરાવે છે, તેમાં પોતાની પરાધીનતા સમજે છે. દષ્ટિ ખુલી ગઈ છે, માટે દૃઢયથી અરૂચિ લાગવા છતાં કર્મના ઉદયથી પ્રવર્તે છે, પ્રવતવિ છે. બાકીના પાપમાં ભાવથી વિરામ પામ્યો છે. સૂક્ષ્મદષ્ટિથી જ્યારે પાપમાંથી પાપબુદ્ધિ ટળી જાય છે, ત્યારે તે પાપ કરવા છતાં અલ્પબંધનવાળો છે. શ્રદ્ધા છે અને પાલન નથી એવા સમકિતીને મહાપાપનો વિરામ થયો, અલ્પ પાપ ઊભું રહ્યું. શ્રદ્ધા નથી અને પાલન છે, એવા અભવ્યાદિને મહાપાપ ઊભું રહ્યું, અલ્પ

પાપનો વિરામ થયો. શ્રદ્ધા છે, પાલન છે, સ્વીકાર નથી, એને જોટલા પાપની શક્યતા છે તે પાપ પ્રવૃત્તિરૂપે ઊભું રહ્યું. પોતાના કે પરના નિમિત્તે જે પાપની શક્યતા છે, તે પાપ ઊભું રહ્યું. શ્રદ્ધા છે, સ્વીકાર છે અને પાલન નથી તેનો સ્વીકાર વ્યવહારનયથી થયો, એટલે ગુણસ્થાનક રહેતું નથી. ભાવનયથી સ્વીકારની સાથે પાલન આવે, સ્વીકાર જ્ય એટલે પાલન પણ જ્ય. જેમ સંવિગ્ન પાલિકને સ્વીકાર છે છતાં પાલન કરતા નથી, પોતે જે પાપ કરે છે તે પાપમાં પશ્ચાત્તાપ છે, આશ્રિતને કરાવે તો ત્યાં પણ પશ્ચાત્તાપ છે, તેથી પોતાને જોટલી વસ્તુની અપેક્ષા છે તેટલાનું જ પાપ ઊભું રહ્યું.

પાપની પાપ તરીકેની શ્રદ્ધા આવે એટલે ત્રણે કાલના ઘણા પાપોથી નિવૃત્તિ આવે માટે સમક્રિતીને દેશવિરાધક કલ્પો, દેશ આરાધક નહિ. કારણ કે શ્રદ્ધા આવે એટલે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના અધ્યવસાયો એ જ એક ઉપાદેય લાગે અને તે સિવાયની જગતમાં ચાલતી સઘળી પ્રવૃત્તિઓ પાપરૂપ લાગે. આચારમાં જોટલા અંશમાં શિથિલતા બેદરકારી, પ્રમાદ, ઉદ્યુક્તતાનો અભાવ તે અશુભ ધ્યાનનું મૂલ છે અને શુભધ્યાનના વિધાતક છે. મોહનીય (દર્શન) કર્મના ક્ષયોપશમ વગર જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી થયેલ શુભ ભાવો, કષાયોની મંડતા વિગેરે તત્કાલ પૂરતી અર્થાત્ તે ભવમાં અને ત્યાર પછીના શ્રેયેષકના ભવ સુધી જીવને શાંતિ આપે છે. જ્યારે દર્શન મોહનીયના ક્ષયોપશમથી થયેલ શુદ્ધિ જીવને ચિરકાળ સુધી શાંતિ સમાધિ આપી અંતે સાત્ત્વ સુખને પ્રાપ્ત કરાવે છે. ચરણ કરણમાં નિત્ય ઉદ્યુક્તતા આવે એટલે પાપથી નિવૃત્તિ આવે. પ્રમાદમાં નહિ પેસનારો, પ્રમાદને નહિ પેસવા દેનાર અને પ્રમાદનો ત્યાગ કરનાર ચરણકરણમાં નિત્ય ઉદ્યુક્તતાવાળો કહેવાય. આચારમાં ઉદ્યુક્તતા આવે તે ધ્યાનનો શુભાનુબંધ છે.

વિનય : એ ધ્યાનનું કારણ છે કારણકે વિનયથી પ્રધાનતયા એ કાર્ય થાય છે. (૧) જે કાર્ય સિદ્ધ કરવું હોય તેને અનુકૂળ ક્ષયોપશમ થાય છે અને (૨) વિધાતક અંતરાયો દૂર થાય છે. ચારિત્રીની સેવાથી ચારિત્ર મોહનીયનો ક્ષયોપશમ થાય અને ચારિત્રના અંતરાય તુટે એટલે ક્યારે પણ સંયમમાં વાંધો આવે નહિ. ગ્લાન વૃદ્ધ વિગેરેની સેવા કરે છે તેથી પ્રબળ સાતા વેદનીય બંધાય અને અસાતા ઉદયમાં આવતી અટકે, એટલે ઘડપણમાં પણ સેવા લેવાનો વખત ન આવે. નિકાચિત કર્મના ઉદયથી અંતરાયો ન તુટે તો વિઘ્નમાંથી ઉગારવા માટેની સહાયક સામગ્રી મળે તેવા કર્મો બંધાય. વિનય તે તે ગુણને અનુબંધવાળો બનાવે છે. અને તે તે ગુણના અંતરાયોને તોડે છે, ગુણસિદ્ધિ જગત આત્મ પુરુષાર્થથી માને છે, જ્યારે સ્યાદ્દાદ કહે છે કે ગુણવાનને સમર્પિત

થવાથી, તેને આશ્રિત રહેવાથી ગુણ સિદ્ધિ થાય છે.

પોતાના બળથી ગુણવાનને સમર્પિત થયા વગર (શક્તિ સંયોગો હોવા છતાં) જે પ્રવૃત્તિ કરે તે પ્રવૃત્તિ તેની તે કાર્યમાં અંતરાયવાળી છે.

ગુણવાનના પારતંત્ર્યથી ગુણો સાનુબંધ બને. ગુણવાનનું પારતંત્ર્ય ન હોય ત્યાં ગુણો અપાયવાળા બને. ગુણવાન પ્રત્યે પારતંત્ર્ય વિનાના ઉગ્ર અનુષ્ઠાનો પણ કષ્ટક્રિયારૂપ જ છે. વિનય ધ્યાનને સિદ્ધ કરવા અને સાનુબંધ કરવાનું મુખ્ય કારણ છે, જેનાથી આઠ પ્રકારના કર્મનું વિનય-દૂરીકરણ થાય તે વિનય છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રનો વિનય કરવાનો છે. જ્ઞાનની ઉપાસના જે રીતે કરવાની છે, તે રીતે કરવામાં આવે તો જ્ઞાનનો વિનય કર્યો જણાય. ગમે તેવા અક્ષર લખવા, અગુણ અક્ષરો લખવા વિગેરે જ્ઞાનનો અવિનય છે. સ્વસ્થતા હોવા છતાં ટેકો દઈને ભાણવું તે અવિનય છે. આચારમાં ચુસ્તતા, સ્વસ્થતા અને નિયમિતતા એ વિનય છે. ચુસ્તતા એટલે સામાન્ય સંયોગોમાં ફેરફાર નહિ કરવો. સ્વસ્થતા એટલે ચિત્તનું અતિશિથિલપણું, વ્યાક્ષિપ્તપણું ન હોવું તે છે. એક ક્રિયા કરતી વખતે વચ્ચે બીજી ક્રિયા કરવી, વચ્ચે ઓઘો બાંધવો, ચિત્ત ગમે ત્યાં ભટકાવવું તે વ્યાક્ષિપ્તતા છે. જેની અંદર સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર ન થાય, ઉચ્ચારમાં આપણો ઉપયોગ ન રહી શકે, બીજા ન જાણી શકે, ન જોઈ શકે, ન સમજી શકે તેવું બોલવું તે ઉતાવળિયાપણું છે. ગંભીર અને મધુર સ્વરથી સ્પષ્ટતાપૂર્વક બોલીને સ્વાધ્યાય વિગેરે કરવો તે ઉતાવળિયાપણાનો અભાવ છે અને હોતી હે ચલતી હે એમ કરીને સ્વાધ્યાય કરે તે અતિશિથિલપણું છે.

જે આચાર, જે કાલે, જે રીતે કરવાનો જ્ઞાનીઓએ નિયત કર્યો છે, તે રીતે કરવો તે નિયમિતતા છે અન્યથા આચારના વિનયનો ભંગ છે. નિયમિતતા એ વિનય છે. આ બધો આચારનો વિનય છે. તેનાથી સર્વજ્ઞેત્રમાં આચારમાં ઉદ્યુક્તતા આવે.

શ્રાવક ગમે તે સમયે ઉપાશ્રયમાં આવે તે સમયે ગૃહસ્થની સાથે સાધુથી વાતો થઈ શકે નહિ. રાત્રિમાં સામાન્યથી કોઈએ અવાચ નહિ, વાતચીત થાય નહિ. અન્યથા સ્વાધ્યાયમાં ભંગ થવાથી આજ્ઞાની રૂપિ મંદ થવાથી અવિનય થાય. ટોકસી, દંડાસણ, ઓઘો વિગેરે મૂકવો હોય તો અવાજ ન આવે તે રીતે નીચા વળીને મૂકાય. અન્યથા ચારિત્રમાં અવિનયનો દોષ લાગે. ઓઘો ખભા ઉપર મૂકે તો તે કુહાડા આકારને ધારણ કરતો હોવાથી ફરીથી ઉપસ્થાપના કરવાનું પણ વિધાન છે.

સર્વત્રાનભિનિવેશ : સ્યાદ્વાદદષ્ટિ સિવાય, ગીતાર્થની નિશ્રા સિવાય કોઈપણ અંશની પકડ થાય એટલે બીજા અંશનો અપલાય થાય, તેથી તે મિથ્યાત્વરૂપ

ધાય. હેય તત્વ ક્યારેક હેય, ક્યારેક ઉપાદેય હોય છે. ઉપાદેયતત્વ ભૂમિકા ભેદથી ઉપાદેય છે અને હેય તત્વ એ દષ્ટિને આશ્રયિને હોય છે. તે નિરૂપણ કઈ દષ્ટિથી છે તે સમજ્યા વિના પકડ આવે તો સાચાને ખોટા કહેવાનો વખત આવે માટે, અનભિનિવેશ હોય તો જ સર્વત્ર દષ્ટિભેદ, ભૂમિકાભેદ, વ્યક્તિગત શક્તિ વિગેરે સમજી શકાય. અનભિનિવેશ હોય તો વસ્તુ તત્વને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવના ભેદથી સમજી શકે અને તેથી પોતાના કાર્યને સો ટકા ભૂલભાલ વગરનું છે, એવું ઠોકી ન બેસાડે. ગીતાર્થ જ્ઞાની મહાપુરૂષો ભૂલ સમજાવે તો સાંભળવા, સમજવા અને વિચાર કરીને, બીજાને પૂછીને ખોટું હોય તો સુધારવા તૈયાર ધાય. કોઈપણ વસ્તુનું પહેલા જ ધડાકે વિચાર્યા વિના ખંડન કરવું, નિષેધ કરવો એ અભિનિવેશ છે. અભિનિવેશ એ ગુણને અયોગ્ય બનાવે છે, આચારને અયોગ્ય બનાવે છે. સર્વત્રાનભિનિવેશ એ ગુણસિદ્ધિનું કારણ છે.

જિનવચનમાં અત્યંત રૂચિ : જિન = સર્વજ્ઞ તેમનું વચન = શાસ્ત્ર ત્રિકાલાભાષિત છે. ત્રણે કાલ માટે એક સ્વરૂપવાળું છે. જગતના દ્રવ્યોના, ભાવોના, આશ્રવોના કાર્યકારણ ભાવો જગતમાં જે રીતે પ્રવર્તે છે, તે બધા જિનવચનમાં સંગ્રહીત થયેલા છે. આ રીતે જિનવચનને ઓળખ્યા પછી તેમાં અત્યંત રૂચિ એટલે મેળવવાની તાલાવેલી એ વિપરીત તત્વ ઉપર અરૂચિ ઉભી કરી એને છોડાવે છે અને અત્યંત રૂચિવાળી વસ્તુને પમાડવા માટે પ્રયત્નશીલ બનાવે છે. પરમાત્માએ જે વસ્તુ જેવી બતાવી છે તે વસ્તુ ઉપર શ્રદ્ધા રાખી, સ્વાનુભવ સિદ્ધ કરાવે છે. જગતના જીવોમાં કેવા કાર્યકારણભાવો પ્રવર્તે છે તેનો સ્વાનુભાવ કરાવે છે. અત્યંત રૂચિ એ શ્રુતજ્ઞાનમાંથી ચિંતાજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાન તરફ લઈ જવાનું કારણ છે. મંદરૂચિવાળાનું જ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન છે અને મધ્યમરૂચિવાળાનું જ્ઞાન ચિંતાજ્ઞાન સુધી પહોંચે છે. રોગને સામાન્ય સમતાથી ભોગવે તો માત્ર નિર્જર, વિશિષ્ટ સમતાથી ભોગવે તો પુણ્યાનુબંધ નવો ઉભો ધાય અને કર્મ નિર્જર. ધ્યાન યોગ પ્રાપ્ત થવા માટે બે વસ્તુની જરૂર - જે ગુણ, જે વસ્તુ જે સ્વરૂપે મેળવવી છે, આત્મસાત્ કરવી છે, તો એના વિરોધી તત્વો ઉપર ઉપેક્ષા અને અનાદર જોઈએ.

ગુણસિદ્ધિ કરવા માટે આપણા આચારના ચાર વિભાગ પાડવા. (૧) કેટલાક આચારો એવા હોય છે કે જેને માત્ર સ્મૃતિપટમાં લાવવાથી સહેલાઈથી થઈ શકે. જેમ કે જોઈને ચાલવું. એ સ્વભાવસિદ્ધ ન ધાય ત્યાં સુધી પુનઃ પુનઃ સ્મૃતિપટ ઉપર લાવ્યા કરવું. (૨) કેટલાક આચારોમાં દોષ પ્રમાદ, આજ્ઞા, બેદરકારીથી થતા હોય છે, તેને કાઢીએ તો આચાર શુદ્ધ ધાય. જેમ કે લાંબા પગ કરીને, ટેકો દઈને, પૂંજ્યા, પ્રમાર્જ્યા વગર બેસવું ઉઠવું. આમાં પ્રમાદને દૂર કરવો પડે. આમાં પહેલા નંબરના આચારો કરતા કાંઈક વેઠવું પડે. આચાર શુદ્ધિમાં દઢ

પ્રણિધાન અને વિશેષ આદર જોઈએ. (૩) કષ્ટ સાધ્ય આચારમાં જીવ તેના પાલનમાં નિર્ભળ બને છે.

(૧) અને (૨)માં જ્યારે બળ આવે છે, ત્યારે હુંફ અને ઉત્સાહ આવે છે, તેથી કષ્ટ સાધ્ય આચારમાં જે અલ્પ મહેનતથી આચરી શકાય તેવા આચારમાં પ્રવર્તે છે. જેમ કે મોજું દૂધ, ઠંડી ચા ફાવતી નથી, તો તેને વેઠવા તેયાર થાય. પહેલા નંબરના આચારને વારંવાર યાદ કરીને પાળવા માટે પ્રવૃત્તિ કરવી એ સંયમનું બીજું છે. (૧) અને (૨) ના આચારનો સરવાળો એ જ યતના છે, જે તમારાથી શક્ય છે, જેને તમે સહેલાઈથી કરી શકો છો તેને વ્યવસ્થિત કરો. (૪) યા આચારમાં તે તે જીવદળ માટે અશક્યાનુષ્ઠાનોમાં માત્ર ભાવના રાખવી. (૧), (૨), (૩) આચારમાં જે હૃદયથી પ્રવર્તે તેને જ હૃદયસ્પર્શી ચોયામાં ભાવના આવે. આ રીતે ચારે પ્રકારના આચારો સેવવાથી જ ગુણસિદ્ધિ થાય અને પછી ધ્યાન આવે માટે ચારે પ્રકારના આચારો ધ્યાનનું બીજું છે.

તથા અન્તે સંલેખનેતિ ॥૮૩॥

અંતકાળે સંલેખના કરે. જ્યારે સાધુને એમ લાગે કે હવે અંતકાળ નજીક છે, આત્માની સાધના માટે હવે શરીર કામ આપે એવું નથી એમ જાણાય ત્યારે સાધુ સંલેખના કરે. સંલેખના એટલે કસવું. તપથી શરીરને કૃશ કરવું અને ભાવનાથી ક્ષાયને પાતળા કરવા, આમ શરીર અને મનની બે પ્રકારની સંલેખના છે.

સંલેખના શા માટે કરવાની ? તેના જવાબમાં કહે છે કે શરીર અને આત્મપ્રદેશો બંને એકમેક ઘસેલા છે. જે શરીર જાગૃ ન થાય તો આત્માને દેહથી છુટતા ખૂબ મુશ્કેલી પડે છે, કષ્ટ ઘાગું પડે છે અને તેને કારણે અંત સમયે અસમાધિ થઈ જાય છે. તેજ રીતે દેહ સ્ત્રીગૃ થવા છતાં જે મનની સંલેખના નથી કરી, મનને ભાવનાથી ભાવિત કરી ક્ષાયને પાતળા નથી કર્યા તો પણ મન અસાવધ હોવાને કારણે અંત સમયે અસમાધિ થઈ જાય છે.

મૃત્યુના સમયે જેને વિશિષ્ટ રોગ નથી એવા સશક્ત દેહવાળો આત્મા અત્યંત સાવધ હોય તો જ સમાધિ રાખી શકે અન્યથા નહીં. સામાન્યથી મરણ વખતે સશક્ત દેહવાળાને જેટલી પીડા હોય તેટલી પીડા અશક્ત દેહવાળાને હોતી નથી.

શરીરને કસવા માટે સૌ પ્રથમ સાડૂ સાડૂ જે ખાવા પીવા જોઈએ છે તે બંધ કરવું પડે અને ખોરાકના પ્રમાણમાં પરિમિતતા જોઈએ. આંખ સામે સારા દ્રવ્યો આવે તેનો પહેલેથી જ ત્યાગ કરવો એ સંલેખના છે. માંસના લોચા સુકાય એટલા માત્રથી અંદરના ભાવો સુકાતા નથી. સાડૂ ખાવા પીવાનું બંધ કરવાથી ક્ષાયના ઉત્તેજક બધા દરવાજા બંધ થઈ ગયા. પરંતુ વિષયો તરફનું અનાદિકાલીન ખેંચાણ છે તેનો નાશ તો ભાવનાથી જ થાય. તે વિના પૂર્વકોટિના સંયમથી પણ થાય નહીં.

જ્ઞાન દ્વારા, આચાર દ્વારા આત્માને વારંવાર ઉપયુક્ત બનાવવો, પ્રગ્નિધાનવાળો બનાવવો, પ્રવૃત્તિશીલ બનાવવો એ ભાવના છે જ્ઞાન મેળવતા જવ, તેને અનુરૂપ આચાર પાળતા જવ, તેમાં દૃઢ પ્રગ્નિધાન અને ઉપયોગવાળા બનતા જવ એ જ માર્ગ છે. દીક્ષા લે ત્યારથી ભાવનાથી ભાવિત બનવાનો અભ્યાસ કરે તો અંતિમ સમયે કષાયનો વિરોધરૂપે નાશ કરી શકે.

વિષયો અને અજ્ઞાન (મોહ) ઉપર કષાયો નભે છે. તપ કરવાથી વિષયનો ત્યાગ થાય છે અને ભાવના દ્વારા અજ્ઞાન અને મોહનો નાશ થાય છે.

સંયમના કોઈપણ અંશના અનિવાર્ય ટેકા અને સહાયતા વગરનું અનુકૂળતા રૂપે કરાયેલું દેહનું ધોષણ એ આત્મામાં વિષય - કષાયની પુષ્ટિ કરે છે અને આવી પુષ્ટિ સાધુ જીવનના પહેલા દિવસથી માંડીને છેલ્લા દિવસ સુધીમાં કષાય પણ ન હોવી જોઈએ.

ત્યાગ, તપ, ઉપસર્ગો અને પરિષદો સહન કરવા દ્વારા કાયાની સંલેખના કરવાની છે. દીક્ષાના દિવસથી માંડીને અંત સુધી સહન કરવા દ્વારા કાયકષ્ટ વેઠવાનું છે. તે જ રીતે વિનય, વેદ્યાવચ્ચ, શાસ્ત્ર અધ્યયન, ક્રિયાકાંડ અને ભાવના દ્વારા મનનું ઘડતર કરવાનું છે. એશઆરામથી ક્યારે પણ મન ઘડાતું નથી. શાસ્ત્ર પારસમણિ છે અને મન લોખંડ છે. શાસ્ત્રોનું મનના માધ્યમથી ચિંતન કરવામાં ન આવે તો શાસ્ત્ર અસર ન કરે કારણકે વિચારણા વગર શાસ્ત્રજ્ઞાન આત્મા સાથે પરિણામ પામતું નથી. વિષય, કષાય અને અનુકૂલતા તરફ કોણ ખેંચાય ? કહો, જેનું મન ચોક્કસ ન હોય તે જ. લોહચુંબક લોહને ખેંચે છે પણ ક્યા લોહને ? જે લોહું બંધાયેલું ન હોય તેને. તેમ આત્મા પોતે પણ વિષય કષાય તરફ ઢળેલો ન હોય અને ગુણોથી બંધાયેલો હોય તો જ કર્મનો ક્ષયોપશ્ચમ થાય. આત્મા પુદ્ગલન બંધાયેલ હોય તો એનું વીર્ય પુદ્ગલ તરફ જ વળે. ભુખ લાગે તો ખાવા તરફ કોણ પ્રેરાય ? પુદ્ગલ તરફ વીર્ય હોય તે. ભુખ લાગી માટે ખાવાનું એ ઔદયિકભાવ છે. સહન નથી થતું, અસમાધિ થાય છે માટે ખાવાનું એ ક્ષયોપશ્ચમભાવ છે. પણ જે સહન થઈ શકતું હોય છતાં કષ્ટ ન આપીએ, સહન ન કરીએ તો ગુણ ચાલ્યો જાય. સહન કરવા માટે મન તત્પર થતું હોય, સહન કરવામાં આનંદ આવતો હોય તો તે મનની સંલેખના છે. પ્રતિકૂળતામાં મનની સંલેખના કરતાં આવડતું હોય તો તેને પ્રતિકૂળતા લાગે નહિ. મનની સંલેખના કરવા માટે જીવન જરૂરીયાતની બધી જ વસ્તુઓ સાદી વાપરવી, પરિમિત વાપરવી. જેમાં ગૃહિ ઉત્પન્ન થાય તેવી વસ્તુ નિર્દોષ મળતી હોય તો પણ તે ન લેવી.

ભાવ સંલેખના દ્વારા વિષય કષાયનો ઘટાડો કર્યા પછી શાસ્ત્રનિર્દેષ ૧૨ વર્ષ કે ૧૨ મહિના કે ૬ મહિના ઉચ્ચતપાદિ કરવા દ્વારા સંલેખના કરે.

ભાગી લીધા પછીથી જીવનના બીજા ભાગમાં ચિંતન વિગેરે અભ્યાસ સાથે છટ્ટ, અઠમ વિગેરે વિકૃષ્ટ તપ કરવાનો છે અને ત્યાર પછી વૃદ્ધાવસ્થામાં તો પૂર્વના કરતાં પણ વધારે વિકૃષ્ટ તપ કરવાનો છે. પારણામાં વિગઈનો ત્યાગ કરવાનો છે. અર્થાત્ પારણામાં લુપ્તી નીવી તેમ જ આયંબિલ વિગેરે કરવાના છે. આગળ જતાં તો આહાર પણ ઘટાડવાનો છે અને સાથે સાથે એક, બે, ત્રણ વિગેરે ઉપવાસ કરવાના છે.

વૃદ્ધાવસ્થામાં ઘરડાઓ ઉપવાસ, છટ્ટ, અઠમ વિગેરે કરે જેથી શરીર કસાય જેથી અંતિમ સમયે શરીરમાંથી આત્મપ્રદેશો સહેલાઈથી છૂટા પડી શકે, જેના કારણે સમાધિ જળવવી સહેલી બની જાય. આહારમાં અરૂચિ, ઉલટી, ગેસ, ઝાડા વિગેરે ન થાય તે માટે અંતે સંલેખના કરે, વિકૃષ્ટ તપ કરે.

સંહનનાઘપેક્ષણમિતિ ॥૮૪॥

પોતાના સંઘયાગ વિગેરેની અપેક્ષા રાખવી. અર્થાત્ પોતાના શરીરનું સામર્થ્ય, પોતાનું ધર્મ, ચિત્ત વૃત્તિ તેમજ આજીવનના સાધુઓની સહાયનો વિચાર કરી સંલેખના કરવી. સંલેખના કરવા માટે જરૂરી બોધ, યોગ્ય વૈરાગ્ય વિગેરેની પણ અપેક્ષા છે. પ્રતિકૂળ ક્ષેત્ર વિગેરે હોયતો સંલેખના કરનારના ચિત્તમાં વ્યાસેષ ઉભો થાય. સંલેખના દરેકે કરવી જોઈએ. પોતાની શક્તિ, સંયોગો મુજબ ઓછી કે વત્તી પણ બધાએ સંલેખના કરવી જોઈએ.

અનશન કરવું હોય તો તે પહેલા બાર વર્ષ સુધી તપ કરવો જોઈએ. સંઘયાગ, ચિત્ત વૃત્તિ અને સહાય આ ત્રણ અનશનમાં જરૂરી છે. અત્યંત દૃઢ અને મક્કમ હોય તેને સહાય ન જોઈએ. પાદપોષજમન અને ઈંગીની મરાણ બેમાં સહાય ન જોઈએ, પણ ભક્તપરિજ્ઞામાં સહાય જોઈએ. રોગથી, પીડાથી જેની ચિત્ત વૃત્તિ ચલાયમાન ન થાય તેને સહાય ન જોઈએ. જેની ચિત્ત વૃત્તિ સ્થિર અને દૃઢ હોય તેને સંલેખનામાં રજા અપાય. જેની ચિત્ત વૃત્તિ કાબુમાં ન રહે તેવાને તે માર્ગે કાયમી લઈ ન જવાય.

પહેલા સંઘયાગમાં ત્રણે અનશન કરાય. અનશનનો નિષેધ ત્રણે કાળમાં નથી પણ આજના કાળે તેની જાહેરાતનો નિષેધ છે. એક, એક ઉપવાસ કરીને સાથે રહેવાની સહાયથી અનશન કરાય. અનશન કરતાં સમાધિની કિંમત વધારે છે. અનશન કર્યા પછી અંત સમયે ધાતુના ક્ષોભ થવાથી ખાવાનું માંગે અને ન આપીએ તો અસમાધિ થાય. તેથી ખાવાનું આપીને પણ સમાધિ થાય, શાંતિથી મરે તેમ કરવું. જાહેરાત કર્યા પછી જો આપીએ તો લોકમાં નિંદા થાય.

સંહનનાદિમાં આદિથી બલ વિગેરે ન હોય તો પણ અનશન ન કરાય. વર્તમાન કાલમાં કેટલાક જાહેરાત સાથે અનશન કરાય છે તે માર્ગવિરુદ્ધ છે.

ભાવ સંલેખનાયાં યત્ન ઈતિ ॥૮૫॥

(ભાવ સંલેખનામાં યત્ન કરવો) : સામગ્રી વૈકલ્યાવસ્થામાં સંલેખના સર્વથા મૂકી ન દેવી, પણ ભાવસંલેખનામાં યત્ન કરવો. ભાવ સંલેખના માટે જ દ્રવ્ય સંલેખના કરવાની છે. ભાવ સંલેખના ન કરે તો સદ્ગતિ પણ ન મળે, સાનુબંધ ધર્મ પણ ન મળે. દ્રવ્ય સંલેખના પુરૂષાર્થને જ આધિન છે. ભાવ = સંસારનો ભાવ કષાય, તેની સંલેખના = તેનો નાશ. સંલેખના અંતિમ સમયે કેમ કહી ? જીવને સત્વ કેળવવાનો ખરો કાળ = મર્મસ્થાન આ એક જ મરણ સમય છે. દેવ, મનુષ્ય અને તિર્થંચને સામાન્યથી જમે તેવું દુઃખ હોય છતાં મરવાનું મન થતું નથી કારણકે મરણ એ સર્વ રીતિએ નિરાધાર અવસ્થાને દેખાડે છે. માણસની લાગણીને હચમચાવી મૂકનાર હોય તો તે મરણ છે. મરણ વખતે ધન, સ્ત્રી, કુટુંબ, માન, શરીર બધું છોડવાનું હોય છે અને ક્યાં જશે તેની ખબર નથી, તે વખતે આત્માને ચિત્તમાં કોઈપણ વસ્તુમાં, વિષયમાં, વ્યક્તિમાં મમતા કે દ્વેષ હોય તે મરણ વખતે હાલત યાચ છે, તેથી કોઈપણ વાતમાં મમતા કે દ્વેષ હોય તેને છોડે તો જ સમાધિમાં રહી શકે. જીવનમાં મર્મસ્થાન એક મરણ છે. અને તે સ્થાનને નિશ્ચિત કરીને રાગ કે દ્વેષનું સ્થાન ઉત્પન્ન થાય છે. કષાયને ઉશ્કેરવાનું સ્થળ અંત સમય છે, તે વખતે ભાવ સંલેખના કરી હોય તે જ કષાયને શાંત કરી શકે. ધર્મી આત્મા વિપરીત સંયોગોને શક્ય એટલા ટાળે અને ન ટાળી શકે તેવા હોય ત્યાં વિહવળ ન બને. ચિત્તવૃત્તિઓ સંયોગાનુસાર ન બદલાય તો આ બને. નિમિત્તાનુસાર ચિત્તવૃત્તિ બદલ તેનું નામ કષાયપરાધીનતા છે, અને નિમિત્ત વગર પણ ચિત્તવૃત્તિ અશુભમાં ૦ તેનું નામ કષાય પ્રધાનતા છે અને નિમિત્ત વગર પણ ચિત્તવૃત્તિ ધર્મના ભાવની બને તેમાં કષાયના ક્ષયોપશમ=ધર્મની પ્રધાનતા છે. ધર્મ સ્થાનોમાં આવવા છતાં પાપબુદ્ધિ જાગે તો તેમાં કષાયની પ્રધાનતા અને પાપ સ્થાનોમાં રહેવા છતાં ધર્મબુદ્ધિ જાગે તો તેમાં ધર્મની પ્રધાનતા છે.

કોઈને પણ પરતંત્ર બનેલો માણસ બીજને શરણે જાય એને પ્રધાન બનાવે તો પરતંત્રતાથી દૂરટે. કષાય અને વિષયોની ઈચ્છા એ બધી જીવને પરતંત્રતા છે. એ ધર્મ ક્ષેત્રમાં પણ રહે તો તે પ્રધાનતા છે. ધર્મના નિમિત્તમાં જેટલા અંશે શુભભાવ ઊભા થાય તેટલા જ અંશે ધર્મની પરતંત્રતા છે. અન્યથા ઊભા ન થતા હોય તો શુભ નિમિત્ત મળવા છતાં તે કષાયની પરતંત્રતા છે.

ધર્મ કરતી વખતે ધર્મના વિચારો રહે તે પ્રશસ્ત કષાયની પરતંત્રતા છે. પણ ધર્મ પછી પણ ધર્મની અસર રહે તો તે ધર્મની પ્રધાનતા છે. સંલેખનાપૂર્વકનું સમાધિમરણ જ કર્મોના મર્મોના ભેદને કરનારું છે. ભાવ સંલેખના માટે વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય જોઈએ. ભાવ સંલેખનાપૂર્વક જીવ એકવાર પણ સમાધિમરણ પ્રાપ્ત કરે

તો ઉન્કુષ્ઠથી ૩ થી ૫ કે ૭ થી ૮ ભવથી વધારે ભવ કરે નહિ.

તત્તો વિશુદ્ધં બ્રહ્મચર્યમિતિ ॥૮૬॥

સંલેખના કર્યા પછી વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળવું. સાધુએ જીવનભર શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળવાનું છે એ વાત પ્રસિદ્ધ હોવા છતાં સંલેખના કર્યા પછી વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળવાનો ઉપદેશ ગ્રંથકારશ્રી આપી રહ્યા છે તેનો હેતુ એ છે કે શરીર શુદ્ધ થઈ ગયું હોવા છતાં વેદના ઉદયને જીતવાનું કામ સહેલું નથી એ બતાવવાનો છે.

અનશન કરતા પહેલાં મનશુદ્ધિ અને મનનું સ્થિરીકરણ કરવું જરૂરી બની જાય છે. જો આ બે વસ્તુ ન થાય તો અશુભ સંસ્કારો સાથે આવે જો પરલોકમાં મોક્ષમાર્ગની યાત્રામાં રૂકાવટ કરે માટે વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્યને ધારણ કરવું. પાંચે ઈન્દ્રિયોના અનુકૂલ વિષયોમાં મનને ન લઈ જવું તે બ્રહ્મચર્ય છે કારણકે ચિત્તની અસ્વસ્થતા મોટા ભાગે ઈન્દ્રિયોની આસક્તિને લઈને જ થાય છે. ઈષ્ટ વિષય મળ્યો તો મન તેમાં હુંક અનુભવે છે. અહો ! કેવો સરસ વિષય ! એ કેમ ટકે ? કેમ ખોવાઈ ન જાય ? નાશ ન પામે, એના વિચારમાં લીન રહે છે. ઈષ્ટ વિષય પ્રત્યે મનની ગુલામી તે જ અસ્વસ્થતા છે. સ્વસ્થ મન તે જ કે જો વિષયોનું ગુલામ ન હોય. વિષયોમાં ગૂંથાયેલું મન જરૂર પડે કર્તવ્ય ભૂલે છે અને કદાચ કર્તવ્ય બજાવે તો પણ વેઠ ઉતારે છે.

સમાધિ - અસમાધિના આ ગણિત પાકા થઈ જાય તો બ્રહ્મચર્ય પાળવું સહેલું થઈ જાય છે કારણ કે અબ્રહ્મમાં જીવને આનંદ એટલો જાલિમ છે કે એ વખતે માયાના ભયંકર દુઃખાવાની કે પેટના તીવ્ર શૂળની પીડાને પણ એક વખત ભૂલી જઈને પણ ત્યાં આનંદ માને છે. એટલે જાલિમ આનંદમાં રાગનો સંકલેશ પણ જાલિમ રહે એ સહજ છે અને તેથી મનના માનેલા એ ઈષ્ટ વિષયમાં મનની અસ્વસ્થતા - અસમાધિ પણ કેટલી જાલિમ રહે ?

માટે જીવનમાં નક્કર બ્રહ્મચર્ય લાવવું હોય તો માત્ર સ્ત્રી પુરૂષોના વિષયમાં જ નહિ, પરંતુ દુન્નયવી કોઈપણ વિષય અંગેના ઈષ્ટ અનિષ્ટના વિચારોને પડતા મૂકવાના છે કારણકે એમાં ધોર અસમાધિ છે. ખ્યાલમાં રહે કે ઈન્દ્રિયો વિષયથી કદી તૃપ્ત થતી નથી બલકે ખાગજ વધે છે, માટે જો આ સાવધાની ન હોય તો એક બાજુ ગમે તેટલો ધર્મ કરો પરંતુ બીજી અસમાધિ, ભારે કર્મબંધ અને કુસંસ્કારના ઘોક ઉભા કરશે અને અંતકાળે સમાધિ દુર્બલ કરી દેશે.

ખાતાં ખાતાં રાગ થયો તેથી તેનું જો પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરે તો તપ કરવા છતાં આહારનો રાગ ન ગયો તેથી અર્ધયં નિંદામિ નથી અને જોને અર્ધયં નિંદામિ અર્થાત્ ભૂતકાળના પાપોની નિંદા ગહ્યા નથી તેને પડુપન્નં સંવરેમિ અર્થાત્ વર્તમાનકાળના પાપોનો સંવર પણ વાસ્તવિક નથી અને તેથી અનાગયં પર્યક્ષ્યામિ અર્થાત્

ભવિષ્યકાલના પાપોને ન કરવાનું પરચક્રખાણ પણ ન રહ્યું. ભવિષ્યના પાપોનું પરચક્રખાણ કરવું છે તેને વર્તમાનમાં દોષોનો ત્યાગ પણ કરવો પડે અને ભૂતકાળના પાપોની નિંદા - ગર્હા, આલોચના, પ્રાયશ્ચિત્ત, શુદ્ધિકરણ પણ કરવું પડે.

વિધિના દેહત્યાગ ઇતીતિ ॥૮૭॥

વિધિપૂર્વક દેહનો ત્યાગ કરવો અર્થાત્ અંત સમયે આલોચના કરવી, મહાવ્રતોને ફરીથી ઉચ્ચરવા, સર્વ જીવરાક્ષિની સાથે ક્ષમાપના કરવી, અનશન કરવું, શુભભાવના ભાવવી, પંચ પરમેષ્ઠીનું સ્મરણ કરવું વિગેરે વિધિ સહિત દેહનો ત્યાગ કરવો અને પંડિત મરાણ પામવું.

દેહના ત્યાગ વખતે બેભાન અવસ્થા કરતાં શુદ્ધ અવસ્થા વધુ સારી છે. મરતી વખતે બેભાન કોણ હોય ? જેનું શરીર કસાયેલું ન હોય, જીવનમાં, શરીરમાં રોગાદિ આવતાં તેને સમાધિપૂર્વક સહન ન કરતાં ખોરાકને આધીન થઈ તાજડધિન્ના કર્યા હોય તે. સરાકત શરીર અને વિષયોથી પોષિત શરીરવાળાને તેમ જ ભયભીતને પ્રાયઃ બેભાન અવસ્થા આવે છે.

જે વસ્તુનો સમજણપૂર્વક ત્યાગ કર્યો હોય તે વસ્તુ પ્રાયઃ સ્વપ્નમાં પણ ન આવે. જેના સંસ્કારો પાડીએ તે બેભાન અવસ્થામાં પણ હાજર થાય.

શરીરનો સંબંધ ૫૦, ૬૦ કે ૮૦ વર્ષ સુધી છે, પછી તેને છોડવાનું છે, તેના ઉપરનું મમત્વ જીવને અનંતકાળ સંસારમાં રખડાવનાર છે, એમ જાણીને તેનો ત્યાગ કરે તેને મરાણ વખતે દુઃખ ન થાય, પીડાથી વ્યામોહ ન થાય. મરાણ વખતે પાસે કોને બેસાડવાના ? જેના ઉપર મમત્વ ન થાય તેને બેસાડવાના. સેવા કરનાર જેઈએ પણ સેવા લેનારને મમત્વ ન થવું જેઈએ. મમતા મનમાં આવે નહિ તેમ દેહનો ત્યાગ કરવાનો છે. માટે આરાધના કરાવનાર પણ અવસરનો જાણ જેઈએ. અંત વખતે નવકાર યાદ રહેવો જેઈએ. સમાધિ આપનારની નિશ્રામાં રહેવાથી સમાધિ મળે. ઘરડાને એક ઠેકાણે રાખવાથી સમાધિનો ખ્યાલ કોણ રાખે ?

(૧) આલોચના : આલોચના પહેલા કરવાની છે, પછી વ્રતોચ્ચારણ છે. દીક્ષા લેતાં પહેલા પણ આલોચના કરીને પછી દીક્ષા લેવાની છે. નૂના કાળમાં ૧૨ કલાકમાં જોટલા અતિચાર લાગ્યા હોય તો સર્વ સાધુ આલોચે. રહી જાય અને રાખી મૂકે તો રાખી મૂકેલાની આલોચના - શુદ્ધિ વિગેરે ક્યારે કરે ? એક વાર સંતાડીને કામ કર્યું પછી જ્યાં સુધી આલોચના ન કરીએ ત્યાં સુધી પાપનો અનુબંધ ચાલુ રહે છે. જ્યાં પાપ લાગે કે તરત જ આલોચના કરવાની છે તે માટે સવાર - સાંજના બે પ્રતિક્રમણ છે. ભૂલી જયા પછી યાદ આવે કે તરતજ આલોચના કરવાનું રાખે તેને અંત વખતે પણ તાત્કાલિક આલોચના થાય.

(૨) વ્રતોચ્ચારણ : દિવસમાં રોજ નવકાર, કરેમિ ભંતે અને પક્ષી સૂત્ર એ વ્રતોચ્ચારણ છે. તેનાથી જીવ વ્રતમાં અને સમાધિમાં ઠરે છે.

(૩) ખામણા : સામાની જોડે અરૂચિ, વેરભાવ વિગેરેથી કર્મ બંધાયેલ હોય તો આત્મા ધર્મની જોડે સંબંધવાલો થતો નથી. જેનામાં કષાય આવે તેના આત્મામાં ધર્મ ન આવે. વચનનો કષાય આવ્યો પણ તરતજ પાછો વળે, ક્ષમાપના કરે તો પાણીની રેખાની જેમ કષાય સમાઈ જાય. ગુસ્સો થયા પછી શાંત થઈ જાય, સામે જઈને ખમાવે તો કષાયનો પક્ષપાતી નથી એમ જણાય.

(૪) અનશન : અનશનમાં મુઠસીનું પચ્યક્રમાણ પહેલા નંબરમાં છે. જ્યારે વાપરવાની જરૂર ઉભી થાય ત્યારે ઉપયોગપૂર્વક પચ્યક્રમાણ પારીને વાપરવું તે મુઠસી પચ્યક્રમાણ છે. પચ્યક્રમાણ લઈને જરૂર પડે તો બીજી મિનિટે પણ પારી શકાય છે પણ જરૂર ન હોવા છતાં તરત જ પારવું એ નિરર્થક છે. બીજા નરમાં બેસાણું, એકાસણું, આરંભિલ, ઉપવાસ વિગેરે તપ એ પણ અનશન છે. વાર ખાવું તે રોગ છે, અનશનનો અભાવ છે. અવશ્ય આહારની જરૂર પડે ત્યાગ દ્વારા રસ કસવાળુ, સાડ ખાવાની તેમ જ જુદા જુદા દ્રવ્યો વાપરવાની દૂર કરવાની છે.

પ્રભુ શાસનમાં તપ અને ત્યાગ કરતાં પણ જથ્ણા રાખીને નભાવી લેવું એ છે. જેને જીવનમા નભાવી લેવાની બુદ્ધિ હોય તેને સમાધિ રહે. તે હંમેશા ૧૫. તીથિના દિવસે લીલોતરી ગૃહિના કારણે તેમ જ અનવસ્થા દોષ ન ડે ન ખાવી એ ઉચિત છે. પરંતુ દાળમાં લીલોતરી આવી જાય તો જોઈએ કારણકે તે આપણા પચ્યક્રમાણનો ભંગ કરતી નથી. દાળ ખાવા છતાં ક્યારેક સામાની પ્રસન્નતા ખાતર વાપરવું પડે. મોટા શ્રેડી દેવી જોઈએ, નાના દોષવાળી વસ્તુ નભાવી લેવી જોઈએ. ક્રમ અને પરાધીન જેવા હોઈએ, ત્યારે સામા માણસને અનુકૂળ ત્યાગ અને તપ કરવા જોઈએ. જેની સાથે રહ્યા હોઈએ તેની ખાવી લેવાની, ચલાવી લેવાની વૃત્તિ રાખવી જોઈએ. કોઈ કામમાં આવે તો તે ખરાબ છે. જડ પ્રત્યે પણ દોષદષ્ટિ આવે તો પણ જીવ સદાને માટે અશુદ્ધ અને પાપી નથી. સ્વરૂપથી રીતે કોઈપણ પુદ્ગલ સદાને માટે શુભ કે અશુભ નથી. માલુખાણ નકામું ન કહેવાય, તેમ જીવના શુદ્ધ સ્વરૂપને રા પુદ્ગલમાં આનંદ પામવો તે અશુભ છે. જીવની તેમજ રિદ્ધિ - સિદ્ધિમાં આનંદ થાય તે અશુભ છે. જે નહીં આવે. શાસ્ત્રોનું ચિંતન કરવાથી જ રહસ્ય ડે જીવો પ્રત્યે ઉદારતા અને પુદ્ગલ પ્રત્યે ઉપેક્ષા યારમાં શુભભાવ ભેળવીએ તો અંતે શુભભાવ આધારે બાહ્ય પ્રવૃત્તિઓ સર્જવા કરે માટે

અશુભભાવ નહીં થવા દેવા જોઈએ. પુન્યના ઉદયમાં નમ્ર, સ્વસ્થ, નિરાભિમાની અને સહાયક બનવું. પાપના ઉદયમાં શાંત, સ્વસ્થ અને અદીન બનવાનું છે.

(૫) પંચ પરમેષ્ઠિનું સ્મરણ : એ સ્વાધ્યાય, ક્રિયા અને નામ સ્મરણરૂપ છે. દરેક જગ્યાએ નંદી તરીકે ત્રણ નવકાર ગણીને કાર્ય કરવાનું છે. પંચ પરમેષ્ઠિના સ્મરણપૂર્વક સ્વાધ્યાય કરવાનો છે. પ્રભુ આજ્ઞાને યાદ કરીને કાર્ય કરવું તે પંચ પરમેષ્ઠિનું સ્મરણ છે. સામાન્ય રીતે રોજ ૧ બાંધી નવકારવાહી ગણવાની છે. જોને જાપ ન ગમે તેને અંત વખતે જાપ નહીં આવે, અરિહંત યાદ નહીં આવે પણ પંચાત ગમશે તો તેથી અસમાપિ થઈ જશે.

ઉપસંહાર

આ રીતે સાધુપણની દુષ્કરતા બતાવી તેના સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ બે ભેદ બતાવી પ્રથમ સાપેક્ષ યતિધર્મ ગુર્વન્નેવાસિતાથી શરૂ કરી અન્તે વિધિના દેહત્યાગ સુધી વાર્ગન કરીને સાપેક્ષ યતિધર્મનું ઘણું જ માર્મિક અને શોર્ટ નિરૂપણ ગ્રંથકારશ્રીએ એ કર્યું છે. તેનું વિવેચન મેં મારી મતિ મુજબ કર્યું છે. તે પાળે તે ત્રણ, પાંચ કે સાત ભવમાં જીવ મોક્ષે જાય છે. માટે શક્તિ ફોરવી શક્ય ધર્મ કરતાં કરતાં ઉત્તરોત્તર ધર્મની વૃદ્ધિ દ્વારા શાશ્વત સ્થાનને પામીએ એજ એક મંગલ કામના.

વફાદારીનું ઊંચું મહત્વ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર કહે છે કે વિરાધક સંયમી મરીને વિરાધિત સંયમના લીધે વધુમાં વધુ પહેલા દેવલોક સુધી જ જાય, જ્યારે મિથ્યાદષ્ટિ સંન્યાસી મરીને ઠેઠ પાંચમા દેવલોક સુધી જઈ શકે.

હાલ પ્રશ્ન યાજ કે આમ કેમ ? પેલા સંયમીને તો સંયમ જોન શાસનનું છે, સર્વ પાપન્યાજ યાને વિરતિના ઘરનું છે, પંચમહાવ્રતના સ્વીકારવાળું છે, જ્યારે સંન્યાસીને તો મિથ્યાદષ્ટિ અસર્વજ્ઞના મતની દીક્ષા છે, સંન્યાસ છે તો ફળમાં આને અધિકતા અને પેલા વિરાધિત સંયમવાળાને ન્યુનતા કેમ ?

અલબત્ત સંયમમાં વિરાધના યાને સંયમમાં સ્ખલના પહોંચાડે છે, તેમાં કદાચ સમ્યક્ત્વનો પણ નાશ કરી નાખે એવા અનંતાનુબંધી રાજ - દેવ ઉઠતા હોય ને મિથ્યાત્વ ઉદયમાં આવતુ હોય, તેથી તો એવો જીવ ભવનપતિ કે જ્યોતિષ દેવલોકમાં પણ જાય, કિન્તુ સમ્યક્ત્વની હાજરી હોય તો તો વૈમાનિક દેવલોકથી નીચેનું આયુષ્ય બાંધે જ નહિ, ત્યારે આ તો નીચે જાય છે એ સૂચવે છે કે સમક્ષિત નષ્ટ થયું અને મિથ્યાત્વ ઉદયમાં આવ્યુ છતાં પેલો સંન્યાસી જ ક્યાં સમ્યક્ત્વમાં છે ? એને જ મિથ્યાત્વનો ઉદય છે. ઉપરાંત દીક્ષા મિથ્યાશાસ્ત્રે કહેલી છે, ત્યારે સંયમીને સર્વજ્ઞના શાસ્ત્ર મુજબની પંચમહાવ્રતના સ્વીકારવાળી છે, તો ફળ ઓછું કેમ ?

આના ઉત્તરમાં એમ કહી શકાય કે સંયમીને ભલે સૂક્ષ્મરૂપે ત્રિવિધે ત્રિવિધે હિંસાદિન્યાગરૂપ મહાવ્રતપ્રતિષ્ઠા હોય અને સંન્યાસીને તો સ્પૂલ રૂપે વ્રત સ્વીકાર હોય છતાં સંયમી એ પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરે છે, એટલે વ્રતની વફાદારી જુમાવે છે, ત્યારે સંન્યાસી લીધેલ વ્રતને બરાબર વફાદાર રહે છે તેથી નીચો દેવલોક અને સંન્યાસીને ઉંચું ફળ, ઉંચો દેવલોક મળે એ સહજ છે.

વ્રત - પ્રતિજ્ઞાને અખંડ અણિશુદ્ધ પાળ્યાનો આ મહિમા છે કે અભવી જોવા પણ જીવ સમ્યક્ત્વ નહીં હોવા છતાં જો જિનશાસનની સાધુ દીક્ષા લઈ ત્રિવિધ ત્રિવિધે સ્વીકૃત પંચમહાવ્રત બરાબર પાળે છે, તો ઠેઠ ૧૨ દેવલોકની ઉપર ઐવેશક સ્વર્ગ સુધી જાય છે. જ્યારે સંન્યાસી મિથ્યાશાસ્ત્રોક્ત સંન્યાસ લઈ એના કહેલા સ્વીકૃત વ્રતને બરાબર પાળે છે, તો માત્ર પાંચમા દેવલોક સુધી જ જાય છે. આ ફરકનું કારણ એ છે કે જોન સાધુ દીક્ષામાં “હું મનથી, વચનથી કે કાયાથી સૂક્ષ્મ પણ હિંસા અસત્યાદિ પાપ સેવીશ નહિ, સેવરાવીશ નહિ, સેવતાને આ ઠીક કરે છે એમ સારો માનીશ નહિ,” - એવી ત્રિવિધ ત્રિવિધે પાપન્યાગની ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા હોય છે, ત્યારે જોનેતર મતની સંન્યાસ દીક્ષામાં એટલી હદ સુધીની પ્રતિજ્ઞા નથી, અતિ સૂક્ષ્મકોટિનો પાપન્યાગ નથી તેમ આચાર પણ એટલા સૂક્ષ્મ વિવેકના નથી. સંન્યાસી તો પોતાના માટે બનાવેલ ભિક્ષા મળે તોય તે લઈ લે છે, ત્યારે જોન સાધુ એ ન લે, કેમકે એમાં હિંસાની અનુમોદના લાગે.

આમ, સમ્યક્ત્વ નથી છતાં સર્વજ્ઞકથિત મહાવ્રતના વફાદારીપૂર્વકના પાલનનું ઉંચું મૂલ્ય, ઉંચું ફળ છે. છતાં જો એની વિરાધના કરે, તો એમાં વફાદારી જુમાવ્યાથી અલ્પ વ્રતના વિશુદ્ધ પાલનના ફળ કરતા નીચું ફળ આવીને ઊભું રહે છે, એ પૂર્વોક્ત ભગવતી સૂત્રનું કથન છે.

સ્વર્ગમાન નયોતિય આચાર્યશ્રી વિજયભુવનમાનુજીજી મહારાજ.

**પૂજ્યપાદશ્રીનો સાત્વિક-તાત્વિક
સાહિત્ય જાગ્રાનો**

ક્રમ	પુસ્તકનું નામ	કિંમત
(૧)	ભાવનાનું ઉપાન	૧૩.૦૦
(૨)	સબો સાત્વિકે ઉપવન મેં	૧૦.૦૦
(૩)	ચિત્ત સૌંદર્ય	૮.૦૦
(૪)	દર્શન શુભા	૩૦.૦૦
(૫)	પંચસૂત્ર સ્વાધ્યાય	૧૦.૦૦
(૬)	કર્મકલ્પક કો દૂર નિવાસો	૧૧.૦૦
(૭)	ચિંતન - ચંદ્રસ્વો	૧૨.૦૦
(૮)	વલ્લે મીઠી વાણી	૧૨.૦૦
(૯)	હીરી શ્લોક પાસા અનેક	૩૦.૦૦
(૧૦)	ગુરુવંદન - પવનકખાણ	
	ભાષના રહસ્યો	૧૦.૦૦
(૧૧)	શ્લોક ઉત્પન મુક્તિ ભાણી	૧૪.૦૦
(૧૨)	શાવકલ્પ તો તેને કહીએ	૧૨.૦૦